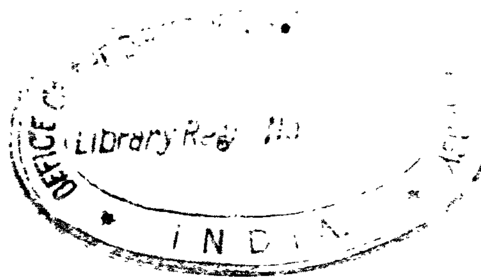
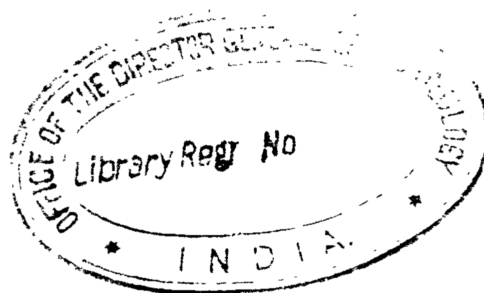

OFFICE
Library Reg. No
INDIA

OFFICE OF THE DIRECTOR
Library Regr No
INDIA

Oudheidkundige Dienst in Nederlandsch-Indië

Oudheidkundig Verslag

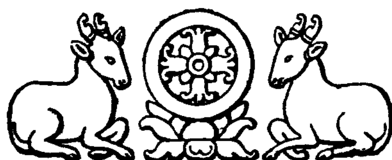
1925

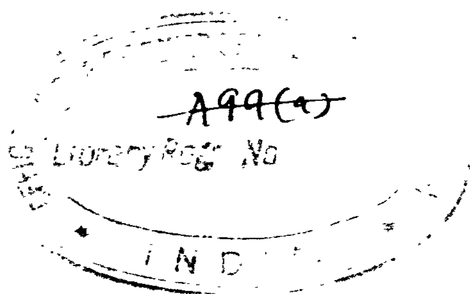
Eerste en Tweede Kwartaal

Uitgegeven door het

Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

Weltevreden ALBRECHT & Co. | *'s-Hage* M. NIJHOFF
1926

OUDHEIDKUNDIG VERSLAG

OVER HET

EERSTE EN TWEEDE KWARTAAL 1925

§ *1. Personalia.*

Bij Besluit van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst van 23 Januari werd de heer B. de Haan na zijn terugkomst van buitenlandsch verlof herbenoemd tot bouwkundig adjunct-Inspecteur bij den Oudheidkundigen Dienst. Hem werd bij dzz. Besluit van 27 Jan. als standplaats aangewezen Malang.

Bij dzz. Besluit van 28 Maart werd aan den bouwkundig Opzichter, P. H. van Coolwijk, als standplaats aangewezen Djokjakarta.

§ *2. Reizen.*

De Chef en de Adjunct Oudheidkundige, vergezeld van den heer Th. van Erp, ondernamen een studie- en inspectiereis waarbij zij in Midden-Java tjandi Prambanan, en in Oost-Java de tjandi's Tegawangi, Soerawana, Sanggrahan, Sela mangleng, Panataran, Sawentar, de oudheden bij Malang, waaronder tjandi Badoet, de monumenten in het Modjokerto'sche, waaronder de vondsten van Ir. Maclaine Pont bij Trawoelan, Djalatoenda, tjandi Djaboeng en de oudheden bij Loemadjang bezochten. Op de reis door Oost-Java was de bouwk. adjunct-Inspecteur van de partij. In Juni maakte Dr. Stutterheim nog een dienstreis naar de oudheden bij Djokjakarta en in de Kedoe en bezocht hij tjandi Soekoeh.

De eerste helft van het eerste kwartaal verbleef Dr. van Stein Callenfels op zijn standplaats voor het uitwerken van rapporten enz. Daarna ondernam hij een reis naar Zuidwest Bagelen voor het vaststellen van het voorkomen van neolithische werktuigen. Ook op verdere dienstreizen trachtte hij steeds hierover inlichtingen te krijgen teneinde tot een inzicht te komen van de verspreiding dier werktuigen over Java. In de tweede helft van het kwartaal reisde hij naar de Vorstenlanden, Paree en Modjokerto vanuit welke laatste afdeeling hij een bezoek bracht aan Djalatoenda en de oudheden in de vlakte beoosten en benoorden den Penanggoengan.

In de tweede kwartaal zette hij de reis voort en ging, na een kort bezoek aan de afdeeling Bandoeng, via Weltevreden naar Medan scheep teneinde het prehistorisch onderzoek op Sumatra's Oostkust, in het vorige jaar aangevangen, voort te zetten. Van Medan uit inspecteerde hij vervolgens de voornaamste oudheden van Midden-Sumatra en nam er enkele foto's. Op de laatste reis werd hij vergezeld door Prof. Dr. J. Ph. Vogel en echtgenoote. Ofschoon deze reis nog de eerste helft van de maand Juli en beslag nam, zal over de resultaten reeds nu gerapporteerd wederom om de samenhang niet te verbreken.

In het eerste kwartaal bezocht de bouwk. Inspecteur geregeld de tjandi's Prambanan en Ngawen; verder inspecteerde hij de oudheden bij Bojolali en Karangnongko bij Klaten; in het tweede kwartaal bezocht hij herhaaldelijk de tjandi's Ngawen, Mendoet en in de Progo-vlakte, en eenige malen de tjandi's Lawang, Tapogo sawit ten Westen van Klaten, Gedong Sanga en de tjandi's Moerangan, Pĕndĕm, Asoe en Loemboeng bij Moentilan.

De heer De Haan inspecteerde geregeld de door hem in behandeling genomen tjandi's Besoeki en Badoet, beide in het onderdistrict Daoe.

§ 3. *Publicaties.*

Het Oudheidkundig Verslag over het derde en vierde kwartaal verscheen in druk. Tevens kwam van de pers het eerste deel der nieuwe serie Publicaties.

§ 4. *Geschenken.*

Annual Report on South Indian Epigraphy, 1923—1924. Epigraphia Indica, Vol. XV—XVII 1924.

Index to the Annual Reports for 1902—1916. Memoirs of the Archaeological Survey No. 13.

§ 5. *Bescherming van Monumenten en Nieuwe Opnamen.*

Verslag van den Bouwkundigen Inspecteur over de werkzaamheden op Midden-Java.

Eerste Kwartaal. Prambanan. Aan de opstelling der bouwdeelen op den beganen grond werd doorgewerkt, in het bijzonder aan die, welke op de teekening zijn gemerkt met letter L en aan den doorgang naar de hoofdcella. Wat de laatste betreft kon nu de aansluiting aan de dorpels welke de toegangen naar den omloop afsluiten, bepaald worden. Hierbij is de juistheid gebleken van de vroegere geopperde veronderstelling, dat de tusschenruimte tusschen doorgang-bekroning en cella-ingang onbedekt was.

De ontgraving van de bijtempeltjes aan de Oostzijde werd voortgezet, terwijl een toegangsweg gemaakt werd voor aanvoer van materialen aan de Oostzijde; hierdoor wordt het transport zeer vereenvoudigd daar het niet meer aan de Zuidzijde over trappen en taluds behoeft te geschieden. In verband met de te geringe ruimte voor teekentafels en nog te maken teekenkasten werd de keet ongeveer 5 Meter verlengd, terwijl de materialen-bergplaats tegen den boven-terreinmuur geplaatst werd aan de Oostzijde, mede in verband met den aangelegden weg.

Jogja. De taludbekleedingen van het Museumterrein werden afgemaakt zoodat nu het geheele terrein in goede staat verkeert, gereed voor de eventueele plaatsing van oudheden.

De fragmenten, afkomstig van Palgading werden op dit terrein opgesteld.

Tjandi Ngawen. De pagar van lomtoro-stammetjes met prikkeldraad versperring kwam gereed. Er werd begonnen met de noodzakelijk gebleken diepere ontgraving van het terrein. De reeds ontgraven fragmenten werden gemerkt met letters en cijfers waardoor voorkomen wordt dat door het steeds vermeerderen der vondsten verwarring ontstaat. De vroeger reeds bekende steenen werden gemerkt naar de plaats, waar zij bij den aanvang der werkzaamheden werden aangetroffen.

De tjandi's Asoe, Loemboeng en Pĕndĕm. Wegens ziekte van den heer De Vink moet een verslag der werkzaamheden aan deze oudheden achterwege blijven.

Tweede kwartaal. Batara Gono. Het door Pangeran Hadiwidjojo ontdekte tempeltje in het Klatensche, door de bevolking naar het groote Ganeça-beeld sedert genoemd Batara-gono, ligt in de doekoeh Tjandi, behoorende bij de desa Karang-nongko in de afdeeling Klaten, ongeveer 15 Kilometer ten Noorden van laatstgenoemde plaats en is bijna geheel per auto te bereiken. Na het ontgraven der buitenmuren is gebleken, dat de onderste laag ongeveer 1.50 M. ligt onder het erfniveau. Een makara werd aan de Westzijde bij de trap gevonden, ofschoon juist aan die zijde slechts een à twee lagen van het tempeltje werden aangetroffen. Aan de Noord-Oosthoek, waar de muren door de wortels van een grooten boom omstrengeld zijn, bevinden zich nog zes steenlagen, terwijl vermoedelijk, na voorzichtig omhakken van dien boom, meerdere lagen zullen kunnen worden vastgesteld. Aan de N.W. en Z.O. hoeken bevinden zich nog enkele pilasters boven den onderbouw. Daar de oppervlakte van het terrein absoluut onvoldoende is om de belangrijke fragmenten te sorteeren en op te stellen, werd de bemiddeling ingeroepen van den Assistent-Resident voor A.A. te Solo, ter verkrijging van gronduitbreiding. Daar het terrein vrij hoog ligt, kunnen de tempel, resten en fragmenten worden uitgegraven zonder dat er last ondergevonden wordt van overtollig water.

Toen eenigen tijd geleden bleek, dat eenige beelden, enz. van het tempelterrein verdwenen waren, werd hiervan de Resident van Solo in kennis gesteld, met het gevolg, dat de stukken wederom zijn teruggebracht. Naar aanleiding van een en ander werd een pagar gemaakt rondom het terrein, dat geacht kan worden bij den tempel te behooren.

Tjandi Moerangan. Volgens Inventaris No. 1203, blz. 12, zouden de twee tempels geheel verdwenen zijn. Vermoedelijk is het bestaan van deze tempeltjes door de bevolking verzwegen. Door een toeval kwam ik er achter, dat in desa Moerangan één tempeltje nog gedeeltelijk overeind staat; een grondig onderzoek naar de aanwezigheid van het tweede, kon nog niet worden ingesteld. [1])

[1]) Een vergelijking met een tweetal in 1893 door C. den Hamer van één der tjandi's gemaakte foto's (Notulen B.G. 1893, p. 100) laat zien, dat het bouwwerkje sindsdien slechts weinig geleden heeft. De waringin, die in den rechterhoek naast den ingang is opgeschoten, heeft een gedeelte van den kroonlijst boven den ingang afgestooten, doch den bovenhoek van de teerling die in 1893 op instorten stond, voor afvallen behoed B.

Het eene, waarvan twee foto's zijn gemaakt, is door een grondlaag van 1.50 M. bedolven. Daar men, vermoedelijk nog niet lang geleden, een der relief-figuurtjes geteerd heeft en het bouwwerk dus niet veilig is, zal een pagar om het terrein geplaatst worden, terwijl bij die gelegenheid een onderzoek zal ingesteld worden naar het tweede monumentje, dat waarschijnlijk nog wel teruggevonden zal worden in de ongeveer twee meter dikke grondlaag, waarmede het oorspronkelijke terrein is bedekt.

De tjandi's Asoe, Pĕndĕm en Loemboeng. De twee tempelterreinen van Asoe en Pĕndĕm werden van een prikkeldraad pagar aangebracht tegen zware lamtorostammen voorzien. De teekeningen en foto's werden door den heer De Vink, die ook de ontgraving geleid heeft, gereed gemaakt. Wat Loemboeng betreft werd door het Hoofd van den Dienst besloten, dezen tempel te fotografeeren, in teekening te brengen en verder aan zijn lot over te laten. Dit laatste besluit werd genomen, op grond van de afgelegen ligging, welke het bezoeken zeer moeilijk maakt.

Tjandi Sari. Om de bovenliggende steenlagen der vensteropeningen te ondersteunen werd in het vorige jaar overgegaan, bij wijze van proef, tot het aanvullen dier openingen met met zand gevulde goenizakken; deze proef heeft geen goed resultaat gehad, daar de goenizakken na eenige maanden verteerd waren. In dit kwartaal werd een en ander verwijderd en de twee vensters, welke het meest bouwvallig waren ondersteund en degelijk aangevuld met tjandisteenen.

Tjandi Lawang. Daar ook hier gebleken is, dat pagars van lamtorostekken met bamboe binnen korten tijd verdwijnen, werd een geheel nieuwe pager gemaakt van zware stekken met vijf-hoog prikkeldraden. Ook werd een draaibaar hek geplaatst en een goede toegangsweg naar het terrein aangelegd. Aan den Administrateur van Tjepogo, op welks grond deze tempel ligt werd verzocht een bewaker aan te stellen tegen een kleine vergoeding.

Tjandi Mendoet. Ingevolge opdracht van den Chef werd begonnen met het stellen der dagobs op de eerste daketage volgens de teekening door den heer van Erp daarvan gemaakt (Tijdschrift LI, 1909). Daar de werkelijke toestand, vooral wat betreft de breedten der omloopen, nogal verschilt van de teekening werden de dagobs gesteld in verband met den bestaanden toestand. Daar de bovenvlakken der omloopen hier en daar naar binnen hellen, zal een kleine, naar binnen oploopende verhooging gemaakt worden; de goede afwatering is dan beter verzekerd, terwijl dan tevens de dagobs, rondom ingelaten in de kleine verhooging vrij wel verzekerd zijn tegen eventueele verschuiving tengevolge van aardbevingen.

Tjandi Ngawen. Het tempelterrein is nu afgegraven tot de vereischte diepte zijnde ongeveer 3 M. onder de omliggende sawah's; daar echter voor de herstelling der fundamenten nog belangrijk dieper ontgraven moest worden en de drang van opwellend grondwater en sawahbevloeïingswater in sterke mate toenam, was het noodig een pomp aan te schaffen voor het zooveel mogelijk drooghouden der muren.

Daar het terrein te klein is om de steenen en fragmenten van alle tempeltjes tegelijk te sorteeren en op den beganen grond op te stellen werd het voorstel om met één tempeltje te beginnen door het Hoofd van den Dienst goedgekeurd. Met de behandeling van tempeltje No. II is bereids begonnen.

Aan de Westzijde werden de meeste en aan de Oostzijde de minste steenen in den grond aangetroffen. Vóór het verplaatsen werden ze van een merk voorzien.

De onderbouw was aan alle zijden meer of minder belangrijk verzakt, zoodat deze stuksgewijs werd weggenomen en de fundeering waterpas gelegd. Aan de Westzijde waren de muren vrijwel verdwenen; de steenen werden echter in den grond teruggevonden. Het was noodig de fundamenten met kalisteenen te versterken en aan te vullen, vooral aan de N.W. en Z.W.-hoeken lagen ze beduidend lager.

Aan het herstellen van den onderbouw werd intusschen doorgewerkt en aan het einde van dit kwartaal waren de N.O.-hoek en de Noordzijde herplaatst. Een moeielijkheid ten opzichte van het hooger optrekken van den onderbouw werd een dezer dagen opgelost; omtrent de plaats van den singha's op de hoeken bestond geen twijfel; door dit stuk werd de hoogte bepaald; ook over de plaats van de rechthoekige geprofileerde lijst boven de geornamenteerde paneelen bestond zekerheid, omdat een klein gedeelte van dien band nog op de oude plaats lag. Foto 7353, meest rechts bovenaan. Omtrent de steenlaag boven deze laatste bestond echter nog geen zekerheid. Wel waren bij de respectievelijk hoeken eenige geornamenteerde banden in den grond aangetroffen, maar na de plaatsing bleek, dat zij in verband met de hoogte van den singha te laag waren en ook de lengte onvoldoende. Deze steenlaag behoort natuurlijk wel bij het monumentje, maar gezien de afstand, waarop zij van de buitenmuren gevonden zijn, tot het hoogere gedeelte. Waar nu vaststaat, dat deze band niet bij den onderbouw behoort, werd het onderzoek in eene andere richting voortgezet en speciaal gelet op de ojiefvormige steenen, die eveneens bij de respectievelijke muren waren aangetroffen, met het gevolg, dat bleek, dat de hoogte klopte met den bovenkant van den singha; ook de indiepingen pasten en kwamen overeen met de aangegeven oversprong. De op deze ojieflijst behoorende vlakke band werd bepaald door den deksteen op het lichaam van den singha. Zie o.a. foto 7419. Opmerkzaam geworden door de indieping in het bovenvlak van den dekband, ontdekte ik, dat nog meerdere lagen hierop waren aangebracht, welke lagen noodwendig de balustrade zouden moeten vormen. Een dergelijke combinatie passend in de genoemde indieping, werd samengesteld. Zie foto 7447.

De samenstelling van den onderbouw (met uitzondering van den voorbouw), links en rechts van de trap, is door een en ander vastgesteld.

Van het eigenlijke tempeltje, ongeveer 1.50 M. binnen de buitenmuren van den onderbouw, zijn verschillende fragmenten gesorteerd en op den beganen grond gesteld. Uit de foto's 7413, 7414 en 7431, blijkt de systematische samenstelling van den Oostelijken ingang, terwijl op de foto's 7420 en 7432 die samenstelling met kortere dorpels wordt voortgesteld.

Verder blijkt uit de foto's 7428 en 7430 de constructie der ware hoeken, waaruit volgt, dat acht nissen in het tempeltje voorkomen. De combinatie, voorgesteld op de foto's 7442, 7444 en 7443 zou behooren bij het basement, terwijl de plaats der ganaband (7425, 7426) kon worden aangewezen onder de eerste overstekende band van de kroonlijst. Zie foto's 843, 844 en duidelijker aangewezen 7447 en 7448. Een en ander zal nog nader met foto's en teekeningen worden verduidelijkt.

Volgens de vindplaats behooren de fragmenten van foto's 7415 en 7427 bij tempeltje No. I het meest Noordelijke, terwijl foto 7416 een klein overzicht te zien geeft der verspreid liggende fragmenten na de ontgraving.

De geornamenteerde steenlaag (met voorstelling van gana's), foto's 7449 en 7454 waarin niet alleen op de hoeken, maar ook op bepaalde afstanden bronzen haakvormige voorwerpen zijn ingelaten, loopt dood tegen de kalakoppen; de bovenkant correspondeert met de bovenkant dier koppen, terwijl ook een dergelijke haak werd aangetroffen in het midden van een der koppen. Zie foto's 7450 en 7451.

Tjandi Prambanan. In afwachting van een nadere opdracht, werden de werkzaamheden beperkt tot het gewone onderhoud.

De mantri 1ste klasse werkte te Lawang, afd. Bojolali, vervolgens te Asoe en Pĕndĕm, voor het plaatsen der prikkeldraad-pagars, terwijl hij momenteel te Mendoet de werkzaamheden voor het plaatsen der dagobs leidt. Hij maakte een contrôle-reis naar Pringapoes en Selogrijo welke tempeltjes vrij erg begroeid bleken te zijn. Van het laatste monumentje zijn enkele steenen afgevallen. De tempels op het Diëng-plateau zijn, in het algemeen, vrij goed onderhouden. Van de tjandi's Sembodro en Gatotkotjo zijn tengevolge van de aardbeving een enkele steenen afgevallen. Een afsluithek voor tjandi Batorogono bij Klaten wordt gemaakt; bericht omtrent de grondovername werd echter nog niet ontvangen.

Verslag van den Bouwk. Adj. Inspecteur over de werkzaamheden in het Malangsche.

Het onderzoek naar de oudheden in de Afdeeling Malang nam een aanvang met de ontgraving van de kleine ruïne in de desa Besoeki, onderdistrict Daoe. (Zie O. V. 1923 p. 87). Daar bij ons eerste bezoek aan deze ruïne al een gedeelte van de Noord- en Zuidzijde was opengelegd, konden we toen reeds constateeren, dat slechts het overblijfsel van een klein bouwwerk in den heuvel verscholen zat. Verrassende resultaten heeft de ontgraving dan ook niet opgeleverd. Wat echter wel duidelijk aan het licht is gebracht, is, dat we hier met den voet van een kleinen tempel te doen hebben. De zijden van het voetstuk, dat nagenoeg zuiver vierkant is, meten ± 6.65 M. Aan de Westzijde is het vierkant met een kleinen voorsprong verbreed, waarbij dan het trapje nog een weinig vooruitschiet. De wanden van de Noord-, Oost- en Zuidzijde

zijn door vlakke pilasters in drie paneelen verdeeld, die alle rijk geornamenteerd waren. Op de Westzijde was ter weerszijde van de trap één paneel aangebracht. De gebezigde motieven voor deze paneelversieringen zijn grootendeels de ook van elders bekende dierfiguren, zooals de olifant, de gans, de krab, het leeuwtje etc. Ook hier ontbreekt het geliefde vaasmotief met lotusbouquet niet. Van boven was de voet door een zgn. guirlande-band en een vlakke lijst met antefixen afgesloten. De profileering, het ornament, de wijze van versiering, alles is van zuiver Midden-Javaansch karakter. Wat misschien aan plaatselijke toestanden is toe te schrijven, is, dat de inwendige kern uit baksteen bestaat, terwijl de ommanteling van gehouwen steen is opgetrokken.

Van den hoogeren opbouw is bitter weinig over. Te verwonderen is dit niet, als men in aanmerking neemt, dat deze een baksteenbouw was, uitgezonderd de kālakop boven den ingang en de drie kleinere koppen boven de nissen, die in natuursteen zijn uitgevoerd. Een paar kleine geornamenteerde antefixen en enkele geprofileerde en geornamenteerde steenen, dit is alles wat van dezen baksteenbouw is overgebleven. Dat ook het dak in rooden steen was opgetrokken, bewijzen een tweetal teruggevonden topstukjes.

Voorts werden bij de ontgraving het algemeen voorkomende trio, Durgā, Gaṇeça en Guru gevonden. Deze beelden zijn hoogstwaarschijnlijk uit de nissen in de buitenwanden afkomstig. Gaṇeça stond op den heuvel, Durgā werd aan de Noordzijde aangetroffen en de Guru kwam bij het uitgraven van den put voor den dag.

Behalve het Guru-beeld en een voetstuk (yoni?) kwam bij de uitgraving van den put nog een klein bronzen voorwerp aan het licht. Naar den vorm en de versiering te oordeelen, lijkt het het achterstuk van een beeldje geweest te zijn. [1]) De oogst was dus wel zeer mager. Het is trouwens zeer de vraag, of er wel ooit een put geweest is. Is er inderdaad een geweest, dan moet hij reeds eerder opengebroken zijn, want de ruimte, die nu werd uitgegraven, was niets meer dan een breekgat in de kern van het bouwwerk.

Daar bij het uitgraven van het breekgat een voetstuk werd gevonden, ligt de veronderstelling voor de hand, dat dit oorspronkelijk in de kamer was opgesteld. Nu is het moeilijk te beoordeelen, wat op het voetstuk was geplaatst. De diepe opening in het voetstuk doet een lingga vermoeden. In ieder geval weten we, dat het heiligdom aan de Çiwaïtische gezindte behoorde; dit bewijzen de drie beelden uit de buitennissen; in zooverre is er dan ook geen enkel bezwaar tegen de veronderstelling, dat een lingga in de kamer was opgesteld.

Hoogst merkwaardig was het aantreffen van een ingebouwden lingga op den Zuid-Westhoek van den voorsprong naast de trap. Het is een heel gewoon massief zuiltje, waar niets bijzonders aan te bespeuren valt. Ook onder het zuiltje kwam niets bijzonders voor.

Daar het bouwwerkje een zoo geheel bijzonders plaats inneemt in de rij der Oost-Javaansche monumenten, en het bovendien gebleken is, dat enkele gedeelten,

[1]) Dit is inderdaad zoo. Het is een bronzen achterstuk van het gewone model met vlammenrand. B.

dank zij de terug gevonden stukken, gecompleteerd kunnen worden, zal het gedeeltelijk gereconstrueerd worden.

Tjandi Badoet. Op de ontgraving te Besoeki volgde het onderzoek van de ruïne even buiten de desa Badoet, onderdistrict Daoe. Over deze belangrijke vondst werd al het een en ander gezegd in het O.V. 1923, p. 87, waarnaar we hier kortheidshalve verwijzen.

Nadat de noodige fotografische opnamen waren gemaakt, werden de boomen gekapt, de losliggende steenen opgeruimd etc. Na de beëindiging van deze voorbereidende maatregelen kon het eigenlijk ontgravingswerk beginnen. Verscheidene belangrijke en leerrijke stukken zijn daarbij voor den dag gekomen.

Over wat er van het bouwwerk zelf uit den grond is gekomen, kunnen we kort zijn. De tempel is een volslagen ruïne. Geen steen ligt er behoorlijk op zijn plaats. Half afgestorte lijsten, naar buiten gedrukte muren, een voor een groot deel weggebroken Noordzijde, verzakte vloeren, dis is alles wat er van overbleef. Ook architectonisch heeft het weinig nieuws gebracht. De voet, is zooals o.a. bij Pringapoes, volkomen vlak. Alleen de trapspiegels zijn rijk geornamenteerd geweest. Het grondvlak is een vierkant met zijden van ± 12.30 M. Hierbij springt dan aan de Westzijde de trap in zijn volle lengte naar voren. Direct boven den vlakken voet, ligt de basis van de teerling. Een ojief en halfrond vormen de hoofdgeledingen van de profileering. Behalve de sierstukken in het Midden van de Oost- en Zuidzijde (de Westzijde is hier weggebroken) treft men er geen ornamentale versiering in aan. Een horizontale doorsnede boven den voet, geeft een vierkant voor de eigenlijke teerling met aan de Westzijde een rechthoekigen uitbouw, die als portiek diende. De portiek gaat over in een even breeden doorgang, waardoor men in de kamer komt. In het midden van de kamer bevindt zich een put, welke tot ongeveer 3 M. beneden den vloer leeg was. Niettegenstaande het er, gezien ook het groote breekgat in den Noordelijken wand, niet erg hoopvol uitzag, werd de put tot ongeveer 2 M. beneden het maaiveld onderzocht. Zonder eenig resultaat echter. Ongetwijfeld is de put reeds eerder uitgegraven. Dit bewezen niet alleen de steenen van het exterieur, die diep in den put gevonden werden, maar ook het feit, dat aan de Oostzijde van het gebouw een steenen urn voor den dag kwam, zegt genoeg.

Een belangrijke vondst was het, toen in den doorgang tusschen de portiek en de eigenlijke kamer, een groote, nagenoeg ongeschonden lingga werd opgegraven. Tegelijk werden op dezelfde plaats enkele kleinere stukken van het bijpassende voetstuk gevonden. We behoeven er niet aan te twijfelen, of de lingga is van de kamer afkomstig.

Behalve de lingga zijn nog een tweetal beelden gevonden. Het eene, een Durgā, stond op de Noordzijde van den heuvel. Van het andere zijn twee stukken gevonden. De romp lag op den Zuid-Oosthoek onder den boom, terwijl de kop bij het ontgraven van de Zuidzijde aan het licht kwam. Aan dezelfde zijde lagen een gebroken drietand en stukken van een gendi. De bekende attributen van Çiwa-Guru dus.

Bij verdere ontgraving van het terrein aan de Westzijde vond ik de restanten van drie kleinere bijtempeltjes. Het middelste ligt in de as van den hoofdtempel, terwijl de andere op korte afstanden ten Noorden en ten Zuiden liggen. Helaas is van deze kleinere tempeltjes bitter weinig gespaard gebleven. Van het middelste en Noordelijk tempeltje is niet veel meer dan een enkele fundeeringslaag over. Iets meer rest er nog van het Zuidelijke tempeltje. Het voetstukje hiervan kon slechts aan twee zijden ontgraven worden, omdat op de andere een groote waringin staat. We gelooven niet, dat hierdoor iets verloren is gegaan. Aan de Oostzijde van het Noordelijke tempeltje werden de restanten van een trap aangetroffen. Ook de beide andere tempeltjes hebben blijkbaar hun ingang tegenover het Oosten gehad. De ingangen van de hoofd- en de bijtempeltjes lagen dus tegenoverelkaar. Voor de bestemming hebben we voor twee van de drie tempeltjes mooie aanwijzingen. Boven het middelste tempeltje lag voor een deel in den grond gezakt, een nandi met den kop naar den hoofdtempel gericht. Bij den nandi lagen verder nog een onder- en bovendorpel en een onafgewerkte kālakop. Dat ook deze stukken niet verdwenen zijn, vindt een gereede verklaring in het feit, dat ze te zwaar waren om getransporteerd te worden. Ongeveer in het midden van het Zuidelijke tempeltje zat tusschen de wortels van den waringin een vrij groot voetstuk beklemd. Bij het uitkappen hiervan kwam tegelijk een lingga voor den dag, die erin past, zoodat we mogen veronderstellen, dat beide daar thuis behooren. Ook hierbij lagen nog een dorpel en een onafgewerkte kālakop. De kop lag aan de Oostzijde geheel in den grond gezakt. Boven het Noordelijke tempeltje werden twee dorpels en een fraaie kālakop aangetroffen.

Tijdens de ontgraving stootte ik aan de Noord-Oost- en Zuidzijde op een ringmuur, uit wadas-blokken opgetrokken. Dit onderdeel eischt nog een nader onderzoek.

Na beëindiging van het ontgravingswerk werden de vele steenen gesorteerd en mocht het gelukken, belangrijke fragmenten van de verschillende bouwdeelen terug te vinden. Aan de hand van deze gegevens hebben we een voorloopige reconstructie-teekening van den tempel kunnen maken. We hopen hierop later uitvoering terug te komen.

Verslag van Dr. P. V. van Stein Callenfels over zijn inspectiereis door Sumatra.

Oudheden in Padang Lawas. Biara Sitokpajan. Werd in Oudheidkundig Verslag 1920, Bijlage G gerapporteerd dat de verbindingsmuren tusschen tempel en pendapa-terras aan beide zijden doorliepen en het plein voor den tempel dus alleen bestreden kon worden door het laatstbedoelde terras, er is nu na schoonmaak gebleken, dat deze opvatting onjuist is en de oorspronkelijke toestand met zekerheid kan worden gereconstrueerd.

Door de welwillende hulp van het B.B. toch waren vóór het bezoek van ondergeteekende en Prof. Vogel de biara Sitokpajan en de biara's van Bahal van het meeste onkruid bevrijd. Het bleek nu, dat de zijmuren niet geheel doorliepen, maar op eenigen afstand van het pendapa-terras ophielden, zooals te zien is op plaat 6 van bovenaangehaalde bijlage in het kwartaalverslag 1920. Daar in het jaar door puinstapeling het leek alsof de andere zijmuur inderdaad geheel doorliep werd de voorbarige conclusie getrokken, dat het ophouden van den muur aan de Zuidelijke aan afbraak te wijten was. Inderdaad echter blijkt het tempelplein aan de beide zijden toegankelijk te zijn geweest door openingen tusschen het pendapa-terras en de beide zijmuren. Verder kon worden nagegaan, dat deze muren oorspronkelijk niet hooger waren opgetrokken dan op bovenbedoelde plaat 6 te zien is, terwijl de voetstukken met inscripties, waarvan in 1920 verondersteld werd, dat zij tempelwachters zouden hebben gedragen, juist op den bovenkant van de zijmuren bleken te passen. Zij hebben dan waarschijnlijk bij de ingangen gestaan op de muren op de wijze zooals men op ouderwetsche buitenverblijven in Europa groote steenen bloemvazen ziet aangebracht. Tenslotte bleken deze voetstukken geen voetstukken voor beelden te zijn, daar een er juist op passend topstuk aan de Noordzijde van den tempel werd teruggevonden.

Daar een nader bezoek als de weersgesteldheid dit toelaat op het programma staat, zoodra de werkzaamheden op Sumatra's Oostkust zijn afgeloopen, zal een der beide toegangen door terugplaatsing der stukken in den oorspronkelijken staat worden hersteld en daarna gefotografeerd. Waar een bezoeker in den ouden tijd bij het betreden van het tempelplein dus allereerst de opschriften op de beide zg. voetstukken, waarover in 1920 gerapporteerd werd, in het oog vielen, is het te betreuren, dat het nog niet gelukt is die te ontcijferen.

Bij den schoonmaak was ook het lichaam voor den dag gekomen van het stuk beeldhouwwerk, eveneens op plaat 6 van meeraangehaald rapport te zien, waarvan indertijd de op Balineesche wijze gedrapeerde kain de opmerkzaamheid had getrokken. Het beeld blijkt de linkerhand voor het lichaam te houden met opgestoken wijsvinger, dus op Europeesche wijze dreigend. Vondsten bij de Bahal-tempels wijzen uit, dat het beeld een tempelwachter moet geweest zijn. Een losse kop, eveneens gevonden, behoort er wellicht bij, is althans van een beeld van ongeveer dezelfde grootte. Het stuk is echter te beschadigd om nadere conclusies toe te laten.

Biara's van Bahal. Eveneens door de goede zorgen van den fg. Controleur van Padang lawas, de heer Van Zaanen, waren de tempels van Bahal eenigszins van onkruid bevrijd. Daardoor was het mogelijk van Biara Bahal I een foto te maken, waardoor het eigenaardige koepelvormige dak beter uitkomt dan op de reeds bestaande foto (O.V. 1920, Bijlage G, plaat 7). Tevens konden opnamen gemaakt worden van de indertijd bereids gerapporteerde basreliefs aan het terras en de trapuitbouw van dezen tempel.

Er moet geconstateerd worden, dat het hoog tijd wordt de oudheden in de Padang lawas nader onderhanden te nemen. Van het gebouwtje, waarschijnlijk een stūpa-restant, dat naast Bahal I staat (vgl. plaat 8 in meergenoemd Kwartaalverslag) is het gedeelte, dat op bedoelde foto rechts reeds neiging vertoont tot afstorten, naar beneden gekomen. Hierbij behoeft nog niet dadelijk aan vernielzucht van menschen gedacht te worden. Het vee, dat in die streken bij kudden los rondloopt, is er waarschijnlijk aansprakelijk voor. Binnenkort zal ik waarschijnlijk in staat zijn nadere voorstellen in te dienen tot behoud van deze ruïnen.

Na het kappen van de alang-alang en het struikgewas bleek het pendapaterras voor Bahal I zich op te lossen in een pendapa-terras met ten Zuiden 2 puinhoopen van kleine gebouwtjes, wellicht de terrassen van stūpa's in het genre van dien ten Noorden van den tempel.

Verder kwamen er nog enkele stukken van beelden voor den dag, die samengevoegd twee tempelwachters gaven als reeds onder Sitokpajan vermeld, eveneens met de linkerhand voor het lichaam met opgestoken wijsvinger. Dat het inderdaad tempelwachters zijn blijkt wel uit het beeld bij Bahal II, waar ook het hoofd bewaard is. Aangezien de mond voorzien is van slagtanden is de voorloopige determineering boven gegeven de meest waarschijnlijke. Het is mij tot nog toe nergens duidelijk geworden, waar de plaats der wachters op het tempelterrein geweest is.

Moeara takoes. Van dit complex oudheden is de Palangka zoo goed als verdwenen. Er rest nog slechts een brokje muurwerk, waarop wat boomen staan. De vroegere tjandi Bongsoe wordt nu door de bevolking Palangka genoemd. Op het oog heeft de stūpa sinds de laatste foto's niet geleden. Ter controle werd er weder een opname van gemaakt, terwijl ook de plaatsen aan het terras en het stūpa-lichaam waar te zien is, dat er een latere verbouwing aan het monument heeft plaats gehad (op welke merkwaardigheid voor zoover mij bekend het eerst door IJzerman gewezen is) gefotografeerd werden.

Aan tjandi Toewa kon worden geconstateerd, dat de bovenbouw inderdaad rond is geweest, zoodat dit monument waarschijnlijk ook een groote stūpa gedragen heeft. De reconstructie van IJzerman van tjandi Bongsoe lijkt hij een weinig te phantastisch. Een nauwkeurig onderzoek en ontgraving, waarvoor de tijd ontbrak, zou moeten uitmaken, of het terras inderdaad met zoo'n ingewikkeld stūpasysteem is bekroond geweest als volgens zijn reconstructieteekening wordt aangenomen.

Batangbari-districten. Op de Padang rotjo werd het voetstuk van den Mahākāla ontgraven, waarbij bleek, dat een krans van acht doodskoppen om het draagvlak heen loopt. Verschillende opnamen van het groote beeld werden gemaakt om enkele details te doen uitkomen. Ontegenzeggelijk zou het beeld veel imposanter zijn en zouden er betere foto's van gemaakt kunnen worden, indien het weder overeind kon worden gezet op zijn voetstuk. Daar het beeld 3.64 M. hoog is, zal dit zoo niet gemakkelijk gaan, terwijl het ook de vraag is of de pin onder het beeld, waarmede het in het voetstuk past, sterk genoeg is om het gevaarte overeind te houden. Ter zake werd de hulp ingeroepen van den Hoofdingenieur der

B.O.W. te Padang, Jhr. P. Boreel, die indertijd reeds van zijn belangstelling in oudheden blijk had gegeven bij het ontwerpen der plannen tot drooglegging van het Diëng-plateau en op wiens welwillende hulp dus gerekend kon worden. Inderdaad heeft ZHEG. toegezegd door deskundig personeel te doen nagaan in hoeverre oprichting van het beeld mogelijk is zonder gevaar voor beschadiging en later weer omvallen.

Merkwaardig met het oog op den Javaansche invloed in de Middeleeuwen is het voorkomen in deze streken onder de oude erfstukken van krissen van Javaansch maaksel. De meest typische, die op het lemmet de versiering met ingelegd goud had, zooals die ook van Java en Bali bekend is, werd gefotografeerd. Het stuk bevindt zich in het bezit van de radjafamilie van Sigoentoer. Het gevest stelt een dansende olifant voor.

Biara Tandjoeng Medan. Nadat Prof. Dr. Vogel te Emmahaven zich had ingescheept, werd op de terugreis een bezoek gebracht aan deze biara in het Loeboek sikapingsche in verband met geruchten, dat de bevolking de ruïne zou hebben afgebroken om er een moskee van te bouwen. Gelukkig bleek dit geheel uit de lucht gegrepen te zijn en werd de steenhoop nog aangetroffen in denzelfden toestand als in 1920. Met den Controleur van Loeboek sikaping kwam ik overeen, dat ZEG. de boomen op en rond de ruïne zou laten vellen, zoodat getracht kan worden op de terugreis van Sumatra's Oostkust en Padang lawas door schoonmaak wat meer gegevens ter beschikking te krijgen dan wij op het oogenblik hebben. Door de schatgraverij waarover in het rapport van 1920 geschreven is, zal men van de resultaten echter geen groote verwachtingen mogen koesteren.

Verslag van den Fotograaf-Teekenaar.

In de eerste helft van Januari werden eenige opnamen te Prambanan gemaakt, waarbij werd geconstateerd dat een sprekend-relieffragment, afgebeeld in O. R. 1920 Plaat 20, steen 16 (Melville 287) zich niet meer ter plaatse bevond. Het verlies van dezen steen is zeer te betreuren, aangezien hierdoor een lacune ontstaat in de reconstructie van de Rāma-serie van den Brahmatempel. Van 12 Januari — 14 Februari d.a.v. werd doorgewerkt aan de Tjandi's Pĕndĕm en Asoe. Bij den eerstgenoemden tempel werd voor terrein-uitbreiding een strook grond van 1 M. breedte rond het uitgegraven tempelterrein aangekocht. De tempelvoet ligt nu gemiddeld 2.5 M. onder het maaiveld. Het verzetten van grond was zwaar, aangezien de grond moest worden losgehakt en zich tusschen de vele laharlagen drie „parang" lagen bevonden van groote hardheid.

Bij het ontgraven kwamen slechts twee geornamenteerde stukken voor den dag n.l. een fragment van een kālakop-spuier (bovenstuk) en een palmet van de sokkel. Verder slechts lijstwerk. De onderbouw van Tjandi Pĕndĕm is nog vrijwel aanwezig. Van de deklaag, die slechts gedeeltelijk voorhanden is, kon een reconstructie-teekening gemaakt worden. Ook is een gedeelte van het plint en van den ingang nog aanwezig, terwijl het voorste gedeelte van de trap intact is. De vloer

van de tempelkamer en de put zijn uitgebroken; de laatste was vol keien, die er vermoedelijk door een lahar zijn ingeraakt.

De tjandi is naar het Westen georienteerd en men had met de ornamenteering der twee paneelen links en rechts een aanvang gemaakt.

Geteekend werden plattegrond en situatieschets, vooraanzicht, zijaanzicht en doorsnede over de trap en de put.

Een drietal Gaṇeça's, door den Ass. Wedana van Sawangan, afdeeling Moentilan, aldaar gerapporteerd, werden op den 27 Jan. bezocht.

Den 10den Febr. werd een aanvang gemaakt met het grondverzet bij Tjandi Loemboeng. Aan de Oostzijde, op de helling van het ravijn, kwamen veel geornamenteerde steenen voor den dag en liggen er nog meerdere aan de oppervlakte, die met veel moeite van deze helling zullen kunnen worden verwijderd.

Twee bronzen Gaṇeça-beeldjes, door een Javaan te koop aangeboden, werden naar Weltevreden opgestuurd.

Ziekte heeft den Fotograaf-teekenaar verhinderd na den 14den Febr. hetwerk te hervatten en eerst medio Mei kon aangevangen worden met de bouwkundige beschrijving van de badplaats op de onderneming Soekaboemi boven Bojolali, Soerakarta.

Van 18 Mei tot 3 Juni werden opnamen gemaakt te Prambanan in verband met de werkzaamheden van den heer Van Erp aldaar voor de Restauratie-Commissie, waarna hetzelfde geschiedde bij Malang voor de opname van Tjandi Badoet. Bovendien werden eenige opnamen gemaakt van de bronscollectie van den heer Blijdenstein te Malang en van een onlangs opgegraven beeldfragment op het terrein van tjandi Singasari. Na den 12den Juni werden wederom opnamen gemaakt te Prambanan voor den heer Van Erp.

Verslag van den Bouwk. Opzichter.

In het eerste kwartaal werd voortgegaan met de teekeningen van tjandi Goenoeng-Gangsir, deze kwamen in potlood gereed.

De pagars van de volgende tempels werden van prikkeldraad voorzien: Tikoes, Badjang Ratoe, Singosari, Toempang, Kiḍal en Pari, gelijktijdig werden deze tempels ook schoongemaakt. Daarna werd begonnen met het opmeten van tjandi Pari, de top werd waar noodig opnieuw met cementspecie ingevoegd. De werkzaamheden aldaar werden 28 Maart beëindigd.

De ondervolgende tempels werden in dit kwartaal geregeld schoongemaakt: Panataran, Belahan, Pasetran, Djedoeng, Djalatoenda, Bangkal, Derma, Djaboeng en Wringin Lawang.

Begin van het tweede kwartaal werd ondergeteekende overgeplaatst van Madjakerta naar Djokjakarta.

Volgens ingeleverde staten werden van tjandi Prambanan teekeningen, calques zwart op wit, blauwdrukken en afdrukken gemaakt voor den Voorzitter van het werkcomité der Restauratie-Commissie.

Voorts werden de teekeningen van Wringin Lawang gecalqueerd en hiervan een stel blauwdrukken gemaakt. De teekeningen van Wringin Lawang, Derma en Goenoeng-Gangsir werden naar den Bouwkundig Adj. Inspecteur gezonden, de twee laatst genoemde zullen aldaar in inkt gezet en gecalqueerd worden. De cliché's en afdrukken van het eerste kwartaal werden naar Batavia opgezonden.

Van Mevr. Heemskerk werden twee beeldjes ontvangen, deze stonden vroeger op het erf van den heer Kraag, daarna op het erf van de Djokjasche Machinehandel, thans zijn zij opgesteld op Museum-terrein te Djokja.

Verder werden nog reizen gemaakt naar Ngawen, Prambanan en Sewoe.

De teekeningen van Bangkal zullen in het derde kwartaal naar den Bouwkundig Adj. Inspecteur gezonden worden om aldaar in inkt gezet en gecalqueerd te worden. Met het in teekening brengen van Pari zal begonnen worden.

§ 6. *Vondsten, Epigraphie en Iconographie.*

De belangrijke resultaten van het onderzoek van Ir. H. Maclaine Pont naar de overblijfselen van M a j a p a h i t zullen in een jaarverslag worden samengevat.

Bij een bezoek aan tjandi S i n g o s a r i kon een aldaar opgesteld, onlangs op 1½ M. diepte, 150 M. ten W. van de zgn. aloen-aloen en 50 M. ten W. van den weg naar Goenoengsari gevonden fragment van een spuierbeeld in oogenschouw genomen worden (zie de afbeeldingen), dat behalve door de bijzonder fraaie bewerking der details opvalt door den stijl, die afwijkt van de van elders bekende Oost-Javaansche sculptuur. Pogingen door den heer De Haan in het werk gesteld om het hoofd van het beeld op te sporen hadden tot dusver geen succes.

Bij een bezoek aan t j a n d i S a r i trof Dr. W. F. Stutterheim tegen de muren van de kamers eenige niet duidelijk te lezen opschriften aan, die tot nog toe merkwaardigerwijs aan de aandacht waren ontsnapt. De opschriften zijn aangebracht op de stuccolaag en zijn op de plaatsen, waar deze laag van de steen heeft losgelaten, verdwenen. Zij wekken den indruk van geschreven te zijn met zwarte verfstok en zijn zeer onregelmatig over de muren verspreid, zoodat niet aan bepaalde oorkonden of mededeelingen kan worden gedacht. De grootte van de letters is steeds verschillend en het schrift slordig. Het valt op dat verschillende van deze korte woorden, want zinnen zullen het wel niet geweest zijn, in een cirkel besloten zijn, zoodat daarmede als te kennen gegeven wordt dat zij op zichzelf staan en gelezen moeten worden. Gedurende het kortstondig bezoek konden geen nauwkeurige afteekeningen gemaakt worden en evenmin gelukte het door de duisternis en de verweerde toestand der stuccolaag, duidelijk foto's te vervaardigen, althans geschikt om gelezen te worden. De weinige woorden, die zoodanig gaaf waren dat zij ontcijferd konden worden, wekten den indruk van namen te zijn en in dit verband worde gewezen op het voorkomen van door pelgrims tegen de wanden aangebracht

namen in de tempels van Kambodja. Deze zijn echter uit later tijd (1560—1750), terwijl de enkele letterteekens van tjandi Sari met eenige recht in de 8ste — 9de eeuw kunnen geplaatst worden. Van de drie kamers bevatten slechts de twee zuidelijke dergelijke sporen, hoewel in de Noordelijke kamer wel degelijk voldoende stucco resteert om sporen op te leveren indien deze er waren geweest. De plaatsing tegen de muren is eveneens wonderlijk n.l. niet steeds op manshoogte, doch enkele malen tegen de steunlijst van de (verdwenen) houten zoldering aan.

Zoodra zich daartoe een gelegenheid voordoet zullen ter plaatse afteekeningen gemaakt worden, tot welk tijdstip een definitieve beslissing inzake beteekenis en ouderdom zal moeten worden uitgesteld.

Ten slotte wordt nog vermeld, dat onder de altaarnissen der neven kapellen van Tjandi Sewoe dergelijke opschriften konden worden geconstateerd, doch totaal onleesbaar.

Naar aanleiding van hetgeen Dr. W. F. Stutterheim over zijn bevindingen in Europeesche musea betreffende Javaansche oudheden in de Bijdragen van het Kon. Instituut 1924 rapporteerde, heeft Prof. Dr. Kohlbrugge den Oudheidkundigen Dienst eenige malen foto's doen toekomen van bronzen voorwerpen, afkomstig van Java en in particuliere verzamelingen in Holland aanwezig. Onnoodig te zeggen dat een dergelijke belangstelling zeer welkom is en leiden kan tot een beter inzicht in hetgeen aan oud-Javaansche bronzen en steenen beelden nog immer her en derwaarts is verspreid. Een overigens ongegronde vrees voor het verliezen van zulke voorwerpen deed de bezitters er meestal van afzien melding te maken van hun bezit; hopelijk zal het voorbeeld, door den heer Kohlbrugge gegeven, anderen er toe aansporen alsnog de afzonderlijke voorwerpen hunner collectie te fotografeeren en de foto's naar Weltevreden op te zenden. Aldus werd gerapporteerd een 23 tal bronzen, steenen en andere voorwerpen, waarvan een Garuḍa hier wordt gereproduceerd (in het bezit van den heer Blitz te Utrecht, Foto O.D. 7288, 7289).

P. A. Hadiwidjojo, conservator van het Sriwedari-museum te Solo meldde de vondst van een wierook-vat en zes bronzen beeldjes — een Mañjuçrī, twee Awalokiteçwara's, een Wairocana, een Uṣṇīṣawijaya (?) en een staand onbekend beeld, hoog 33 cM. — welke voorwerpen in het Solo'sche museum zijn opgenomen. De nieuwe aanwinsten zullen t.g.t. worden gefotografeerd en ter aanvulling van de in O.V. 1923 verschenen beschrijving gepubliceerd.

Volgens mededeeling van den heer D. J. van der Linden, administrateur van de sedert kort geopende onderneming Karang Tambah (Banjoewangi, Detailkaart B VI) is bij het openkappen van het bosch daar ter plaatse een tweetal geornamenteerde steenen (blijkens de ontvangen foto's: een trapvoluut en een rechthoekig bekapt steenblok, beide met versiering in Balischen stijl) aangetroffen; daar dichtbij een vierkant stuk grond, bezaaid met rooden baksteen en omsloten met aarden wallen.

De plaatsen waar zeer duidelijk sporen van bewoning te zien zijn, zijn onbeplant gelaten teneinde een door den O.D. in te stellen onderzoek mogelijk te maken. Bedoeld onderzoek zal gecombineerd kunnen worden met dat, hetwelk Dr. Callenfels eerstdaags naar de prehistorische graven in het Sitobondo'sche zal instellen.

De heer Ottolander rapporteerde nog de vondst van enkele baksteenresten bij Moentjar bij Blambangan. Ook deze oudheden zullen bij dezelfde gelegenheid nader onderzocht worden.

Door tusschenkomst van den heer A. Muhlenfeld, Assistent-Resident van Loemadjang, ontving het Genootschap van R. Djojodihardjo, patih van Kraksaan, een beschreven koperen plaat ten geschenke, oorspronkelijk toebehoord hebbend aan R. Toemenggoeng Tjokradinegoro, den eersten Regent van Sidoardjo (± 1860), daarna in het bezit gekomen van R. P. Tjokrodiwirjo, gep. wedono van Gading, en door dezen laatste geschonken aan den patih van Kraksaan. De vindplaats kon niet nader worden vastgesteld, maar zal, gezien de woonplaats van den eersten eigenaar, in het Sidoardjosche moeten worden gezocht. De transcriptie is hierachter onder Bijlage B opgenomen.

Een drietal koperen platen met oorkonde van 824 çaka werd gevonden in een riettuin van de desa Kembang aroem No. 26, van het gelijknamige onderdistrict, district Klegoeng, regentschap Sleman, afd. Djokjakarta. De transcriptie is opgenomen onder Bijlage B.

Van den heer Caesar Voûte te Ambarawa ontving het Bataviaasch Genootschap een sterk verweerde en beschadigde koperen plaat (lang 20 en breed 8 c.M.) aan de voorzijde beschreven met 7 regels schrift van Midden-Javaansch type ten geschenke. Afkomst onbekend. Daar er een mahārāja rake watu kura in genoemd wordt, moet de oorkonde door een der beide vorsten, die dezen titel voerden, dyah Balitung (820—829 çaka) of Dharmmodaya Mahāçambhu (830—832) zijn uitgevaardigd. De inscriptie luidt:

1. swasti çakawarṣā [
2. çrī mahārāja rake watu ku [ra] — — — hadā — — — — gawai [
3. kudur. acung salaha — — — — — — — — parahu kapua matu i [
4. — tuhān ing sasī makweh — — — — — — puluh ing sawah [
5. — — — ing su tuhān gu — — — — — — tuhān [
6. l — līma bakal — — — tuhan [
7. — — li ing sasīma samangkana ikanang salah — — dening mangila [

Door Pangeran Hadiwidjojo werd op een inlandsch erf ten Noorden van desa Klorok ten Zuiden van Ksatrian, onderdistr. Gajamprit (Klaten) een

lingga aangetroffen (opgenomen in het Sriwedari-Museum te Solo) met de volgende inscriptie:

> // swasti çakawarṣātīta 856 phāl
> guṇamāsa tithi pratipāda kṛṣṇapa
> kṣa wa O po O çu O tatkāla sang pamgĕt
> anggĕhan manusuk sīma.

Volgens mededeeling van den Assistent-Resident van Koeala Koepas werd omstreeks 1903 door den heer E. A. Hilckes bij het doen van mijnbouwkundige opsporingen op een diepte van 7 à 8 Meter, op een niet nader bekende plaats tusschen Goenoeng Koepang en Karang Intan (onderafd. Martapoera) een beeldje van trachiet, hoog 34, breed 15 c.M. gevonden. Het beeldje waarvan op ons verzoek een foto vervaardigd werd, is blijkens de halve-maan-vormige uitsteeksels achter den hals een voorstelling van Mañjuçrī. Het bevindt zich nog in het bezit van den heer Hilckes te Bandjermasin.

De Controleur van Sanggau rapporteerde de vondst op het erf van een inlandsche woning te Sanggau van negen gouden ringen, waaronder een zegelring, een groote hoeveelheid kleine gouden ringetjes en een munt, bestaande uit een plat stuk gedegen goud, aan de eene zijde met een scherp voorwerp afgeknepen en in het midden doorboord. Een gedeelte der voorwerpen, die slechts 10 — 20 c.M. onder de oppervlakte lagen, is door het Genootschap aangekocht.

Aan het rapport van Dr. Van Stein Callenfels wordt het volgende ontleend. Naar aanleiding van enkele aanwijzingen te mijner beschikking, dat de oorkonde van Kalasan zich in een van de kampongs in Djogja moest schuil houden, werd een dag of wat besteed met een poging tot opsporing. Daar de tijd ontbrak om die voort te zetten, werd het bestuur en enkele belangstellenden te Djogja op de hoogte gebracht. Sedert is het dan ook gelukt het belangrijke stuk op te sporen, waardoor aankoop voor het museum mogelijk wordt.

Te Solo werden enkele opnamen gemaakt van nieuwe voorwerpen in het museum, waarna werd doorgereisd naar het Modjokertosche. Hier werd een plaatselijk onderzoek ingesteld in verband met een opstel over de topographie van deze streek in de Middeleeuwen. Gezocht werd naar de plaatsen vermeld in de oorkonden van Djioe, de stichtingsoorkonde van Sarangan en de oorkonde van Bakalan. Dit onderzoek is beëindigd en zal een opstel terzake binnenkort ter publicatie worden aangeboden.

Verder werd een poging gedaan om de in idem zooveel stukken in het museum te Modjokerto liggende oorkonde van Pandan kradjan weder tot een geheel te vereenigen. Dit werk, waaraan voor mij ook al anderen hun krachten hadden gewijd

zonder veel resultaat, viel niet mee. Achteraf bleek dat ten eerste een aanzienlijk percentage der stukken nog ontbreekt en ten tweede er brokken niet van 1 doch van 2 beschreven steenen door elkaar lagen, terwijl bovendien de grootste der beide steenen nog het eigenaardige had, dat op de zijkanten sommige regels van de breede vlakken doorliepen en dit op heele stukken dan weer niet het geval was. Al is het pas- en legwerk nog lang niet afgeloopen, duidelijk is al, dat de eene steen verreweg de grootste is, zelfs eens der grootste op Java. Het stuk moet ongeveer 1.70 M. hoog zijn geweest. Het derde cijfer van het jaartal is beschadigd, maar Airlangga's naam kwam voor den dag evenals die van de mahāmantri i hino Samarawijaya. Het laatste cijfer van het jaartal is echter ontegenzeggelijk een 9, zoodat, tenzij men wil aannemen dat Airlangga niet omstreeks 964 is afgetreden, de oorkonde uit 959 moet zijn, waardoor komt vast te staan in verband met de inscriptie van Kelagen, dat Airlangga's dochter Sanggramawijaya in dat jaar als mahāmantri in hino is afgetreden om kluizenares te worden.

De andere steen is veel kleiner. Op het bestaan van 2 steenen werd de aandacht het eerst gevestigd door het dubbel voorkomen van het eedformulier. Toen de oplossing dat er 2 steenen waren eindelijk gevonden was, was de rest nog slechts een geduldwerkje. Met den Regent van Modjokerto kwam ik overeen, dat ZHEG. ter vindplaats van de steenen zou laten zoeken naar meerdere brokken, zoodat de hoop niet is opgegeven, dat de inscriptie tenslotte toch nog voor een belangrijk deel gelezen zal kunnen worden.

Van den steen te Soekaboemi, die achteraf bleek 3 oorkonden te bevatten, werden nieuwe abklatschen gemaakt. De inscripties zijn te interessant daargelaten dat een er van de oudste inscriptie in Oud-Javaansch is, om niet alle moeite te doen, zooveel mogelijk van den tekst te ontcijferen. De voorzijde bevat een soort onderhandsche acte over de aanleg van dam en leiding. De achterzijde heeft eerst een vorstelijk edict waarbij vroeger verleende gunsten worden bevestigd, welke verleend waren door den „bijgezette te Twak", die ook uit de Midden-Javaansche oorkonden bekend is, terwijl die zijde en een der zijkanten verder wordt ingenomen door een bericht, dat op last van een paar hoogwaardigheidsbekleeders de erfgenamen van het vrijstift de oorkonde hebben moeten produceeren en op steen hebben moeten beitelen.

Over de in de inventaris van de oudheden van Sumatra voorkomende inscriptie aan de Aek Linkoengan (Sumatra's Oostkust), die geen inscriptie is, zal onder de paragraaf Prehistorie nader worden bericht.

Tenslotte verdient het volgende nog vermelding. Zooals bekend heeft Dr. G. P. Rouffaer indertijd beredeneerd dat de bekende mako's (keteltrommen van klein model) uit de residentie Timor voor een deel vervaardigd moeten zijn te Gersik. Op onverwachte wijze werd deze onderstelling bevestigd. De heer van Kempen, Gouverneur van Sumatra's Oostkust toonde mij nl. een aantal dergelijke trommen in zijn bezit en door hem verzameld toen hij Assistent-Resident op Timor was, waarop als ornament keurig uitgevoerde kālakoppen in Oost-Javaanschen lijst,

terwijl op een er van bovendien nog een wajangtafereeltje voorkwam, nl. een onder een boom zittende prinses, die aan een eend of andere vogel een brief overhandigd. Foto's van de stukken werden genomen, terwijl curiositeitshalve tegelijk een opname werd gemaakt van een dergelijke trom, waarop aan 4 zijden het Engelsche wapen voorkwam, een speculatie dus van den een of anderen voortvarenden handelsman, wellicht uit Raffles's tijd.

§ 7. *Prehistorie.*

De inscriptie volgens den inventaris voorkomende aan de samenvloeiïng van Aek Natas en Aek Linkoengan op Sumatra's Oostkust bleek een „abri sous roche" te zijn op den achterwand waarvan bekende teekens als de cirkel met het kruis e.d.m. in de kalksteen waren ingekrast. Een ontgraving zou wellicht het bewijs kunnen leveren in welken tijd deze abri gebruikt was, doch de waterstand was te hoog bij mijn bezoek om een ontgraving toe te laten. Een nader onderzoek zal als de toestand gunstiger is, worden ingesteld. Op Java werd vrij veel materiaal verzameld uit het neolithicum en heeft dit onderwerp op alle dienstreizen steeds mijne aandacht. Voorloopig is er nog lang niet voldoende bijeengebracht om conclusies te kunnen trekken omtrent de verbreiding en het voorkomen van verschillende vormen. Voor wat de Buitenbezittingen betreft werd een allereerste begin gemaakt met het verzamelen van gegevens over de verspreiding van de twee verschillende soorten steenbijlen, waardoor een inzicht kan worden verkregen in den ouderdom van de neolithische cultuur aldaar.

Op Sumatra's Oostkust werd een begin gemaakt met de ontgraving van een schelpenheuvel, waarover na afloop uitvoerig zal worden gerapporteerd.

§ 8. *Hollandsche Oudheden.*

Ter uitwerking van art. 21 (3) der Bouw- en Woningverordening van Batavia, welke luidt: „De raad wijst bij verordening aan die gebouwen van hooge architectonische, historische of archaelogische waarde, welke niet mogen worden afgebroken of verbouwd, tenzij de raad op grond van ingediende bouwplannen geen bezwaar heeft tegen het verleenen van de bouwvergunning" werd in overleg met den Chef van den gemeentelijken Dienst van het Rooiwezen en de Bouwpolitie een lijst van 30 Hollandsche en 22 Chineesche gebouwen opgemaakt, welke voor bescherming in aanmerking komen. Deze lijst is ingediend bij de Secretarie en zal alvorens bij verordening te worden vastgesteld door de Technische Commissie uit den Gemeenteraad nader worden onderzocht.

Naar aanleiding van het in een der Bataviasche bladen opgenomen bericht, dat het fort Rotterdam te Makassar (Zie Oudheidk. Versl. 1921 p. 139) verbouwd zou worden tot gevangenis werden bij den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden informaties ingewonnen omtrent de juistheid van dit gerucht. Het van Z. E. ontvangen antwoord luidde, dat naar aanleiding van een vraag van den Directeur van Justitie of een gedeelte van de oude sterkte zou zijn in te richten

als dépendance van de gevangenis, inderdaad de mogelijkheid is overwogen of bedoelde gebouw voor gevangenis in te richten zou zijn; dat echter definitieve voorstellen ter zake nog niet zijn gedaan en vermoedelijk het plan door Z. E. ontraden zal worden. Direct gevaar dreigt er dus nog niet.

§ 9. *Foto's en Teekeningen.*

Over de werkzaamheden van den fotograaf zie hiervoor onder § 5. De teekenaar 2de kl. Mas Timboel kwam gereed met het calqueeren der teekeningen van Panataran. Twee calques werden naar het bureau te Weltevreden opgezonden, waar M. Kartodisastro er het ornament zal inteekenen. M. Saridjo ging voort met de voor-aanzicht teekening van den hoofdtempel van Prambanan, schaal 1 op 15 en maakte van tjandi Batara Gana een situatie- en een doorsnede-teekening. De heer Van Coolwijk begon met de net-teekening van tjandi Bangkal.

§ 10. *Programma voor het volgend kwartaal.*

Op Midden-Java zal de heer Perquin de werkzaamheden van de tjandi's Ngawen en Batara Gana voortzetten en de herplaatsing van de dagobs van tjandi Mendoet beëindigen. Op Oost-Java zal de heer De Haan voortgaan met de werkzaamheden aan tjandi Badoet. Dr. Van Stein Callenfels zal de schelpenheuvel op Sumatra's Oostkust ontgraven en daarna voor de uitwerking van epigraphische gegevens zich naar zijn standplaats Wonosobo begeven.

Het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst,
(wg.) Dr. F. D. K. BOSCH.

LIJST
DER FOTOGRAFISCHE OPNAMEN
IN HET EERSTE EN TWEEDE KWARTAAL 1925

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7258	18×24	15-1-'25	Toegoe, distr. Bekasih, afd. Mr. Cornelis, thans Mus. Bat. D. 124	Abklatsch van de Sanskrit-inscriptie van koning Pūrṇawarman.
7259	13×18	25-2-'25	Desa Glondong nabij Kalasan, thans staande op het erf v.d. Boepati te Kalasan	Steenen beeld van Raksasa (voorzijde).
7260	„	„	id.	id. (achterzijde).
7261	„	22-3-'25	Dlimoredjo en Modjodjedjer, distr. Modjosari, afd. Modjokerto, thans Mus. Modjok. No. 254 en 667	Steenen grenspilaren met emblemen uit het vrijgebied Trailokyapuri.
7262	„	25-3-'25	Ondern. Soekaboemi, distr. Paree, afd. Kediri	Steenen beeld van een aap (een spiegel?) omhoog houdend.
7263	„	31-3-'25	Onbekend, thans in het Sri-Wedari Mus. te Solo No. 208, 210 en 213	Bronzen beeldjes (twee onbekend) en een Wairocana.
7264	„	„	id. id. No. 22, 215 en 216	Bronzen beeldjes van Mārīcī en twee Kuwera's.
7265	„	„	id. id. No. 212, 214 en 217	Bronzen beeldjes van Uṣṇīṣawijayā, Akṣobhya en Tārā.
7266	„	„	id. id. No. 21 en 211	Bronzen beeldjes van Ratnasambhawa en een onbekenden Bodhisattwa.
7267	8×12	9-3-'25	Kawi gebergte, afd. Malang, thans i.h. bezit van Prof. Dr. Kohlbrugge te Utrecht	Twee koperen bellen zonder klepels.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7268	8×12	9-3-'25	Kawi gebergte, afd. Malang, thans i.h. bezit van Prof. Dr. Kohlbrugge te Utrecht	Metalen drievoet.
7269	„	„	id.	Handvat met Gaṇeça en relief.
7270	„	„	id.	Tempelschel met tjakra a.h. handvat.
7271	„	„	id.	Tempelschel met georn. handvat.
7272	„	„	id.	Bronzen pot of schaal.
7273	„	„	id.	Bronzen wierookbrander.
7274	„	„	id.	Bronzen handvat met wajra.
7275	„	„	id.	Bronzen tempelschel met vijfpuntige wajra.
7276	„	„	id.	Bronzen beker met ornament en drakenkop.
7277	„	„	id.	Bronzen tempelschel met wajra a.h. handvat.
7278	„	„	id.	id. id. met beeldje a.h. handvat.
7279	„	„	id.	id. id. met wajra a.h. handvat.
7280	„	„	id.	Bronzen bovenrand van een pot.
7281	„	„	id.	Bronzen spiegel met handvat en deksel.
7282	„	„	Modjokerto, afd. Modjokerto, thans i.h. bezit van Prof. Dr. Kohlbrugge te Utrecht	id. id. id.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7283	8×12	9-3-'25	Oost-Java, aangekocht te Soerabaja, thans i.h. bezit van Prof. Dr. Kohlbrugge te Utrecht	Zodiakbeker met het jaartaal 1244 Çaka.
7284	„	„	Sidoardjo, afd. thans i.h. bezit van Prof. Dr. Kohlbrugge te Utrecht	Steenen beeld van Çiwa (ten laatste staande i.d. tuin v.d. Controleur te Sidoardjo).
7285	„	„	Tanggoelangin, distr. Porong, afd. Sidoardjo, thans i.h. bezit van Prof. Dr. Kohlbrugge	Steenen beeld.
7286	„	„	Sidoardjo, afd. (Kremboeng) i.h. bezit van Prof. Dr. Kohlbrugge	Steenen beeld van Kāla.
7287	„	„	Diëng-plateau, thans i.h. bezit van Prof. Dr. Kohlbrugge	Aarden pot (martevaan) (ontgraven op een der hellingen v.d. Diëng).
7288	13×18	„	Onbekend, thans i.h. bezit v.d. fotograaf Blitz te Utrecht	Bronzen beeld van Garuda (voorzijde).
7289	„	„	id.	id. id. achterzijde.
7290	„	1-5-'24	Ondern. Karang Tambah, distr. Genteng, afd. Banjoewangi	Geornamenteerde tempel steenen.
7291	„	„	id.	id. id.
7292	18×24	10-6-'24	Prambanan	Çiwatempel. Oostzijde.
7293	„	„	id.	id. Noordzijde.
7294	„	„	id.	id. Noordzijde. Westgedeelte.
7295	„	„	id.	Çiwatempel. Noordzijde. Midden.
7296	„	„	id.	Çiwatempel. Noordzijde. Oostgedeelte.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7297	18×24	10-6-'24	Prambanan	Çiwatempel. Oostzijde. Zuidgedeelte.
7298	„	15-6-'24	id.	Çiwatempel. Detail 4de penant.
7299	„	„	id.	id. id.
7300	„	„	id.	id. id.
7301	„	„	id.	id. id.
7302	„	18-7-'24	id.	Çiwatempel. Topversiering.
7303	13×18	10-11-'24	id.	Çiwatempel. Opstelling op den grond van fragmenten behoorende bij de nissen boven de kroonlijst.
7304	„	„	id.	id. id.
7305	„	„	id.	id. id.
7306	„	„	id.	id. id.
7307	„	„	id.	Çiwatempel. Opstelling op den grond van fragmenten behoorende boven de kālakoppen van een der cella-ingangen.
7308	„	28-1-'25	id.	Çiwatempel. Bouwdeelen H. Teekening No. 20.
7309	„	„	id.	Çiwatempel, id. K.
7310	„	„	id.	id. id. L.
7311	„	„	id.	id. id. B.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7312	13×18	28-1-'25	Prambanan	Çiwatempel. Bouwdeelen op den grond Bekrooningstop waaraan een geornamenteerde achtergrond behoorende boven een der kalakoppen boven de ingangen.
7313	„	„	id.	Çiwatempel. Bouwdeelen op den grond. Fragmenten van eenige gedeeltelijk gesorteerde versieringstoppen (dagobs).
7314	18×24	24-6-'24	id.	Çiwatempel. Noordzijde. Kālakop met aansluitingen.
7315	„	„	id.	Çiwatempel. Noordzijde. Ganzenband v.d. kroonlijst.
7316	„	„	id.	Çiwatempel. Oostzijde. Ganzenband v.d. kroonlijst.
7317	„	„	id.	Çiwatempel. N.O. hoeken. Cordonband. tusschen 2 en 3de pil. serie.
7318	„	„	id.	id. id. id.
7319	„	„	id.	Çiwatempel. Oostzijde. Kālakop met aansluitingen.
7320	„	7-11-'24	id.	Brahmatempel. Reliëf.
7321	„	„	id.	id. id. id.
7322	„	„	id.	id. id. id.
7323	„	„	id.	id. id. id.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7324	18×24	6-11-'24	Prambanan	Wisnoetempel. Reliëf.
7325	„	„	id.	id. id. id.
7326	30×40	4-11-'24	id.	Çiwatempel. Bouwdeelen verg. Letter P. teekening No. 20.
7327	„	„	id.	id. id. id. verg. Letter H, teeken. No. 20.
7328	„	„	id.	id. id. id. verg. Letter A. E. K. teeken. No. 20.
7329	„	5-11-'24	id.	id. id. id. verg. Letter B, teeken. No. 20.
7330	„	„	id.	id. id. id. verg. Letter D, teeken. No. 20.
7331	„	„	id.	id. id. id. verg. Letter B. D. O. teeken. No. 20.
7332	„	6-11-'24	id.	Brahmatempel. Bouwdeelen op den grond Borstwering (gedeeltelijk).
7333	„	„	id.	Çiwatempel. Bouwdeelen op den grond verg. Letter B, teeken. No. 20.
7334	„	„	id.	id. id. id. verg. Letter D. O. teeken. No. 20.
7335	„	7-11-'24	id.	Çiwatempel. Bouwdeelen op den grond verg. Letter L teeken. No. 20.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7336	30×40	7-11-'24	Prambanan	Brahmatempel. Bouwdeelen op den grond Balustrade (gedeeltelijk).
7337	„	9-1-'25	id.	Çiwatempel. Zuidzijde.
7338	„	4-1-'25	id.	id. id.
7339	„	25-7-'24	Prambanan, Panataran	Plattegrond. Schema's naar eene teekening.
7340	„	„	Panataran	Hoofdtempel. Westzijde na de herstelling in 1917 (naar eene teekening).
7341	„	„	id.	Hoofdtempel. Zuidzijde naar reconstructieteekening.
7342	„	„	id.	id. id.
7343	13×18	10-7-'24	Paren, desa Karangredjo, distr. Salaman, afd. Magelang	Restant van een muur.
7344	„	„	id.	Ligging van No. 7343.
7345	18×24	15-7-'24	Kawangsari, distr. Salaman, afd. Magelang, thans op het erf v.d. Resident van Kedoe	Steenen Durgā-beeld (van rood steen).
7346	„	„	id.	id. id.
7347	13×18	13-1-'25	Desa Tjandi, distr. Karangnongko, afd. Klaten	Verspreide fragmenten.
7348	„	„	id.	id. id.
7349	„	„	id.	id. id.
7350	„	„	id.	Tuit van een yoni, waarvan de ondersteuning behakt met Nāga, Nandi en schildpad.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7351	13×18	13-1-'25	Desa Tjandi, distr. Karangnongko, afd. Klaten	Zelfde voorwerp, gedraaid.
7352	„	20-1-'25	Tjandi Ngawen, distr. Moentilan, afd. Magelang	Tempel No. I van Noord naar Zuid.
7353	„	„	id.	id. No. II id.
7354	„	„	id.	id. No. III id.
7355	„	„	id.	id. No. IV id.
7356	„	„	id.	Fragmenten na de ontgraving van 1924.
7357	„	„	id.	id. id.
7358	18×24	8-13-'24	Tjandi Asoe, distr. Moentilan, afd. Magelang.	Westzijde.
7359	„	„	id.	Zuidzijde.
7360	„	„	id.	Noordzijde.
7361	„	„	id.	Oostzijde.
7362	„	9-12-'24	id.	Ornament onderbouw Zuidzijde ten Westen.
7363	„	„	id.	id. id. Oostzijde ten Zuiden.
7364	„	„	id.	id id. Oostzijde ten Noorden.
7365	„	21-1-'25	id.	Westzijde, ten Zuiden.
7366	„	11-2-'25	id.	Detail van het geornamenteerde paneel v.d. onderbouw Zuid ten Westen.
7367	„	13-2-'25	Desa Sengi bij tjandi Asoe, distr. Moentilan, afd. Magelang	Twee bronzen Ganeça-beeldjes.
7368	„	11-11-'24	Glondong, distr. Brebah, ten N.W. van tjandi Kalasan	Steenen beeld van Raksasa (vooraanzicht).

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7369	18×24	11-11-'24	Glondong, distr. Brebah, ten N.W. van tjandi Kalasan	Zelfde beeld, achteraanzicht.
7370	„	16-12-'24	Tjiaroeteun, distr. Leuwiliang, afd. Buitenzorg	Abklatsch van den beschreven steen.
7371	„	„	Pasir Awi, distr. Tjibaroesa, afd. Buitenzorg	id. id.
7372	„	„		
7373	„	2-2-'25	Djamboe en Moeara, Tjianten, distr. Leuwiliang	id. id.
7374	„	„	Doerian Tani, onderafd. Arhemia, afd. Deli en Serdang (Bij Batoe Kemang)	Voorhistorisch gereedschap (voorkant).
7375	„	„		id. id. (achterkant).
7376	„	„		id. id. (rechterkant).
7377	„	6-3-'25		id. id. (linkerkant).
7378	13×18	„	Tjandi Besoeki, onderdistr. Daoe, distr. Penanggoengan	Noord-Westhoek, na de ontgraving.
7379	„	„	id.	Noordzijde, id. id.
7380	„	„	id.	Noord-Oosthoek id. id.
7381	„	„	id.	Zuid-Westhoek id. id.
7382	„	„	Tjandi Badoet, onderdistr. Daoe, distr. Penanggoengan	Noord-Westhoek, vóór de ontgraving.
7383	„	„	id.	Noord-Oosthoek id. id.
7384	„	„	id.	Zuid-Oosthoek id. id.
7385	„	„	id.	Zuid-Westhoek id. id.
7386	„	6-5-'25	id.	Z.W.hoek van het Westelijk bij tempeltje na de ontgraving.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7387	13×18	6-5-'25	Tjandi Badoet, onderdistr. Daoe, distr. Penanggoengan	Z.O.hoek v.h. middelste bijtempeltje na de ontgraving.
7388	„	9-5-'25	id.	Z.O.hoek v.h. Noordelijk bijtempeltje na de ontgraving.
7389	„	11-6-'25	id.	Fragmenten van de omlijsting v.d. ingang (hoofdtempel).
7390	„	„	id.	Fragmenten van de bekrooning v.d. ingang (hoofdtempel).
7391	„	„	id.	Fragmenten v.d. Westelijken wand (Noordelijk v.d. portiek).
7392	„	„	id.	Nisbekrooning v.d. Noordelijken wand.
7393	„	„	id.	Fragmenten v.d. Zuidelijken wand (Oostelijke helft).
7394	„	„	id.	Fragmenten v.d. Westelijken wand (Zuidelijk v.d. portiek).
7395	„	8-4-'25	Palgading, regentsch. Sleman, thans opgesteld op het Museumterrein te Djokja	Klein monumentje (gedeelte) met dagob-trapversiering.
7396	„	„	id.	id. id. met trapdetail, enz.
7397	„	„	id.	Gedeelte van een grooter monumentje (vermoedelijk de halve breedte).
7398	„	25-4-'25	id.	id. id. fragmenten.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7399	13×18	25-4-'25	Palgading, regentsch. Sleman, thans opgesteld op het Museumterrein te Djokja	Gedeelte van een grooter monumentje, fragmenten.
7400	„	„	id.	id. id. bekrooningen.
7401	„	„	id.	id. id. id.
7402	„	„	id.	id. id. fragmenten. Reliëfs.
7403	18×24	3-5-'25	id.	Klein monumentje.
7404	„	„	id.	Fragmenten. Kālakoppen.
7405	13×18	5-5-'25	Tjandi Batoro gono, afd. Klaten, res. Djokjakarta	Zuid-Westhoek, na gedeeltelijke ontgraving.
7406	„	„	id.	id. id.
7407	„	„	id.	id. met details.
7408	18×24	8-5-'25	id.	Noordzijde na ged. ontgraving.
7409	„	„	id.	Noord-Oosthoek na ged. ontgraving.
7410	„	„	id.	Beelden met beeldkopje.
7411	13×18	„	Tjandi Moerangan, regentsch. Kalasan, res. Djokjakarta	Westzijde.
7412	„	„	id.	Zuidzijde.
7413	18×24	8-4-'25	Tjandi Ngawen, distr. Moentilan, afd. Magelang	Opstelling van fragmenten.
7414	13×18	5-5-'25	id.	Nis met kālakop-afdekking.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7415	13×18	5-5-'25	Tjandi Ngawen, distr. Moentilan, afd. Magelang	Kālakop-nisafdekking. Op den grond behoorende bij tempeltje I.
7416	„	„	id.	Overzicht gedurende de ontgraving. Westzijde.
7417	„	11-5-'25	id.	Tjandi No. II. Noordzijde met Oosthoek, na de ontgraving.
7418	„	„	id.	id. Oostzijde (gedeeltelijk).
7419	„	„	id.	id. Overzicht na de ontgraving. Noord-Oostzijde.
7420	„	„	id.	Tjandi No. IV. Dorpel met onderdeel van de kālakop.
7421	„	„	id.	id. id.
7422	„	„	id.	Tjandi No. II. Kālakop (gedeeltelijk).
7423	„	15-5-'25	id.	id. Kālakop (dorpel) met opgaande penanten en aanduidende georn. horizontale band.
7424	„	„	id.	id. als No. 7423. Detail van de aansluitende georn. band.
7425	„	„	id.	id. Aansluitende georn. band vergl. No. 7423 en 7424.
7426	„	„	id.	id. Dezelfde band detail.
7427	„	„	id.	id. Reliëfvoorstelling met aansluitende horizontale rosetband.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7428	13×18	15-5-'25	Tjandi Ngawen, distr. Moentilan, afd. Magelang	Tjandi No. II. Nisbekrooning.
7429	„	„	id.	id. Onderbouw-reliëf.
7430	18×24	30-5-'25	id.	id. Fragmenten-opstelling behoorende bij de Westzijde.
7431	„	„	id.	Kālakop, nisomlijsting en dorpel. Vergl. No. 7422 en 7423.
7432	„	6-6-'25	id.	Tjandi No. II. Kālakop, afhangende lotusranken met lotussen, w.o. dorpel en nis, met omlijsting.
7433	„	„	id.	id. Detail N.W. hoek vanaf het Oosten, met fundamenten van kalisteenen.
7434	„	„	id.	id. Detail id. van af het Noorden.
7435	„	„	id.	id. Overzicht N.W. hoek met Oostzijde. Aansluiting fundamenten v.d. N.W. hoek.
7436	„	9-6-'25	id.	id. N.O.hoek met Oostzijde, na gedeeltelijke herplaatsing. Vergl. No. 7417 en 7419.
7437	„	„	id.	id. N.O.hoeken, na het wegnemen v.d. Oost-trapvleugel en den aansluitenden voorbouw- en de gedeeltelijke herplaatsing. Vergl. No. 7418 en 7419.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7438	18×24	13-6-'25	Tjandi Ngawen, distr. Moentilan, afd. Magelang.	Tjandi No. II. Westzijde na de ontgraving. Zuid-Westhoek na herplaatsing der onderste steenlagen.
7439	„	„	id.	id. als No. 7438, van af het Zuid-Westen.
7440	„	„	id.	id. Zuid-Oosthoeken na de ontgraving. Voor de herplaatsing.
7441	„	„	id.	Tempeltje No. II. Zuidzijde, na de ontgraving. Voor de herplaatsing.
7442	13×18	17-6-'25	id.	id. Ojiefband op het plint, met afdamming v.h. ornament van de bovenliggende laag.
7443	„	„	id.	id. Basement. Halfrond o.d. ojiefband, met ornamentstuk onder de makara. Vergl. No. 7442.
7444	„	„	id.	id. Rechthoekig, geprof. band. behoorende op de halfronde band. Hoek van een der middenvoorsprongen met aanduiding v.d. breedte der bovenstaande pilaster.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7445	13×18	17-6-'25	Tjandi Ngawen distr. Moentilan, afd. Magelang	Tempeltje No. II. Ornament (gaṇa's) band onder de kroonlijst met aansluitend pilasterfragment. Vergl. No. 7423 en 7424.
7446	„	„	id.	id. Als No. 7445.
7447	„	„	id.	id. Onderbouw. Bovenste laag met hoek-antefix en vermoedelijk balustrade-aansluiting.
7448	18×24	22-6-'25	id.	id. Ornament-band onder de kroonlijst met aansluiting aan de kālakop en bovenliggende dekband.
7449	„	„	id.	id. Ornament-band onder de kroonlijst met krulvormig omgebogen bronzen stift in het bovenvlak v.d. hoeksteen ingelaten.
7450	„	„	id.	id. Eenzelfde omgebogen stift in het midden boven de kālakop.
7451	„	„	id.	id. Als No. 7450 met de bovenbehoorende dekband.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7452	18×42	22-6-'25	Tjandi Ngawen, distr. Moentilan, afd. Magelang.	Tempeltje No. II. Westzijde na het waterpasleggen der onderste steenlagen.
7453	„	„	id.	id. N. Oostelijke hoeken, na de herplaatsing der waterpas gestelde bouwdeelen.
7454	13×18	„	id.	id. Bronzen stiften. Vergl. No. 7449.
7455	„	„	id.	id. Onderbouwdetail met niet passende ornamentband. Zie de afdamming v.d. vlakke band boven het ornament rechts.
7456	„	15-5-'25	Prambanan (Çiwatempel)	Doorgang naar de omloop. Oostzijde. Dorpel-afdekking.
7457	„	„	id.	Dezelfde dorpel. Van af het Oosten.
7458	30×40	22-6-'25	id.	Perpectivisch beeld v.h. bovenwerk gezien van het Zuid-Oosten. Gereconstrueerd, t/m de kroonlijst, naar eene potloodteekening.
7459	18×24	30-5-'25	Tjandi Lawang, afd. Bojolali (Soerakarta)	Van af het Noord-Westen.
7460	„	„	id.	Van af het Zuid-Westen.
7461	„	20-6-'25	Tjandi Kalasan, distr. Brebek, afd. Mataram	Fragmenten staande aan de Noordzijde. Ontgraven in 1294.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7462	18×24	20-6-'25	Tjandi Kalasan, distr. Brebek, afd. Malang	Fragmenten staande aan de Noordzijde. Ontgraven in 1924.
7463	"	"	id.	Opgestapelde fragmenten, der dagobs. Ontgraven in 1924.
7464	"	"	id.	id. id.
7465	"	11-6-'25	id.	Beschreven steen (Stichtingsoorkonde).
7466	"	"	id.	id. id.
7467	24×30	6-6-'25	Tjandi Badoet, onderdistr. Daoe, afd. Malang.	Noord-Oosthoek na de ontgraving.
7468	"	"	id.	Noord-Westhoek met de trap, na de ontgraving.
7469	18×24	"	id.	Zuid-Westhoek na de ontgraving.
7470	"	"	id.	Zuid-Oosthoek id.
7471	"	"	id.	Fragmenten v.h. tempellichaam Zuidzijde, Zuid-Westhoek.
7472	"	"	id.	Fragmenten v.h. tempellichaam Oostzijde, Zuidelijke helft.
7473	"	"	id.	id. id. Noord-Oosthoek.
7474	"	"	id.	id. id. Noordzijde, Noord-Westhoek en fragm. nisbekrooning v.d. Noordzijde.
7475	"	"	id.	Fragmenten v.h. tempellichaam Oostzijde (kālakop nisbekrooning).

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7476	18×24	8-6-'25	Tjandi Singasari, distr. Karanglo, afd. Malang	Fragment-beeld. Voorzijde.
7477	„	„	id.	id. id.
7478	„	„	id.	id. Rechterzijde.
7479	„	„	id.	id. Linkerzijde.
7480	„	9-6-'25	Baleardjosari, distr. Gondanglegi, afd. Malang	Collectie Blijdenstein. Bronzen bel met Garuda en ketting.
7481	„	„	id.	Zelfde, keerzijde.
7482	„	„	id.	Vier bronzen bidschellen met attributen.
7483	„	„	id.	Drie Jav. kamanaks (muziekinstrumenten).
7484	„	„	id.	Bronzen gendi en fragment van een bel.
7485	„	„	id.	Bronzen votieftempeltje, twee bronzen dozen en een id. bidschel met ornament (hand een been houdend).

DE OORKONDE VAN KEMBANG AROEM

Drie platen (I, II en III) van gelijke afmetingen: 45 × 185 c.M. I en II aan eene zijde beschreven, III aan beide zijden. Ongenummerd. Schrift: Midden-Javaansch. Gevonden in een riettuin van de desa Kembang Aroem van het gelijknamige onderdistrict, distr. Klegoeng, regentsch. Sleman, afd. Djokjakarta.

Transscriptie.

I. (1) swasti çakawarṣātīta 824, pauṣa māsa tithidaçami kṛṣṇapakṣa, tung lai, kaliwuan, somawāra, daksiṇastha, jaiṣṭhanakṣatra, mitradewatā, sukarmmāyoga, tatkāla rakryān (2) i wantil pu pālaka anak wanua i wuatan sugih watak wulakan, muang nganakwi nira dyah prasāda, muang anak nira katiga pu palaku, pu gowinda, pu wangi tamuy manusuk ṣīma mawanua i pa (3) nggumulan watak puluwatu hop .... [1]) kabikuanya gaway mā 4 sawah kanayakān tampah 7 kaṭik 1 patilek ning alas pirak mā 1 paknānyan sinusuk punyā nira çīmā (4) bhaṭāra muang bhaṭārī i kinawuhan, tan katamāna dening saprakāra ning mangilala drabya haji tikasan, rumwān, manimpiki, paranakan, kring paḍammapuy, manghuri, air haji, tapahaji, (5) tuha dagang, wanua i dalam, katanggaran, pinilai, mapaḍahi mangidung, hulun haji ityewamadi kabaih tan hana deyan tumamā iriya, bhaṭara muang bhaṭarī atah basa pramāṇā (6) ing sowara ni sukha duhkhanya kabaih anung kinon humarapa ikanang susukan çīma sang pamagat pikatan ḍapunta koçikī anak wanua ing haji kabikuan i pamĕhangan, muang sang pa (7) magat manungkuli sang brahmāçakti, mangasiakan sira pasĕk-pasĕk sabyawastha ning manusuk ṣīma dangū, i rakryan mapatih i hino pu dakṣa sang bāhubajrapratipakṣakṣaya, rake halu pu (8) bwalu sang sanggrāmadurandhara, rakai sirikan pu wariga sang samarabikrānta, rakai wka pu kutak, rake pagarwsi pu wīrabikrama, sang pamagat tiruan pu asangā sang çiwa astra, sang makawanua ika (9) na sinusuk sang pamagat puluwatu pu kunir sang winīta anak wanua i cukulan watak tilimpik, kapua sira inasĕan pasĕk-pasĕk wḍihan gañjar pātra sisiyu 1 sisim pasada (10) woh 1 mabrat mas su 1 ing sowang-sowang // sang puluwatu anakbi pu babi anak wanua i babahan i puluwatu inasian kain sawlah sisim pasada woh i mabrat mas mā 8 // rakai (11) halaran pu basu, rake palar hyang pu puñjang, elinan pu gālatha, wlahan pu dhepu, manghuri pu cakra, pangkur pu rañjan, tawān pu warā, tirip pu kṛṣṇa, wadihati pu ḍapit, ma (12) kudur pu sambrada, kapua sira inasĕan pasĕk-pasĕk wḍihan rangga yu 1 sisim pasada woh 1 mabrat mas mā 8 ing sowang-sowang // paminang i sang hyang kudur wḍihan yu 1 mas mā 4 (13) sang tuhān ni wadihati 2 sang miramirah si rayung mangrangkapi sang halaran si rahula anak wanua i pangramuan watak wadihati, sang tuhān ni makudur 2 sang asammañjang si dharmma muang sang tangkil (14) sugih, si manikṣa anak wanua i mantyasih watak makudur, kapua wineh pasĕk

[1]) 5 lettergrepen weggeradeerd.

pasĕk wḍihan yu 1 mas mā 4 ing sowang-sowang // i wadihati lumaku manusuk sang wurukuy si manga (15) sū anak wanua i paṇḍamuan wadihati, muang i makudur sang kamalagyan si lalita anak wanua i palikĕt watak makudur kapua winaih pasĕk-pasĕk wḍihan yu 2 mas mā 8 ka (16) hop pā pangangkat ing sowang-sowang // samangkana sang tuhān mamuat ujar kabaih panujarri hino sang kaṇḍamuhi si tunggang anak wanua i gunungan watak tangkil citralekha sang watu warani

II. (1) sima nĕsĕr anakwanua i tamalinggang watak sirikan parujar ri halu sang wimaga si wīryya anakwanua i pakalangkyangan watak pagar wsi, parujar i sirikan sang hujung galuh si agra anakwanu (2) a i singha watak hino, citralekha dharmmasinta si parbwata anakwanua i limusā watak puluwatu, parujar i wka wiridih si daṇunwe i skar tan (tahun?) watak layuwatang, citralekha halang (3) manuk si gowinda wanwa ri wanua tnghah watak wurutunggal parujar i tiruan sumuḍan si kasura anakwanua i wungkuḍu watak kilipan, kapua awinaih pasĕk pasĕk wḍihan yu 1 ma (4) s mā 4 ing sowang sowang // parujar i halaran sang wijanta anak wanua i talumpuk i sumingkar watak kaṇḍuh tuhā ni kanayakān i puluwatu si samadhi wanwa i pangaruhan paṇḍai tamwaga (5) muang tuhā ning lampuran si dhaniti anakwanua i wukulan watak tilimpik parujar i manghuri sang ranubra si samodaya anakwanua i singhapura watak halu manghi, parujar i pangkur (6) udalan si dhyāna anak wanua i rilam watak aluhur, parujar i tawān sang ḍaluk si kṛṣṇa anak wanua i srai watak lampungan, parujar i tirip sang pangadagan si singhā (7) anak wanua i parangmangjahjjahit kapua wineh pasĕk pasĕk wḍihan yu 1 mas mā 2 ing sowang sowang // pitungtung ni parujar sang mānak, lua si barubuh muang si waru kapua anakwanua (8) i ralua watak wurutunggal, wuatan yai si kbĕl anak wanua i wuatan yai watak watu humalang wineh pasĕk pasĕk wḍihan yu 1 mā 1 ing sowang sowang // patih i puluwatu 3 (9) mā mas si tirisan rama ni yoga muang tajyangin si kaṇḍi rama ni lucira, tunggūdurungnya si çaraṇa rama ni wawul kapua wineh pasĕk pasĕk wḍihan yu 1 mas mā 2 ing sowang sowang // (10) parujar i patih i kañcil rama ni waṇḍi wineh wḍihan sahle mas mā 1 // wahuta i puluwatu 3 airhajo si dras rama ni waringin, tunggūdurungnya si baiçakha rama ni tumwa, wahuta winka (11) s wkas si katis wineh pasĕk pasĕk wḍihan yu 1 mas mā 2 ing sowang sowang // wahuta lampuran si bhadra muang pihujungnya prāṇa 5 kapua winaih pasĕk pasĕk wḍihan (12) sahle mas mā 1 ing sowang sowang // rāma māgaman irikanang wanua sinusuk i panggumulan prāṇa 6 kalang manguwu si pingul rama ni udā, gusti syatag rama ni rangga, winkas si wu (13) dal rama ni ḍemoh tuha banua si guṇa rama ni ḍayang, rāma matuha si wlang rama ni go, magawai watu çīma si çrū rama ni bukang sangkā i ḍihyang wineh pasĕk pasĕk wḍihan yu 1 (14) mas mā 2 ing sowang sowang // muwah māgaman prāṇa 7 kalang tunggūdurung si tuḍe rama ni bhaiçākha, huluwras ḍapunta bingung, tuha wĕrĕh si brit si kpul rama ni mahĕar wadahu (15) ma 2 si plat rama ni dharmma, muang si uñja rama ni gamwoh si ḍoho rama ni ramya si ranggĕl, rama ni tugan, si kaladhara

rama ni udāyaṇa si māngoh rama ni tarum kapua winaih pasĕk pasĕ (16) k wḍihan yu 1 mas mā 1 ing sowang sowang // anak manuam prāṇa 18 si bloṇḍo, si karan, si uyaṇa, si plat, si muga, si kuṇḍu, si glo, sy alĕng, si bahu, si glar (17) si limbu, si tunggū, si tiḍu, si gwarī, si kawĕl, si balubu, si bngal, si drawĕng, kapua winaih pasĕk pasĕk wḍihan sahlai mas ku 1 ing sowang sowang // raiṇanta sang matuha, si turuk raiṇangga (18) si taḍah raibai, si rumpung rai ḍaimoh winaih pasĕk pasĕk kain wlah 1 kampit 1 ing sowang sowang // muwah raiṇanta sang manūti prāṇa 15 si gawī rai kṛṣṇa, si magya rai çryan si kuḍuk rai

III *a* (1) rampūan si wrut rai tugan, si kinang rai barubuh, si dakī rai mahĕar, si turukan rai tarum, si haryya rai ramya, si balyah rai gamwo, si puñjang rai gamwais, si lamyat rai banī, si ḍayang rai dayana (2) si dita rai bireḍis, si kutil rai go, si tugan rai wdai piṇḍaprāṇa 15 winaih pasĕk pasĕk kain sawlah ing sowang sowang // anak manuam anakbi si mahyang, si tagĕs, si rikha, si sojara, si wi (3) doh, si rampwas, si kaḍya, si camma piṇḍaprāṇa 8 wineh pasĕk pasĕk pirak mā 4 ing sowang sowang // samangkana sang i siringan ing wanua milu pinakasākṣi, patih i hino patih kulumpang si puñjang (4) rama ni çrī, patih i tiru rāṇu 2 patih paṇḍawutan si pryangka rama ni kurutug muang si parama rama ni wulakan kapua wineh pasĕk pasĕk wḍihan yu 1 mas mā 2 ing sowang sowang // rāma i siringan tumū (5) t sākṣi, i suru watak ho (hino?) kalangnya si pagar kaki mahū, parujarnya si tahil rama ni waris, i tguhan watak linggang gusti si sunglit rama ni ptĕng, parujarnya si halirang mani jaluk, i purud watak parantunga (6) n paṇḍe kalang si taji rama ni swāmi, parujarnya si junĕt, i pāstamwir kalang si guṇakāra rama ni jaluk, parujarnya syungḍara mani kisik, i kinawuhan watak hino gusti si bandĕng kaki ajī, parujarnya (7) si tuḍu, i wangun amwĕk watak panguruhan paṇḍe rāma matuha si pyul rama ni çuddhi parujarnya si julung i munggu wuatan watak laṇḍa tamwir rama matuha si waduā rama ni impĕn piṇḍa wanua si (8) ringan tumūt pinakasākṣi 9 hos sang patih wuangnya prāṇa 9 kapua winaih pasĕk pasĕk wḍihan yu 1 mas mā 2 ing sowang sowang // parujarnya piṇḍa prāṇa 6 winaih pasĕk pasĕk wḍihan (9) sahlai mas mā 1 ing sowang sowang // saji ning manusuk ṣima wḍihan sang hyang brahmā yu 1 mas mā 1 wḍihan sang hyang kulumpang yu 4 mas mā 4 wadung 1 rimwas 1 patuk 1 lukai 1 twĕk punukan 1 (10) linggis 4 laṇḍuk 1 wangkyul 1 gulumi 1 kurumbhagi 1 nakhaccheda 1 dom 1 tahas 1 bsi 1 padamaran 1 saragi pagangan 2 kampil 1 wras sakadut 1 wsi ikat 1 wdus 1 kaṇḍas 1 (11) kumol 1 skul dinyun 4 pras 1 pasilih galuh 1 argha 5 wras ing tamwakur 1 hayam 4 hantiga 4 muang pañcopacāra kamwang, kawittha, dīpa, dhupa, gandhalepa // i sampunira kabaih mana (12) ḍah mapangalih makawittha, makamwang malungguh sira ring natar makulilingan humarapakan sang hyang kudur muang sang hyang çīma watu lulumpang i sor ning bitana i tngah ning natar, krama ning malungguh (13) sang pamagat pikatan, rake wantila, samagat manungkuli umanggu lor humarap kidul, sang wahuta hyang kudur muang sang tuhan mamuat wuwus kabaih munggu

kuluan humarap waitan, sang (14) sang wahuta patih muang ramanta muang sang anak wanua kabaih tpi siring munggu kidul humarap lor lumakas sang makudur mamangmang manumpah, manapatai, manatĕk gulū ni hayam lina (15) ṇḍasakan ing susu kulumpang, mamatingakan hantlū i sang hyang watu çīma, manggnangi sang hyang brahmā ring susu, kadyanggānikang hayam pjah tan waluy mahurip, kadi lwīr nikang hantlū rĕmoek çataçīrṇna kadi parṇna (16) sang hyang brahmā tumunu bra ikang kayu saka gĕgöngan hilang gĕsĕng tan pahambān hawu kerir, mangkanā ikanang uang nganyaya asing umula ulah iki wanwa i panggumulan sinīma rakai wantil sinū (17) suk ning kuḍur muang waduā rakryan mapatih mangkana sawata sang makudur anung karĕngö de sang wahuta patih muang sang rāma anak wanua kabaih nguniwaih sang tpi siring kabaih manamwah ya i sang hyang watu çīma (18) kulumpang sumamwahakan bhaktinya muang i tan langghanānya mangkananya umuwah sira kabaih i ron nira manaḍah lwir na tinaḍah skul matīman matumpuk asinnasin ḍaing kakap ḍaing kaḍawas ruma (19) han layar layar hurang, halahala, hantiga, sasamangkanang pinaka gangan haḍangan prāṇa 2 wḍus 1 dinadyakan klakla samenaka amwil lamwil, kasyan, kwĕlan, piningkā, ginanganan (20) hana rumwa-rumwah, kuluban, ḍuḍutan tetis, mangkanang madya ininung hana twak siddhu, hana jātirasa, dūh ninyung, samangkanang inigĕllakan hana mapaḍahi marĕggangsi caturamanikriyā, mabṛĕkuk si

III *b* (1) warārama ni goga winaih wḍihan sahlai mas mā 1 ing sowang sowang // mūlapañjut 4 si ma rama ni kutil, si mangol si sāgara si mandon winaih mas mā 1 ing sowang sowang, mūla wulĕ (2) si māri winaih mas ku 1 si paracan mabañol winaih pirak mā 4 mahawān madwal wras kahaḍang kumaliwat irikang kāla wuang i tunggalangan marā ing pkan i sinḍingan prāṇa 4 si a (3) ntyan si rampal si surat syaranī tulung tutu i tiru ranu wuang i sarupsu prāṇa 3 si biddhi si kyaing si goḍa winaih pirak ku i ing sowang sowang mamangan manginung sang patih wahuta muang (4) ramanta raiṇanta muang nganak wanua kabaih laki laki waduan matuha rarai milu mahantyan tan hana kantun kapua mamangan manginum mangigal kapua umtuakan inak ni amwĕk nira nāha (5) n byaktanyan sampun çuddha pariçuddha mapatĕh ikang wanua i panggumulan watak puluwatu sinusuk sang wahuta hyang kudur muang sang tuhan mamuat ujar kabaih çīma rakryan i wantil pu pālaka (6) muang anakwi nira dyah prasāda muang anaknira pu palaku pu gowinda pu wangi tamuy punya nira i bhaṭāra muang bhaṭāri i kinawahan pahatguhan tka ing laha ning laha, yā suanyana wuang nganyaya a (7) sing umulah iki çīma wanua i panggumulan watak puluwatu nguniwaih yan susuttaya kadi lawas sang hyang candrāditya hana ring ngākāça sumuluh hing anḍabhuwaṇa mangkana lawasnyan sangguhang (8) pañcamahāpātaka, anurat praçasti watuwarani dharmmasinta halang manuk //o// swasti çakawarṣatīta 825 māsa bhadra wāda caturtha kṛṣṇapakṣa wuru ku kaliwu (9) an soma wāra tatkāla rakryan i wantil lakibi pu pālaka sang nganakwi dyah prasāda muang anaknira katlu pu palaku, pu gowinda, dyah wangi tamuy, tumbus (10) lmah rāmanta i panggumulan ikanang kasanḍā kabuan

mangaran i siddhayoga, muang sawah ing panilman tinumwas pirak kā 3 i ḍapunta prabhu (11) muang ḍapunta kaca, tumarima ikanang pirak, sang tuha kalang i panggumulan ṣi tuḍai rama ni be, sang gusti si bloṇḍo, winkas si wudel rāma ni (12) ḍaimoh rāma marata pu dharmma, pu ramaṇī, si uñju, si tiḍu, sang hulu wras si ratnī jātata si sunī, tatra sāksī sang marhyang sang dakṣiṇa ḍapunta mūrtti, pasingir si go rama ni kucū, ḍapunta tiwī, likhita sang karamwa.

Aanteekeningen.

De inscriptie bevat twee oorkonden, beide handelend over hetzelfde vrijgebied. De eerste dateert van 824 çaka, maand Pauṣa, de tweede van 825 çaka, maand Bhadra. De eerste oorkonde is dus in hetzelfde jaar, maar vijf maanden later dan de koperen platen van Kopenhagen (824 çaka, maand çrāwaṇa, OJO XXIV) uitgevaardigd. Terwijl het laatstgenoemde inschrift, evenals de inscriptie van Panaraga (823 çaka; OJO XXII), den naam van den regeerenden vorst: çrī mahārāja rake watukura dyah Balitung, noemt, geeft de oorkonde van Kembang aroem geen koningsnaam.

Na de uitvoerige dateering vermeldt onze oorkonde, dat op dat tijdstip de rakryan i Wantil pu Bālaka, inwoner van Wuatan Sugih, ressorteerend onder Wulakan, en zijne vrouw dyah Prasāda en hunne drie kinden pu Palaku, pu Gowinda en pu Wangi tamuy een vrijgebied afbakenen te Panggumulan, ressorteerend onder Puluwatu met de bestemming dat dit gebied in eigendom zal toebehooren aan de sima van den bhaṭāra en de bhaṭārī te Kinawuhan en niet betreden zal mogen worden door .... (volgt de gebruikelijke lijst van sang mangilala drĕwya haji) [1].

Een desa van den naam Panggumulan, voorkomend op den steen van Blota (OJO XXXIV rg. 9 en 15), afd. Modjokerto, mag uiteraard niet met het Midden-Javaansche vrijgebied worden geïdentifieerd. Een ander Panggumulan wordt genoemd in de oorkonde van Bara tengah (823 çaka, OJO XXII rg. 16, aldus te lezen i. pl. v. Panggamulan), 5 K.M. ten Zuiden van Poerworedjo. In aanmerking genomen, dat de inscripties van Bara tengah en Kembang aroem nog twee andere desa-namen gemeen hebben: Lucira (OJO XXII rg. 13; aldus te lezen i. pl. v. Lacira; inscr. Kb. ar. II, 9) en Mantyasih (OJO XXII, 10; inscr. Kb. ar. I, 14), is het niet onwaarschijnlijk dat dezelfde desa bedoeld is.

Of de aan Çiwa gewijde dharma Panggumulan van Zg. 76 van den Nāgarakṛtāgama met het vrijgebied van onze platen gelijkgesteld moet worden, is zeer twijfelachtig.

De namen van de hoogwaardigheidsbekleeders in de oorkonden van Panaraga en Kembang aroem luiden als volgt:

---

[1]) Zie hierover Stutterheim, *Een oorkonde op koper uit het Singasarische*, *TKBG* LXV, 1925, p. 244 vlg.

Inscr. van Panaraga:

rakarayān i hino pu Bāhubajrapratipakṣakṣaya
„ i watu tihang pu Sanggrāmadhurandhara
„ i sirikan pu Samarawikrānta
„ i wka pu Kutak
pamgat tiruan sang Çiwāstra pu Asangā.

Inscr. van Kembang aroem:

rakryan mapatih i hino pu Dakṣa sang Bahubajrapratipakṣakṣaya
rake halu pu Bwalu sang Sanggrāmadhurandhara
„ sirikan pu Wariga sang Samarabikrānta
„ wka pu Kutak
„ pagar wsi pu Wirabikrama
sang pamagat tiruan pu Asangā sang Çiwa astra.

Hieruit blijkt allereerst, dat de inscriptie van Kembang aroem den titel sang bezigt, waar in de inscriptie van Panaraga pu wordt gebruikt en dat de eerstgenoemde oorkonde aan den naam met sang nog een met pu laat voorafgegaan. De naam van den bekenden rijksbestierder wordt in tweeën gesplitst en krijgt den van elders niet bekenden vorm pu Dakṣa sang Bahubajrapratipakṣakṣaya.

Het trekt verder de aandacht, dat, terwijl in de beide oorkonden Dakṣa, Samarawikrānta, Kutak en Asangā dezelfde functies vervullen, de tweede van de lijst, Sanggrāmadhurandhara, in de oorkonden van Bara tengah en van Panaraga rakryan i watu tihang en in de oorkonde van Kembang aroem rakryan i halu is. Heeft de genoemde ambtenaar van 823 op 824 promotie gemaakt en is hij in de negen maanden die het laatste edict van het eerste scheiden van het lagere rakryan-schap tot een hooger bevorderd? Deze onderstelling is niet juist: halu en watu tihang zijn verschillende benamingen van hetzelfde ambt. Dit blijkt niet alleen uit de beteekenis der woorden halu en tihang die elkaar ongeveer dekken (halu: „knots", „stamper", i.h.b. „rijststamper"; tihang: „zuil", „paal"), maar ook uit het feit, dat in de oorkonden uit de eerste helft der 9de çaka-eeuw de plaats na de rakryan i hino en vóór de rakryans sirikan en wka, nu eens door een rakryan i halu, dan weer door een rakryan i watu (of wungkal) tihang wordt ingenomen, terwijl de beide functies nimmer te samen in hetzelfde edict voorkomen [1]). Waar de vorst zelf menigmaal onder zijn titels die van rakryan i halu voert is het niet twijfelachtig of dit ambt behoorde tot de hoogste in den lande. Minder duidelijk is welke voorstellingen aan deze functie ten grondslag lagen. De belangrijke rol die de halu bij de rijstbewerking en in het familie-leven speelt zou op inheemschen oorsprong kunnen wijzen; anderzijdsch duiden

[1]) Zie o.a. K.O. I, XII, XIV, XV, XVII, XXIV; OJO XII enz.

overleveringen op verband met den lingga cultus [1]). Wellicht dat wij ook hier een geval voor ons hebben van het samengaan en het zich met elkaar vermengen van twee uit verschillenden oorsprong gesproten voorstellingen: een phallisch symbolisme dat in de inheemsche rijst-mythen thuis behoorde en een lingga-cultus welke aan de Hindoe-mythologie ontleend was.

Bij het bovenstaande lijstje van dignitarissen teekenen wij nog aan, dat op de platen van Kembang aroem een rakryan pagar wsi pu Wirawikrama voorkomt, welke functie in de beide in 823 uitgevaardigde oorkonden ontbreekt. Ongetwijfeld is dit dezelfde Wirawikrama, die in 828 (inscriptie van Goenoeng Kidoel, OJO XXV) als rakryan i wungkal tihang (= i halu) de wanua i Kandaṇgan als vrijgebied continueerde.

De boven genoemde hoogwaardigheidsbekleeders zijn de eersten van de in het vervolg der oorkonde genoemden, die een belooning of vergoeding van den stichter van het vrijgebied in ontvangst nemen. De IIIde plaat bevat een interessante passage, uitvoeriger geredigeerd dan de overeenkomstig passages in andere oorkonden, die ons in staat stelt iets omtrent de verschillende categorieën van personen, die onder deze begiftigden vertegenwoordigd waren, te weten te komen. We lezen daar (rg. 12 vlg.) over de plechtigheid vóór de wijdingsceremonie van den steen: „Nadat allen hebben gegeten, verplaatsen zij zich, tooien zich met blanketsel en bloemen en zetten zich neer op het terras, in de rondte, terwijl zij het aangezicht gekeerd hebben naar sang hyang kudur en naar den heiligen steen (welke opgesteld is) onder een tent in het midden van het terras. De wijze van zitten (der aanwezigen is als volgt): sang pamagat Pikatan, de rake Wantil en de samgat Manungguli in het Noorden, gekeerd naar het Zuiden; sang wahuta hyang kudur en alle tuhan mamuat ujar in het Westen, gekeerd naar het Oosten, de wahuta's en de patih's, de dorpshoofden en alle inwoners der omliggende dessa's in het Zuiden gekeerd naar het Noorden".

Van de drie personen die in het N o o r d e n plaats nemen is de middelste, de rake Wantil, de stichter van het vrijgebied. De beide anderen, de pamgat Pikatan en de samgat Manungkuli worden ook in het begin van de oorkonde (I 6) genoemd,

[1]) In de Calcutta-inscriptie (Oud-Jav. tekst) wordt gezegd (13 vlg.): huwus ta çrī mahārāja kṛtasangskāra pratiṣṭha ring singhāsana ...... ikanang halu pinaka kapratiṣṭhan çrī mahārāja, matangyan rake halu çrī Lokeçwara enz. Volgens Kern's vertaling (V. G. VII p. 108): „Nadat Z.M. de Grootkoning de wijding ontvangen had, besteeg hij den troon en .... werd (de plaats genaamd) Halu door Z.M. den Grootkoning tot een gewijd gebied gemaakt. Weshalve hij onder den naam Rake Halu Z.M. Lokeçwara enz." O.i. is er hier sprake van de plaats of een heiligdom waar een halu stond opgericht (kapratiṣṭhān) waaraan de vorst zijn waardigheid van r a k e (raka + i) Halu ontleende. — Volgens M a y e r, *Jav. Volksleven I* p. 288 neemt de halu bij de bevalling de plaats van den echtgenoot, als die afwezig is, in. — Over den h a l u of g a d a w s i zie nog P o e r b a t j a r a k a, *De Batoe-Toelis bij Buitenzorg* (*TBG* LIX p. 400 over het Mauçala-parwa in verband met een overlevering uit de Tjarita Parahijangan) en P i g e a u d, *Tantu Panggelaran*, p. 101, waar gezegd wordt, dat Guru op den berg Kampud zijn „ijzeren knods, groot en hoog, reikend tot het uitspansel" oprichtte. In dit laatste geval is zonder twijfel de lingga gemeend.

maar daar onder vermelding van hun vollen naam en kwaliteit; de eerste heet er sang pamagat Pikatan ḍapunta Koçiki, bewoner van het monniksverblijf te Pamĕhangan; de ander sang pamagat Manungkuli sang Brahmāçakti. Van hen wordt gezegd, dat zij „het bevel hebben ontvangen om voor te gaan bij de afbakening van het vrijgebied" (kinon huparapa ikanang susukan çīma) en de vastgestelde geschenken uit te deelen.

In het Westen, tegenover den steen, zet zich neer de kudur, die de inwijdingsceremonie zal verrichten door een hoen den hals af te snijden, een ei tegen den steen te pletter te gooien en het eedsformulier uit te spreken. Aan de zelfde zijde, waarschijnlijk achter den kudur, nemen plaats de „tuhan mamuat wuwus", elders (III, b, 5) genoemd „tuhan mamuat ujar"; zij zijn de ambtenaren, die onder den naam parujar een belangrijke groep der begiftigden vormen.

Het loont de moeite deze groep iets nader in beschouwing te nemen.

Op het zestal hooge ambtenaren, den rakryan mapatih i hino enz., die boven reeds zijn genoemd, volgen in de oorkonde de pamgat puluwatu, de rakryans halaran en palar hyang, en verder de elinan, wlahan, manghuri, pangkur, tawan, tirip, wadihati en makudur. De daarop volgenden in de lijst zijn de parujars: de parujar i hino, de parujar i halu, de parujar i sirikan en zoo verder de rij der hooge ambtenaren langs tot de parujar i tirip toe. Merken we nu op, dat uit de opsomming der bij de wijdingsceremonie aanwezige personen de hooge ambtenaren — op den makudur na — ontbreken, maar hunne parujars allen tegenwoordig zijn, dan ligt het voor de hand de „tuhan mamuat ujar" of „parujars" („woordvoerders") als een lagere categorie van ambtenaren, in dienst van de hooge dignitarissen, en bij gelegenheden als deze het souvereine gezag vertegenwoordigende, te beschouwen. In de lijst der parujars zijn opgenomen de drie citralekha's (schrijvers) Watu warani, Dharmasinta en Halang manuk, die ook de praçāsti onderteekenen (III, b, 8). Blijkbaar zijn zij gelijk in rang met de parujars.

In het Zuiden van de natar, het gelaat gewend naar het Noorden, nemen plaats de wahuta's, de patih's, de rāma's en inwoners van de omliggende desa's (Vgl. III, b, 3 vlg.: sang wahuta patih muang rāmanta raiṇanta muang nganak wanua kabaih laki-laki waduan matuha rarai). In dezelfde volgorde vinden wij deze groepen onder de begiftigden terug. Eerst de drie patih's van puluwatu, d.i. het ambtsgebied, waaronder het vrijstift Panggumulan ressorteerde (zie I, 3); daarna de drie wahuta's van hetzelfde ambtsgebied; vervolgens zes „rāma māgaman irikang wanua sinusuk i Panggumulan" en zeven „māgaman", achttien kinderen, drie oude vrouwen, vijftien vrouwen, acht meisjes, allen met name genoemd; ten slotte de rāma's van de omliggende desa's die als getuigen tegenwoordig waren negen in getal, vergezeld van hunne parujars ten getale van zes. [1])

[1]) Onder de zes rāma māgaman treffen wij als zesde aan „magawai watu çīma si Çrū rāma ni Bukang sangka i Dihyang" dus „den vervaardiger van den steen van het vrijgebied, genaamd si Çrū, rāma van (de desa) Bukang, afkomstig van de Dihyang". Dat de opdracht tot het vervaardigen van de watoe sīma aan een Diëngschen toekang ten deel viel, moet ongetwijfeld worden toegeschreven aan de voorstelling, dat een bewoner van het door de goden bewoonde berg-plateau de goddelijke krachten, die daar werkzaam waren, op de steenen oorkonde en het daarbij gestichte vrijgebied vermocht over te brengen.

Het is hier niet de plaats om op de maatschappelijke functies der genoemde ambtenaren en getuigen dieper in te gaan. We willen er alleen op wijzen, dat een oorkonde als de onderhavige, door hare betrekkelijke volledigheid, goede diensten kan bewijzen om de maatschappelijke g r o e p e n, die in de desa-huishouding in de 9de çaka-eeuw op den voorgrond traden, te onderscheiden en daarmede materiaal voor de vergelijking met de in de oudere en jongere litteratuur, veelal onder andere benamingen optredende groepen, te verschaffen. [1]

De tweede oorkonde (III, b, 8 vlg.) is uitgevaardigd in het çaka-jaar 825, in de maand Bhadra, dus acht maanden na de eerste. Hierin wordt vermeld, dat op het genoemde tijdstip de rakryan i Wantil pu Palaka, zijne vrouw dyah Prasāda en hunne drie kinderen pu Palaku, pu Gowinda en dyah Wangi tamuy verpande gronden van de rāma's van Panggumulan loskochten, waarbij in pand werd gegeven het land genaamd Siddhayoga en de sawah te Panilman, welke laatste voor 3 kati zilver gekocht werd van ḍapunta Prabhu en ḍapunta Kaca. Sang tuha Kalang te Panggumulan si Tudai, rama van Be e.a. namen dit geld ontvangst. Getuigen waren sang Marhyang, sang Dakṣina, ḍapunta Murtti e.a.

Helaas blijkt niet uit dit stuk of de transactie betrekking heeft op denzelfden grond te Panggumulan, waarover in de vorige oorkonde gehandeld werd en die in eigendom werd toegewezen aan den bhaṭāra en de bhaṭāri i Kinawuhan, dan wel of er van een uitbreiding van het vrijgebied, verkregen door ruiling van in pand gegeven gronden sprake is.

Siddhayoga is als naam van een vrijgebied waar een bhaṭāra vereerd werd (bhaṭāra i sang hyang prasāda kabhaktyan i Siddhayoga) bekend uit een oorkonde van pu Siṇḍok van 866 çaka (OJO LI), waarschijnlijk afkomstig uit het Malangsche. Evenals in het geval van het voorkomen van twee heiligdommen Panggumulan, een in Oost- en een in Midden-Java (zie boven p. 45) zal ook hier slechts aan een toevallige naamsovereenkomst mogen worden gedacht.

F. D. K. BOSCH.

---

[1]) De in onze oorkonde beschreven wijze van plaats nemen der aanwezigen bij een plechtigheid van localen aard als de inwijding van een vrijgebied, doet eenigszins denken aan de beschrijving in den Nāg. krt. (86, 3; 87, 1) van de plaatsing der tribunes voor de toeschouwers van de groote feesten op het Bubat-veld bij de hoofdstad. Het voorwerp van vereering (in dit geval: de vorst) is ook hier geplaatst i n h e t m i d d e n van het vierkante terrein (vgl. 86, 3) terwijl „aan de Noord en Zuidzijde (nl. van het gebouw waarin de vorst zich bevindt) de prachtige (gebouwen) van (de andere) vorsten en de overige kṣatriya's stonden. Die van de hoofdmantri's en van de dharmadhyakṣa's stonden met het front naar het Oosten gericht, (dus vis à vis de gebouwen des Vorsten)", (87, 1; vert. P o e r b a t j a r a k a, *BKI* 80, p. 281). De ruimte achter den vorst, de geheele Oostzijde van het terrein, blijft dus ledig, evenals bij de wijdingsceremonie de ruimte achter de witana, waar de steen is opgesteld, ledig blijft. De hoofdmantri's, die tegenover den vorst plaats nemen zijn te vergelijken met de parujars, de plaatsvervangers der hoogste ambtenaren die in het Westen tegenover den steen zitten, en het tweetal dharmadhyakṣa's (de hoofden van de Çiwaitische en Buddhistische gemeenten) met den makudur, die het sacrale gedeelte der plechtigheid voor zijn rekening neemt.

EEN KOPEREN PLAAT
UIT HET SIDOARDJO'SCHE

Koperen plaat, aan eene zijde beschreven met 6 regels schrift van Majapahitsch type. Over afkomst zie hiervoor p. 18. Lang 34, br. 10 c.M.

Transscriptie.

1. // o // Swasti çakawarṣātīta, 855, açujimāsa, tithi ekadaçi çuklapakṣa ma, pa, bu, wāra,

2. wayang, grahacāra, aurçanyastha, dhaniṣṭhanakṣatra, harih dewata, mahendramaṇḍala, wṛtiyoga;

3. wiṣṭhikaraṇa, nerīti muhūrtta, kanyārāçi, irikadiwaçanyājñā çrī mahārāja rake hino pu Çe;

4. ṇḍok, çrī içanawikramadharmottunggadewa, tinaḍah de rakryan mapatih kalih rake halu pu saha

5. çra, rake wka pu bāliçwara, umingsor i rakryān kanuruhan pu dā, kumonakĕn i sang mapañji jātu irĕng;

6. muang padamlakna sang hyang ājñā haji prāçāsti, pagĕh pagĕh kmitananya warggāji i sumbut i rehnyan i banu

Aanteekening.

Het Majapahitsche schrift wijst uit, dat de oorkonde een copie is van het door pu Siṇḍok uitgevaardigde origineel. Door Dr. Stutterheim is reeds opgemerkt (TKBG LXV p. 218 vlg. en p. 221 noot), dat de functie van pu Sahasra in 855 als rake halu moeilijk overeen te brengen is met het feit, dat dezelfde persoon in 857 en 859 (OJO XLVI en XLVII) nog rake hino is en eerst in (861 ?), 865 en 866 als rake halu optreedt (OJO resp. XLII, XLVIII en LI). Waarschijnlijk is het jaartal niet in orde en moet het 865 in plaats van 855 luiden. De rake wka pu Balīçwara heeft deze functie nog in 859 (OJO XLVII) vervuld. De rakryan kanuruhan pu Dā komt voor in oorkonden van 857 (XLVI), 859 (XLVII) en 861 (KO XXII). Ook op de oningevulde plaats van OJO LI, rg. 7, van 866 moet, zooals de abklatsch leert, pu Dā gelezen worden. De genoemde rakryan kanuruhan is dus minstens van 857 tot 866 in functie geweest en er bestaat wat dit betreft geen bezwaar den datum van uitvaardiging van de Sidoardjo'sche oorkonde in het jaar 865 te stellen.

F. D. K. BOSCH.

MERKWAARDIGE TEEKENS OP TJANDI-STEENEN VAN MIDDEN-JAVA

DOOR

Dr. W. F. STUTTERHEIM.

Bij mijn eerste bezoek aan Tjaṇḍi Sari bij Kalasan werd mijn aandacht getroffen door het voorkomen van ruw in de steen gehakte teekens, welke door het afbrokkelen van den tempelvoet te voorschijn waren gekomen en in het schoone werk niet voorkwamen. Dergelijke teekens waren reeds eerder opgemerkt en met name de heer Van Erp heeft in zijn helaas onuitgegeven en hier niet te raadplegen rapport over de middenjavaansche bouwtechniek er eenige, voorkomende op Tjaṇḍi Sewoe, vermeld, In Van Erp's rapport over Tjaṇḍi Sewoe in O. R. 1909 : 159 vlg. troffen wij geen vermelding aan. Bij een volgend bezoek aan Midden-Java heb ik de gelegenheid te baat genomen om diegene dezer teekens, die zichtbaar waren, af te teekenen en bij andere Tjaṇḍi's na te gaan of daar eveneens zulke figuren te vinden zouden zijn

Inderdaad bleken zij ook bij andere bouwwerken voor te komen; ook daar werden zij, voorzoover mogelijk, door mij afgeteekend. Een volledige collectie der gebruikte teekens werd zoo natuurlijk niet verkregen; daartoe zou men eigenlijk alle tempels moeten afbreken, aangezien zich de aldus gemerkte steenen, zooasl gezegd, in het binnenwerk bevinden. Een uitzondering hierop maken de wanden der tempelkamers, waar zij wel in het schoone werk te vinden waren; aan alle glad afgewerkte of beornamenteerde steenen in het buitenwerk ontbreken zij echter.

Doch tevens kon ik het opmerkelijke feit constateeren dat zij niet aan alle Tjaṇḍi's van Midden-Java voorkwamen. Waar ik de Tjaṇḍi's Sewoe, Boebrah, Loemboeng, Plaosan, Sadjiwan, Sari, Mĕndoet, Pawon, Baraboedoer, Kalasan en Prambanan op deze merken onderzocht, bleken zij aan de zes eerstgenoemde tjaṇḍi's wel, aan de vijf laatstgenoemde niet voor te komen. En nog opmerkelijker was het feit, dat op Tjaṇḍi Baraboeḍoer geen oude, oorspronkelijk bij den bouw op de steen aangebrachte teekens te constateeren vielen, doch wel nieuwe, tijdens de restauratie van dat bouwwerk door den steenhouwer daarop aangebracht, zooals ik persoonlijk van den heer Van Erp mocht vernemen. Deze meende, dat zij door de verschillende steenhouwers in de verschillende kampongs op de behakte steenen waren aangebracht, ter onderkenning van een ieders leverantie. Hij meende zich tevens te herinneren, dat hij bij de restauratie geen dergelijke merkteekens had opgemerkt, als welke zijn aandacht hadden getrokken bij Tjaṇḍi Sewoe. Intusschen constateerde ik op oude foto's van den Mĕndoet wel degelijk dergelijke teekens [1]),

[1]) O.a. Foto A72, bovenste rij steenen van het soubasement, derde steen van links aan de voorzijde, waarop een teeken overeenkomende met No. 14 van onze lijst. Hetzelfde teeken ook zeer duidelijk op denzelfden steen op foto A31. Meerdere teekens, overeenkomende met enkele van onze lijst, zijn te vinden op de fotos B. G. 67 en 76.

behalve de, waarschijnlijk tijdens de restauratie aangebrachte kruizen. De restauratie-foto's van Baraboeḍoer konden mij geen bewijzen leveren, alhoewel verschillende der bij de ontgraving van den bedolven voet te voorschijn gekomen teekens (andere dan de kruizen, die, aldus de heer Van Erp, overal op het bouwwerk tijdens de restauratie zijn aangebracht en waarvan verschillende foto's het eerste stadium, een kruis in wit krijt toonen) bij mij de overtuiging deden postvatten, dat zij ook hier voorkwamen. Bewijskracht heeft een en ander, met uitzondering van de teekens op Mĕndoet, natuurlijk niet. Gezien echter de klaarblijkelijke samenhang der drie bouwwerken, blijft het hoogstwaarschijnlijk dat de op de foto's duidelijk zichtbare teekens van den bedolven voet inderdaad tijdens den bouw daar zijn aangebracht.

Tevens bleek dat zij ook niet op alle steenen voorkwamen; verscheidene los op de tempelterreinen liggende steenen bevatten op geen der zes zijden eenig teeken. Waar dit echter bijna steeds steenen uit het buitenwerk zijn (de vullingssteenen zijn, zoodra zij vrijkwamen, meestal gebruikt voor andere doeleinden of als waardeloos weggeworpen) en dus aan een of meer der zijden bewerkt zijn, is het niet onmogelijk dat ook deze steenen ze eenmaal hebben gedragen. Ook is bij alle tjaṇḍi's, waar zij gevonden worden, hun zichtbaar aantal niet even groot. Het grootst is dit bij de tjaṇḍi's Sari en Sewoe; belangrijk minder vindt men er bij Loemboeng, Boebrah, Sadjiwan en Plaosan, hoewel de meeste dezer tempels toch in ruineuzen staat verkeeren en er ruimschoots gelegenheid is groote stukken van het binnenwerk te onderzoeken. Intusschen speelt hier het toeval natuurlijk een groote rol, dat de steenen bij den eenen tempel zoo heeft doen geplaatst worden, dal veel teekens aan de buitenzijde komen en bij den anderen tempel zoodanig, dat de meeste op de door de nevensteenen verborgen zijden staan. Een en ander is dus een waarschuwing om aan de frequentie geen al te groote waarde te hechten. Anders is het geval indien zij in het geheel niet worden aangetroffen, hoewel de gelegenheid groot genoeg was ze aan te treffen, indien ze er geweest waren, zooals b.v. in het bijzonder bij Tjaṇḍi Prambanan. Vooral bij dit laatste bouwwerk kunnen wij als volkomen zeker aannemen, dat zij er nimmer geweest zijn; anders toch zouden zij tijdens de restauratie, waarbij duizenden steenen vrijkwamen, worden opgemerkt. Op geen der op het terrein liggende steenen werden door mij andere dan de tijdens de restauratie aangebrachte teekens aangetroffen. Ten slotte nog de opmerking dat de eenvoudige onder deze teekens meerdere malen aan een en den zelfden tempel voorkomen. In het bijzonder is dat het geval met kruizen, streepen en hoeken. Van de meer gecompliceerde teekens troffen wij telkens slechts één exemplaar aan. De afmetingen zijn verschillend; meestal beslaan zij het grootste deel van de zijde van een tjaṇḍisteen.

Tot dusver over het voorkomen ervan aan de bouwwerken. Nu de beteekenis.

Op het eerste gezicht dacht ik aan werkteekens van gilden van steenhouwers; in dit verband zou het de moeite zeker loonen uit te maken welken oorsprong deze merkwaardige teekens eigenlijk hebben. Zouden zij van indonesischen oorsprong zijn, dan was daarmede duidelijk bewezen dat de steenhouwers-werkzaamheden aan deze

tempels door Javanen of andere Indonesiërs zouden zijn verricht en was daarmede tevens dit gedeelte van het probleem omtrent de bouwers van de midden-javaansche tempels opgelost. Veel vergelijkingsmateriaal is hiervoor echter niet aanwezig en het weinige dat ik vinden kon, wordt o.a. gevormd door de teekens van de Pasĕmah-hoogvlakte, door den heer Westenenk gepubliceerd [1]). Een duidelijke overeenkomst is er m.i. niet te bespeuren, al lijkt het niet onmogelijk dat er verband bestaat. In het oog vallend is dat echter zeker niet. Hetzelfde geldt van inkrassingen op een steen in de Minahassa (Watoe rerumeran), die wel eenige overeenkomst vertoonen met die van de Pasĕmah-hoogvlakte, maar minder met de onze [2]).

Andere gissingen brachten mij niet veel verder, tot ik, al zoekende in de literatuur, eenige opmerkingen tegenkwam van den heer Duroiselle, Superintendent van de Archaeological Survey, Burma [3]). Duroiselle vermeldt namelijk de vondst van eenige baksteenen, voorzien van teekens en afgebeeld op Plate III van het Report. De overeenkomst van deze teekens (voornamelijk van dat, hetwelk op fig. 1 en 3 voorkomt) met de onze is zoo frappant, dat wij groote kans hebben de juiste beteekenis op het spoor te zijn. Het zijn steenen, die gevonden werden bij de Bawbawgyi Pagoda te Hmawza en de teekens in kwestie zijn, aldus de heer Duroiselle, Pyu cijferteekens. De tijd, waarin deze Pagoda werd gebouwd, wordt benaderenderwijs gesteld op de 7de of 8ste eeuw na Chr., dus juist de tijd, die de meeste onzer javaansche tempels waaraan dergelijke teekens voorkomen, heeft kunnen zien gebouwd worden.

Ik meen dan ook dat althans van een groot aantal onzer figuren wel als waarschijnlijk kan worden aangenomen, dat zij cijferteekens zijn en als zoodanig staan naast het oude kawi-alphabeth, dat blijkens eenige inscripties met de meeste der betrekkelijke tjaṇḍi's kan worden in verband gebracht. In dat licht bezien is het opmerkelijk, dat aan den tempel, waarbij de in een prae-nāgarīschrift geschreven Kalasaninscriptie behoorde, de Tjaṇḍi Kalasan, geen dergelijke teekens voorkomen, terwijl het schrift der opschriften van Tjaṇḍi Prambanan, dat zooveel jonger is dan dat van Tjaṇḍi Sewoe, Plaosan e.d.m. reeds minder verwonderlijk maakt, dat wij ze daar niet aantreffen. Zelfs zou men even geneigd zijn het voorkomen van een prae-nāgarīschrift in verband te brengen met het wegblijven er van. Dat dit niet opgaat blijkt echter uit de door Mackenzie gevonden „nāgarī" inscriptie van Sadjiwan en het prae-nāgarī van Plaosan.

Intusschen zal het bovenstaande cum grano salis moeten worden opgevat, want, hoe waarschijnlijk het bij de opvallende gelijkenis tusschen de Pyu-teekens en de onze ook moge klinken, zekerheid hebben wij allerminst.

---

[1]) O. V. 1922: fig. 14.

[2]) T. B. G. XL: 188—190. Idem de inscripties van Karang Bolong (O. R. 1914: No. 171a), Tjitapen (Foto O. D. 1489, 1490; O. R. 1914: No. 288), Kawali (Foto v. K. 55; O. R. 1914: No. 291) en Batoe Pandapatan (Foto A260, 261; O. V. 1914: 69 vlg.).

[3]) Report of the Superintendent of the Archaeological Survey, Burma 1923—1924: 25—26 en Plate III.

Een eerste bezwaar, dat gemaakt kan worden, is al dadelijk het bestaan van andere kawi-cijferteekens in de oorkonden. Wij zouden dus naast elkaar twee verschillende wijzen moeten aannemen om cijfers of getallen te noteeren, een, die met de inscripties in ontwikkeling gelijk opgaat en een ander, die een sterk archaisch karakter draagt. Want, als wij, aan de hand van de opmerkingen van den heer Duroiselle dienaangaande, onze teekens vergelijken met de uit oude indische inscripties bekende getalteekens, valt het onmiddellijk op, dat de grootste overeenkomst valt te constateeren met de oudere cijferteekens uit de laatste eeuwen voor Chr. [1]. Zonder eenige moeite kunnen wij enkele der in Bühlers lijst gegeven teekens onder de onze herkennen en in het bijzonder is dit het geval met de teekens voor 1, 2, 3, 4, 20 en 90 en enkele composita daarvan. Maar er blijven nog talrijke teekens over, waarvoor wij geen aequivalent kunnen ontdekken op deze lijst. Zeker is in ieder geval, dat voor de eeuwen, waaruit onze teekens stammen (8e en 9e eeuw), de gelijkenis zeer gering is te noemen. Dit zou kunnen wijzen op een afzonderlijke ontwikkeling, afgescheiden en verschillend van die in Indië, welke ontwikkeling dan reeds in de eerste eeuwen van onze jaartelling of eerder haar aanvang zou moeten hebben gehad; een ontwikkeling dus, die parallel zou loopen aan de ontwikkeling van een indisch-koloniale maatschappij in Achter-Indië en den Archipel, doch veel ouder zou zijn dan men voor deze algemeen aanneemt. Hiertegen pleit zeker niet de als waarschijnlijk aangenomen afzonderlijke ontwikkeling der koloniale bouwstijlen, die in Indië wel veel parallelen maar weinig eigenlijke prototypen kent.

Meer overeenkomsten vindt men bij de brāhmī-letterteekens van vóór onze jaartelling [2]. Zoo zou de u vertegenwoordigd kunnen zijn in de nummers 50, 106, 115, de e in 99, 111, 116, de o in 9, 122, de ka in 3, 49, 53, 54, 96, 112, 114, ko in 55, ga in 27, ca in 90 (of va), cha in 15, 16, 86, 110 (of het cijferteeken voor 20), cho in 17, ja in 117, ṭā in 42, 113, [3]) ṭo in 25, ṭha in 87, indien er geen punt in heeft gestaan, ṇa in 4, 47, 95, te in 121, tha in 87, indien er een punt in heeft gestaan, wat bij de ruwe steenen van het binnenwerk niet met zekerheid te zeggen was, dhi in 108, na in 5, 48, 101, 107, ne in 59, ba in 10, 29, 118, be in 120, bha in 32, ma in 73, ya in 57, 83, re in 12, 23, rā in 56, va in 119, vi in 20, en voorts misschien eenige ligaturen als vya in 18. Daarnaast zijn op dezelfde wijze getal-teekens te herkennen: voor een in 43, twee in 44, drie in 1, 45, 46, vier in de nummers voor ka, twintig in de nummers voor cha, negentig in 28, 85, 88 en misschien vijf in 97 (bestaande uit vier plus een).

Tot dusver gaat alles met een beetje goeden wil goed; maar hoe de wonderlijke teekens te verklaren als het fleschje 21, dat er als een romeinsch tranenfleschje uitziet, de boompjes 30, 65, 66, 76, de scorpioenachtige 26, de sampiran 31, het hemd 38, de bokor 92, en de nog veel geheimzinniger teekens 35, 40, 68, 79, 94,

[1]) Bühler, Indische Palaeographie, Tafel IX.
[2]) Bühler, o.c. Tafel II.
[3]) Aangezien dit teeken op een geprofileerden steen gevonden werd, is het niet onmogelijk dat het het Kawi-teeken voor ka is.

maar vooral 71? Zouden dit alle getalteekens zijn, voor hoogere waarden wellicht? Of misschien oude desa-teekens, dus oud-inheemsch? In dit laatste geval wordt het belang er nog door vergroot. Immers, waar de uitzwerming der indonesische volken over den Archipel in de laatste eeuwen vóór onze jaartelling zou hebben plaatsgevonden, waar deze uitzwerming vanuit Achter-Indië begon, waar de overeenkomsten tusschen de Pyu-teekens en de onze den blik naar Achter-Indië richten en waar de vergelijking met oud-indische schriftsoorten ons in de laatste eeuwen vóór Chr. verplaatst, daar lijkt het ons lang niet uitgesloten dat deze teekens reeds in het stamland waren overgenomen en wij hier dus in zekeren zin met zgn. oud-inheemsche teekens te doen hebben. Waar er nog meerdere gegevens zijn, die voor een dergelijken gang van zaken pleiten (waarop wij elders hopen terug te komen), mogen wij deze mogelijkheid niet veronachtzamen. In dat geval zouden wij dus naast elkaar hebben een ouder, vóór onze jaartelling van de Hindoes overgenomen schrift en een jonger (het Kawi-schrift), dat teruggaat op den Hindoe-invloed op den Archipel zelf. En zou dan de gedeeltelijke overeenkomst met de Pasĕmah-teekens toch geen toeval zijn? Wij tasten hier voorloopig in het duister, doch zijn ons terdege bewust van de verstrekkende gevolgen, die bovenstaande mogelijkheden kunnen hebben.

Intusschen doen wij goed even den blik te richten naar de nieuwe teekens van den Baraboeḍoer. Op het eerste gezicht is het duidelijk dat daar de cijfers van een tot en met 11, aan Arabisch cijferschrift ontleend, zijn toegepast. Daarbij valt tevens op, dat enkele omgekeerd zijn gegeven (1, 6 of 9, 10 en 11). Wij moeten er dus op bedacht zijn ook bij de oude teekens omgekeerde aan te treffen. In dat geval zouden wij onze lijst nog eenigszins kunnen aanvullen. Ook merken wij daar enkele teekens op, die zeer veel op de oude van elders gelijken; de wijze waarop zij in den steen zijn ingebeiteld is echter een geheel andere. Zijn de meeste van Tjaṇḍi Sewoe en andere tjaṇḍi's tamelijk diep en grof gehakt, zonder eenige zorg, die op de bovenste terrassen van Baraboeḍoer (want daar komen deze teekens alleen voor) zijn fijn en scherp, daarbij kennelijk van eenzelfden bijtelslag als de Arabische cijfers. Wij zouden dus moeten aannemen dat de moderne steenhouwers òf de oude teekens nog zouden kennen, òf ze hebben nagebootst.

Hebben wij tot nog toe de teekens alleen met brāhmī-cijfer- en letterteekens vergeleken, het is niet ondienstig volledigheidshalve ook de karoṣṭhī-teekens ermede te vergelijken. Men vindt deze op tabel No. I van Bühlers boek.

De cijfers voor 1, 2, 3, 4, 5 zijn zonder meer aanwezig, doch bestaan uit elementen, die men welhaast overal kan terugvinden. Onder de letterteekens zijn er wel enkele, die aan de onze doen denken, maar treffend is de overeenkomst toch niet. Ik wijs daarbij op het ontbreken in het karoṣṭhī-schrift van gesloten figuren als vierkanten, cirkels en dergelijke, waarvan er juist talrijke onder de onze voorkomen. De conclusie is dan ook, dat wij goed doen voorloopig geen verband aan te nemen; de geringe mate van gelijkenis komt evengoed bij elk ander schrift voor.

Gesteld nu eens, dat werkelijk op een of andere wijze onze teekens verband hielden met de oudste brāhmī-alphabethen (want h e t z e l f d e zijn zij zeer zeker niet), hoe oud zullen zij dan kunnen zijn? Het antwoord op deze vraag moeten wij schuldig blijven. Bij zoo weinig nauwkeurige gelijkenis mogen wij en kunnen wij niet gaan specialiseeren. Het eenige, wat wij zeggen kunnen is, dat de gelijkenis belangrijk minder duidelijk wordt nà het begin van onze jaartelling en bij het aan het Kawi-schrift ten grond liggende Pallawa-schrift geheel ontbreekt, zoodat de mogelijkheid open blijft, dat reeds in de alleroudste tijden van het brāhmī-schrift naast het in Indië gebruikelijke letter- en cijferschrift zich in Achter-Indië schrift heeft ontwikkeld voor bijzondere doeleinden, wellicht oorspronkelijk samengesteld uit gewone afkortingen of beginletters en cijfers, doch allengs geheel afzonderlijk geworden en nog slechts de sporen van zijn afkomst verradend. Dit schrift zou dan op een of andere wijze, hetzij door de verhuizing der „Austronesische" volken naar den Archipel, hetzij later, zijn weg naar Indonesië hebben gevonden. In dat geval kunnen wij nog veel minder den ouderdom bepalen.

Ik volsta er dan ook mede op de mogelijkheid te wijzen, dat wij hier een of ander cijfersysteem hebben, zooals er in Indië zoovele waren [1]). In dergelijke systemen spelen ligaturen, maar ook aan de medeklinkers bevestigde klinkerteekens een voorname rol. Misschien gelukt het aan schriftkundigen uit te maken welk systeem hier ten grondslag gelegen heeft [2]).

---

[1]) Bühler, o.c. paragr. 30—36; Fleet in J.R.A.S. 1911: 109 vlg.

[2]) Naar ik van den Heer De Haan, Bouwkundig Adjunct-Inspecteur na het afsluiten van het bovenstaande verneem, komen de teeken ook op Oost-Java voor en wel voornamelijk aan Tjaṇḍi Tegawangi. De teekens daar verschillen niet al te zeer in vorm van de midden-javaansche.

TRANSSCRIPTIE VAN TWEE JAYAPATTRA'S

DOOR

Dr. W. F. STUTTERHEIM.

Waar ons de gelegenheid ontbrak de bestaande jayapattra's, vermeerderd met de twee hieronder in transscriptie gegevene, in nauw verband met elkaar te behandelen en te vergelijken met gegevens uit de oud-javaansche rechtsliteratuur, daarbij uitgaande van Brandes' voortreffelijke studie over de jayapattra van Dieduksman, willen wij het nieuw toe te voegen materiaal niet aan degenen onthouden, die er een goed recht op hebben. Dat een dergelijke studie intusschen van het hoogste belang zou zijn voor de kennis der maatschappelijke verhoudingen en toestanden op het oude Java, is zonder meer duidelijk. Het beperkte materiaal maakt daarbij het gebied heel wat overzichtelijker dan dat der overige oorkonden is. Reeds uitgegeven zijn de jayapattra's, die men vindt in Brandes' bovenbedoelde studie in T.B.G. XXXII : 98—149, dateerend uit 849 Ç, voorts O.J.O. LXXIX uit 1191 Ç, O.J.O. LXXXV tusschen 1272 en 1287 Ç en nog enkele meer, die het midden houden tussshen een jayapattra en praçāsti.

I.

Jayapattra op koper, onvolledig. Afkomstig uit het Singasarische en ter transscriptie tijdelijk afgestaan door den Heer Blijdenstein uit Malang. De platen zijn genummerd 2 en 3, zoodat het begin ontbreekt. Ook het slot is niet meer aanwezig. Afmetingen der platen 33 × 10 cM. Schriftsoort 12e — 13e eeuw (zie ook T.B.G. 1925 : 207).

Transscriptie.

Plaat II recto.
1. mataki ri tumbas tumbasan buyut amataki. irikang sīma kawajwan. ri tija. mwang i haru haru. atĕhĕr kabhukti deni kbo
2. kikil. kunang lawasnya kadwal. wwalu likur tahun. kunang tingkaḥnya de buyut amataki anumbas waruk lpas tan kapra
3. maṇa ikang sīma kawajwan ri tija. mwang i haru haru de nikang awaju ri manayutī. kewala buyut amataki juga pramāṇa ri
4. salbak wukirnya. sawaḥnya. kĕbwanya. sapaniskāranya kabeḥ. tka ri sukha duḥkhanya magĕm aḍmit. tuhun tan kola
5. hulaha ikang sīma tija haru haru de nikang awaju ri manayuti apan huwus pulu lpas. kunang kengĕtingĕtanya de çrī ma
6. hārāja. sor pakṣa nikang awaju ri manayuti makamukhya ikang wasana. mwang ikang ḍinamwan. balawan pakṣa nikang kbo ki

Plaat II verso. 1. kil makanimitta warawaraḥ rakryān jasun wungkal i çrī mahārāja. sira ling nira pramāṇa irikang sīma kawajwan ya
2. tan tuhagana ikang awaju ri suruhanya. āpan nāyaka para ni sadṛwya haji nikang sīma kawajwan ling rakryān jasu
3. n wungkal. tinañan pwekang awaju ri manayuti mangaran wasana. ḍinamwan de çrī mahārāja ri para ni dṛwya haji nikang sīma
4. kawajwan ri tija. lawan i haru haru. ikang pinupun ikang awaju ri manayuti. majar ikang awaju ri manayuti mangaran wa
5. sana. mwang ḍinamwan. pinaka pangiwönya irikang pangurang angasū wuwuḥ lingnya. tan tinahilakĕnya ring nāyaka mithya ta ngaran ika ra
6. kryān jasun wungkal yan panĕngguḥ mareng nāyaka dṛwya haji nikang sīma kawajwan ri tija. lawan i haru haru. kahola (e)

Plaat III recto. 1. nd(e) nikang awaju ri manayuti. mangkana panĕngga nikang awaju ri manayuti. tan wnanga naṇḍākn irikang sīma kawajwan. tan wnanga dwal
2. waruk. tan wnanga dwal lpas. mithya gati nikā. makanimitta pobhaya nikang awaju ri manayuti makamukhya ikang wasana ḍi
3. namwan. ikang awaju ri mapapan. awaju ri paḍang. awaju ri pangkaja. awaju ri paliñjwan. paḍāwaraḥ i çrī mahārāja yan wna
4. nga naṇḍakĕn. paḍa wnanga dwal waruk. paḍa wnanga dwal lpas irikang sīma kawajwan. tan pareng nāyaka dṛwya hajinya. kewa
5. la kapramāṇa denya sowang sowang. tuhun ikang pangmas. lāwan ikang pore lingnya mareng nāyaka. kalñokan dening parāwa
6. ju ta ngaranikā ikang awaju ri manayuti. warawarah ikang awaju kapāt hiniḍĕp de çrī mahārāja. mangkana kasor ni pakṣa

Plaat III verso. 1. nikang awaju ri manayuti. kunang tĕmĕn amagĕhakĕn pakṣa nikang kbo kikil. wwaya tulis rakryān asīma kmitan ikang bu
2. yut amataki amapagĕhakĕn ikang buyut amataki yan pramāṇa ri tumbas tumbasan buyut amataki. irikang sīma kawajwan
3. ri tija. lāwan i haru haru. kalilirana ni wka wet buyut amataki. tan kolahulaha de nikang awaju ri manayuti tka
4. ri wka wetnya. tka ri dlāha ning dlāha. ikang wwang yan huwus pinagĕhan de ni tulis rakryān asīma. pinagĕhakn ikā de
5. çrī mahārāja. tan uwapuwapĕn tka ri dlāha ning dlāha. lāwan muwaḥ atyanta lawasnyan tinumbas ikang sīma kawajwan i ti
6. ja lāwan i haru haru. tka wwalu likur tahun. tan hana panganuwanḍa nikang awaju ri manayuti.kweḥ nira sang nāyaka ri harĕp.

II.

Jayapattra op koper van onbekende herkomst. De volledige tekst is op een plaat gegraveerd, metende 23 × 27 cM. over het midden. De zijden buigen iets naar buiten uit, zoodat de plaat niet geheel vierkant is. In het midden van de bovenzijde is de plaat iets uitgetrokken; op deze plaats bevindt zich een vóór het graveeren gemaakt gat, waardoor de plaat kan worden bevestigd. De vorm vertoont eenige overeenkomst met sommige indische oorkonden op koper, die aan een ring worden geregen en aldus tesamen bewaard. Ook met deze plaat zal dat wel het geval geweest zijn.

Voorzijde 16, achterzijde 19 regels oud-middenjavaansch schrift. De jayapattra is uitgevaardigd in 844 Ç, dus vijf jaren vóór die van Dieduksman en leent zich dus in het bijzonder voor een vergelijking met de laatste.

De achterzijde is tamelijk verweerd, zoodat niet steeds een juiste lezing kan gewaarborgd worden.

Transscriptie.

A 1 // swasti çakawarṣātīta 844 waisākhamāsa. tithi sāṣṭi kṛṣṇa. wā. wa. çā.
2 wāra. irikā diwasa sang dhanadī wwang ing wuruḍu kidul watik halaran winaiḥ surat jaya
3 pātra kmitananya. sambandha. sang dhanadī inujar samgĕt manghuri mangaran wukajana. sina.
4 ngguḥ wka kilalān i manghuri. kunang an pabywāhāra ḍatang ta ya i sang tuhān i paḍang
5 ing pakaraṇān makabaihan tlas rumuhun ri sang pamgĕt. kinonakan swawargā
6 sang dhanadī kabaiḥ petan sigisigīn yan hana lawalawaan wka kilalān ri mang
7 huri kawwībwītan sang dhanadī. kakinya. kwinya. mwang yan hana wwang udāçīna wkawka ning wang yukti
8 wnanga manarimākna sang dhanadī an tan wka kilalān kawwībwītanya nguni. ri sang atīta prabhu.
9 kunang i ḍatang ni swawarganya kabaiḥ. lāwan ikāng wang udāçīna. i griḥ. i kahuripan. i
10 paning laran. tinañān ya de sang pamgĕt mwang sang tuhān. tan mewĕh sahurnya ka
11 baiḥ wnanga manarima kosapāna. an tan hana lawalyewamātra an tan wka kila
12 lān i manghuri sang dhanadī. kakinya kwinya puyutnya ngūni ring asītkāla wwang yukti ataḥ tuha
13 tuha sang dhanadī. mangkana līng nikanang udāçīna nguniwaiḥ swawarga nikā sang dhanadī mwang ikang rāma ing buruḍu sapa
14 suk wanwa rarai matuha ya ta matangnyan winaiḥ surat pagĕḥpagĕḥ kmitananya de sang pamgat i paḍang pu bha

15 dra mwang samgĕt lucĕm pwānanta tuhā ni kanayakān pu suming juru lampuran rake rongga. nāhan si
16 ra mawai jayapātra. yathānya tan hanāwuwusa ring dlāha ning dlāha āpan huwus mabungaḥ kawiwe
B 1 (kanya). tatra sākṣī sang hadĕan apatiḥ sang kiraṭā wahuta marangin sang bābru. pagĕrruyung sang ka(-)
2 ṇḍya (-) 1. rāma tpi siring i griḥ sang tyanta. sang kranti. sang ñungul. sang wrati. i wuruḍu lor sang kawat sang a (-)
3 wi i kahuripan sang guha. mwang rāmanta i halaran sang pasuk wanwa grāma wihāra kabikuan. winkas
4 irika kāla sang manata. sang gaḍya. sang mandu. sang baliku. sang caki. sang byuha. tuhakila(ng) sang kingil.
5 parujar sipanait. rāma kabayān sasurat sawantĕr tuhān ni patiga sang jaluk. sang rodaya. sang para
6 gul. sang goma. sang padhara. nāhan sira hana irika kāla likhitapātra sang hadĕan citralekha sang ha
7 dĕan bajra // swasti çakawarsātīta 844 jyeṣṭamāsa. tithi saptami çuklapakṣa. wu ka. so. wāra. irikā
8 diwaça sang dhanadī winaiḥ surat jayapātra kmitananya de pamgĕt juru i maḍaṇḍar. samwandha hana sa(ng) pāmāriwanga
9 ranya inanugrahān de samgat juru irikā wanua i manghuri makon ta rasikā ta milalā ikā kitĕra
10 n i manghuri. andān kadi rakuaya tumuduḥ ikā sang dhanadī sinangguḥnya wka kmir kunang sa(ng)kā ri nāgata rasikā
11 dinaliḥ tan ri çilanya dadiya manambaḥ i sang tuhān i pakaraṇān. mājar ya i padharmanikā wuwus
12 kinirim ikā sang kinonkon surat kinon mājar i prastuta nikā wuwus. wkasan tadiya graha
13 sṭāna. tan anggā tkā i pakaraṇān mapiṇḍua mangkin ta kinirim surat kinon marā. tan anggā ataḥ ya ta
14 matang yan winaiḥ ikā sang dhanadī surat pagĕgĕḥ kmitananya yathānya tan wuwus tkā i dlāha ni dlāha.
15 tatra sākṣī sang tuhān i pakaraṇān makabaihan. samgat jambika (tr)ini. sang (-) iwi (tra) mi. sa(ng) wit
16 pangkur samgat pamratan. samgat tālan. makalangkang samgat pasan ḍang ācāryya beṣṇa. matudur
17 sang waḍingin madihati dyaḥ padurungan citralekha samgat tiruan wĕlĕ. samgat pangaruhan s(u)ra
18 turus. patiḥ waçah sang kulumpa kuci sang parahita pisor hyasisṭat. likhitapātra citra
19 lekha sang yidī // // likhitatambra arthahetoḥ ḍang ācāryya i griḥ prāmodyajāta

// da // // tha //

DE OUDHEDEN TE PALGADING.

SCHAAL

Zooals reeds vroeger is gerapporteerd (zie O. V. 1923 p. 80), werd in 1923 bij toeval het bestaan bekend van oudheden in de desa Palgading, beoosten Pasar Gentan, in den weg van Djokja naar Boeloes. Van den Directeur van de Sultanaatswerken ontving ik in December van dat jaar bericht, dat voor de verharding van den Mataram-boulevard tjandi-steenen te koop werden aangeboden. Bij informatie deelde men mij mede, dat deze steenen afkomstig waren van de desa Palgading, waar men bezig was een fundament uit te graven om de steenen, na ze stuk te hebben geslagen, te verkoopen. Een onderzoek ter plaatse bracht aan het licht, dat de ontgraving plaats had gehad op het erf van een inlander en dat ongeveer 1.50 M. onder het erfniveau nog een gedeelte van een trap en de onderste lagen van een grooter en van twee kleinere monumentjes aanwezig waren, terwijl een groot aantal losse steenen, geornamenteerd en geprofileerd rondom verspreid werden aangetroffen. Na langdurige onderhandelingen werd voor aankoop van een klein gedeelte van het erf *f* 200.— gevraagd; het huis van den eigenaar zou dan ongeveer 10 M. naar het Zuiden verplaatst moeten worden. Waar de kosten dus vrij hoog zouden loopen, terwijl slechts enkele vaste lagen van de monumentjes op hun oorspronkelijke plaats aanwezig waren, waarbij nog kwam dat de desa Palgading moeilijk bereikbaar is en de monumentjes na eventueelen wederopbouw ongeveer 1.50 M. onder het erfpeil zouden liggen, werd door het Hoofd van den Dienst besloten de gevonden fragmenten te vervoeren naar het Museumterrein te Djokja, teneinde ze daar met de stukken die daar reeds in veiligheid waren gebracht in elkaar te zetten. Daar er verschillende authentieke stukken ontbraken kon de opstelling slechts met behulp van nieuwe, ruw-behakte steenen geschieden (zie de teekening). De hoogten, breedten en diepten der twee kleinere monumentjes konden zonder moeite worden vastgesteld; de overgang van den vierkanten tot den achtkantigen vorm werd gevonden in den bovensten bekroningsband; op de achtkantigen band bevond zich een cirkelvormige indieping, waaruit de samenstelling van de bekroning afgeleid kon worden. Uit de segmentvormige fragmenten bleken de verschillende middellijnen, zoodat gedurende de opstelling de taps-toeloopende dagob-bekroning vastgesteld kon worden. De vierkante sluitsteen van No. II paste precies in de indieping van de

bovenste laag. De topstukken (pinakels) zijn niet gevonden, ofschoon ze op de teekening werden aangegeven. Daar slechts van drie monumentjes de onderste lagen ter plaatse gevonden werden, ligt het voor de hand, dat de restanten samengesteld volgens teekening III behoorden bij het grootste der drie. De trap werd, voor zoover mogelijk, eveneens gesteld. De drie kāla-koppen, meer of minder compleet behoorden eveneens bij het grootste tempeltje; van het groot aantal fragmenten, behoorende bij topversieringen kon geen enkel exemplaar compleet in elkaar gezet worden. De meeste relief-voorstellingen zijn door een voeg in tweeën gedeeld en daar het ongeluk wilde dat bijna een gelijk aantal van de boven- en de beneden-lagen niet naast of op elkaar paste, kon slechts een minder bevredigend resultaat worden bereikt.

P. J. PERQUIN.

De beide dagob-vormige monumentjes van Palgading, de Nos. I en II van de teekening, vertoonen wat de profileering betreft een opmerkelijke gelijkenis met den bekenden steenen zuil van Tjoepoe watoe, sinds jaar en dag staande op het Residentie-erf te Djokja. Het hoofdbestanddeel van de drie monumenten wordt gevormd door een in de hoogte uitgerekten klokvormigen stūpa met versierden midden-band, rustend op een halfrond, waarop (bij Tjoepoe watoe daarvan gescheiden door een lotuskussen; bij Palgading zonder tusschenlaag) een onversierde veelhoekige voetplaat volgt, welke op haar beurt rust op een hoog voetstuk, bestaande uit een teerling, gevat tusschen voet- en kroonlijsten. De horizontale doorsneden van de drie monumentjes wijken van elkaar af, doordat het voetstuk, de voetplaat en de stūpa van Palgading resp. vierkant, achthoekig en rond zijn, terwijl het eerste onderdeel van den Tjoepoewatoe-zuil achthoekig en de beide laatste zestienhoekig zijn. De zuil van Tjoepoe watoe is, naar men weet, massief en mag om die reden niet als een dagob („dhātugarbha", „reliekhouder") worden gekwalificeerd. Daar van de stūpa-vormige monumentjes van Palgading alleen de buitenlagen gevonden zijn en aan die steenen geen zorgvuldig afgewerkte binnenvlakken voorkomen kan niet met zekerheid worden geconstateerd of in het inwendige een ruimte voor asch, een reliek of iets dergelijks is uitgespaard geweest. Omtrent de bestemming der monumentjes tast men dus in het duister.

De bekroning van de dagobs van Palgading heeft de heer Perquin op de reconstructie-teekening in den vorm van een pinakel ontworpen. Hij kan zich hiervoor beroepen op den taps toeloopenden deksteen, die van een der monumentjes is teruggevonden en hier, evenals dat bij Baraboedoer het geval is, den overgang tusschen den stūpa en het pinakelvormige topstuk kan gevormd hebben. De opgemerkte overeenkomst evenwel tusschen de stūpa's van Palgading en den Tjoepoe-watoe-zuil houdt ons de mogelijkheid voor oogen, dat ook de topstukken eender waren, dus dat de beide dagobs van Palgading, evenals de zuil van Tjoepoewatoe, door een vlamvormig topstuk bekroond zijn geweest. Op dit punt zal dus de reconstructie-teekening met eenig voorbehoud dienen te worden aanvaard.

Hieronder laten wij de beschrijving van de sprekende reliefs op de voetstukken van de drie nieuw ontdekte bouwwerken volgen.

Monument I.

Pl. 16*a* (plattegrond I, rel. No. 1). In het midden een dikbuikige, bijna bolronde vaas met lotusbloemen. Rechts: twee knielende vrouwen, de handen in añjali voor de borst; oorsieraden, halssnoer, armbanden en polsringen. Links: Twee mannen; de handen van de voorste in añjali voor de borst; oorsieraden, polsringen en lendengordel. De achterste figuur zwaar beschadigd; de rechterhand voor de borst, de linker voor de buik.

Pl. 16*b* (plattegr. I, rel. No. 2). Op het linker tableau een knielende figuur, verweerd en in het midden zwaar beschadigd. In de linkerhand steel met lotusknop; in de rechter een vliegenwaaier; oorsieraden, armbanden; horizontaal gestreepte kain om het onderlijf.

Monument II.

Pl. 17*a*. (plattegr. II, rel. No. 3). Een monnik zittend met gekruiste beenen; kaal geschoren hoofd; handen in de schoot, monniksgewaad, dat de rechterschouder onbedekt laat. Rechts van hem op den grond een steen waarop een viertal onder een stompen hoek tegen elkaar geplaatste takken, blijkbaar een houtmijt van een vuur.

Pl. 17*b*. Van deze beide tableaux is het linker (plattegr. II, rel. No. 5) op een enkelen steen na verdwenen. Men ziet er de restanten van eenzelfde voorstelling als op het vorige relief: een ronden steen met de ondereinden van twee kruiselings gelegde takken — de houtmijt van zooeven — en links een rond voorwerp, waarin, met behulp van het andere relief, de knie van den zittenden monnik kan herkend worden. Rechts op den steen een sprinkhaan.

Op het rechterpaneel (plattegr. II, rel. No. 4) een monnik zittend met gekruiste beenen; kaal geschoren hoofd; linkerhand met uitgespreide vingers op het linker scheenbeen; rechter onderarm afgebroken; het monniksgewaad laat den rechterschouder onbedekt en hangt over den linkerschouder met een slip naar voren. Vóór den monnik een voorwerp bestaande uit een door twee schraagjes vastgehouden staak, waartegen een rechthoekig plankje (?) aanleunt. Op dit laatste liggen naast elkaar twee langwerpige voorwerpen. Boven deze stellage, ter hoogte van het aangezicht van den monnik, wolken.

We kunnen niet gissen wat het beschreven voorwerp moet voorstellen. Volgens Dr. Van Stein Callenfels zou het een primitieve keuken zijn, zooals die nóg door de inlanders in de rimboe op Sumatra wordt gebruikt: een staak op schragen, waartegen lappen vleesch boven het open vuur te roosteren worden gelegd. Onverklaard blijft dan evenwel het platte voorwerp, waar de „lappen vleesch" op liggen.

Waar de beide boven besproken relief-voorstellingen in de wildernis schijnen te spelen, is het wel waarschijnlijk dat ook de laatst bedoelde scène ons daarheen

verplaatst en een of ander handeling van een Buddhistischen woudkluizenaar is voorgesteld.

Monument III.

Pl. 18*a* (plattegr. III, rel. No. 5). Aan dit relief zijn twee groepen te onderscheiden: Rechts: een voornaam persoon (waarvan alleen hoofd en schouders over zijn) gezeten op een lagen troonzetel; rechts van hem op den grond twee personen met ondergeslagen beenen, beiden hoofdeloos. De achterste heeft een langwerpig voorwerp in de handen. Links: een aap, het aangezicht naar links gewend, met spitse ooren, een kaloeng om den hals. Voor hem twee en achter hem drie voorname personen, allen met lage haardracht, halssnoer (behalve de achter den aap zittende) en oorsieraden.

Het moet betwijfeld worden of de samenvoeging van deze twee groepen tot één relief juist is. De opstelling, waarbij van de linker groep er drie den rug toekeeren naar de persoon op den troonzetel, is zeer ongewoon. Misschien zijn er twee episodes op hetzelfde relief uitgebeeld; de rechterhelft zou dan laten zien den vorst, die twee boodschappers (?) ontvangt; de linkerhelft denzelfden vorst (de tweede van links), achter zich zijne gemalin, en den apenvorst (waarvan de komst zooeven is gemeld ?) die zijne opwachting komt maken.

Pl. 18*b* (plattegr. III, rel. No. 6). Vier niet bij elkaar behoorende fragmenten. Van rechts naar links:

Een man op den grond met gekruiste beenen; geheel naakt op een heupbedekking na; het hoofd ontbreekt. In de beide handen een langwerpig voorwerp (eenigszins gelijkend op het voorwerp van de persoon naast den troonzetel op pl. 17*a*) van boven eindigend in een punt met weerhaak, van anderen in een vierkant, dwarsgeribt doosje (?). Op onze vraag of met dit voorwerp soms een muziekinstrument (monochord?) kon zijn bedoeld, was Mr. Kunst zoo vriendelijk het volgende te antwoorden: „Het voorwerp is, naar ik vermoed, geen monochord (staafcither), of die zou ietwat stumperig gebeeldhouwd moeten zijn. De speelhouding zou niet juist zijn weergegeven en de, op de Baraboeḍoer-reliefs steeds zoo goed zichtbare, halve kalebas (het klanklichaam) die bij het spelen tegen de linker- of rechter bovenborst gedrukt wordt, schijnt hier niet aanwezig. Ook het haakvormige uitsteeksel aan het boveneinde van het voorwerp zou niet thuis te brengen zijn. De monochorden op den Baraboeḍoer laten althans iets dergelijks bij mijn weten nimmer zien. Wel is daar op sommige exemplaren zichtbaar (Zie Toonkunst van Bali I blz. 243, foto 47 bovenaan = relief O 151) de schroef, die echter nimmer „zijwaarts" van het instrument is geplaatst, doch dan altijd rechtstandig er „bovenop", d.i. in het vlak, dat men zich door snaar en staaf gebracht kan denken, is aangebracht. (Vgl. verder T. v. B. I, blz. 241 links op de foto en blzz. 160—162)". Vóór den man op den grond een platte schotel waarop een bekėr op lagen voet. In de linker beneden hoek een onherkenbaar opgerold (?) voorwerp.

Een man, in half liggende, houding aangeleund tegen een zittende vrouw; daarvoor een persoon zittend met gekruiste beenen; in de linkerhand een onduidelijk voorwerp. De hoofden ontbreken. De drie figuren zijn op een heupbedekking na naakt.

Een mannenkop met laag voorhoofd, krulhaar, korte gekrulde baard en hooge schouders. Oppervlakkige gelijkenis met het classieke Silenus- of satyr-type. Rechterhand schuinsch opgestoken. De rest van het lichaam ontbreekt. Voor hem de kop van een dier met korten snoet en korte, stompe horens (hinde of bok?).

Op den steen daarnaast: een kereltje dat over het hoofd buitelt.

We hebben eenige reden om te vermoeden, dat in deze — onze nieuwsgierigheid in niet geringe mate prikkelende — restanten verhalen uit een of andere (Mahāyānistische) Jātaka-verzameling zijn afgebeeld. Het eerste relief zou dan een wedergeboorte van den Bodhisattwa als koning der apen kunnen voostellen. De scène van het kopje-duikelende kereltje herinnert ons aan verhalen waarin het Groote Wezen als acrobaat optreedt (Vgl. Jātaka's Nos. 116, 212 en 489). Voor de zonderlinge voorstelling van de baardige manspersoon en het bokje vergelijke men het 546ste Jātaka, waarin wordt verteld van een bok, die gras uit de koninklijke olifantenstallen steelt en door een knecht wordt weggejaagd. In het verhaal geschiedt dat wegjagen met een fermen stokslag, op ons relief is de opgestoken hand van den man leeg. Het is dus de vraag of deze verklaring ons veel verder brengt.

Onder de bij de ontgraving te voorschijn gekomen fragmenten bevindt zich een vierarmig vrouwenbeeld (Pl. 19*a*). Zittend op dubbel, rechthoekig lotuskussen; rechthoekig achterstuk reikend tot de schouders van het beeld; de rechter voorhand in waramudrā op de knie, de linker (beschadigd) geopend in den schoot; in de rechter achterhand bidsnoer, in de linker achterhand de steel van een afgebroken voorwerp. Gewone sieraden. Jaṭamakuṭa. Totale hoogte 67 c.M., breedte voetstuk 46 c.M.

Wegens het gedeeltelijk ontbreken van het attribuut in de linker achterhand is de identiteit der godin niet met zekerheid te bepalen. Als dit attribuut een vliegenwaaier is geweest (en de kans hierop is groot, daar de steel te kort is om die van een bloem te zijn), vertoont de voorstelling het meeste overeenkomst met het vrouwenbeeld van de bronsgroep van Kĕrtĕk (afd. Wonosobo), dat de attributen der achterhanden, de waramudrā van de linker voorhand en de jaṭamakuṭa met het onze gemeen heeft. Het eenige verschil: de lotusbloem in de linkervoorhand van het eerste beeld, is van weinig beteekenis, daar de geopende handpalm van de godin van Palgading niet onwaarschijnlijk een lotusknop heeft bevat. Zooals men weet is heeft de heer Moens het Kĕrtĕksche godenpaar niet als een Çiwaïtische Mahādewa-Pārwatī gedetermineerd (wat wel het eenvoudigst zou zijn geweest), maar op grond van overwegingen die alle aandacht verdienen, een buddhistischen Maheçwara met zijn Tārā genoemd [1]). Deze identificatie zou in het onderhavige geval de

[1]) O. V. Bijlage T.

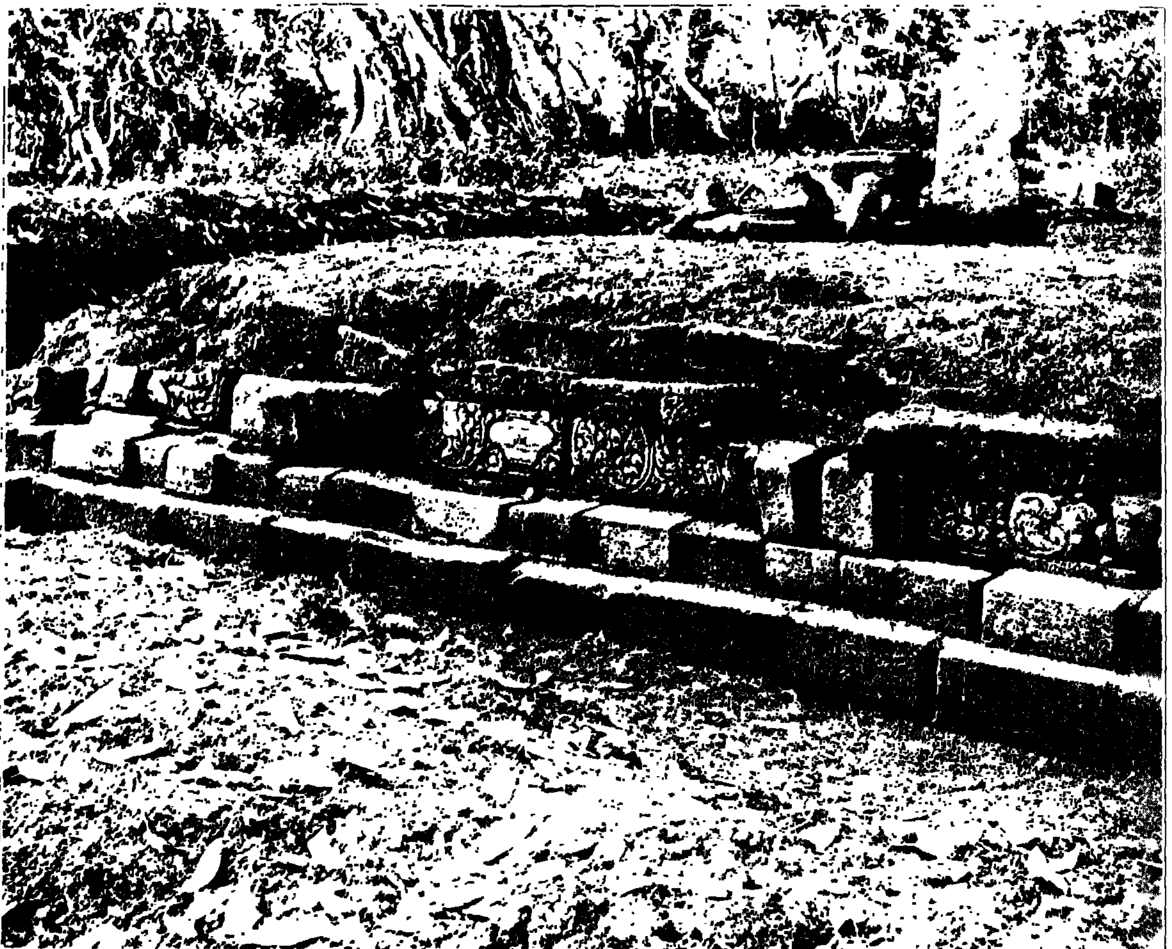
verklaring aan de hand kunnen doen van het voorkomen eener (oogenschijnlijk) Çiwaïtische voorstelling in een Buddhistische omgeving. Want dat de monumentjes van Palgading Buddhistisch zijn behoeft, gezien den stūpa-vorm van de twee buitenste bouwwerken en de bhikṣu-voorstellingen op de reliefs van II, niet te worden betwijfeld.

Vragen we ons ten slotte nog af uit welken tijd de oudheden van Palgading dateeren, dan kunnen wij, bij het ontbreken van epigraphische hulpmiddelen, alleen den stijl der sprekende reliefs te hulp roepen. Die stijl is ten nauwste met dien van den Baraboeḍoer verwant. Neemt men in aanmerking dat de zeer „onvoordeelige" verhouding van de hoogte tot de lengte van de reliefs van het IIIde monumentje (24 × 180 c.M.) de compositie in die mate beinvloed heeft, dat de beeldhouwer gedwongen was alle figuren in zittende houding weer te geven en hen achter elkaar op een rij te plaatsen, een omstandigheid, waardoor de dieptewerking, welke aan de Baraboeḍoer-reliefs zoo'n groote bekoring verleent, geheel moest worden opgeofferd, dan zal in deze „eentonige" groepeering geen aanleiding gevonden behoeven te worden om de reliefs van Palgading beneden die van Baraboeḍoer te stellen. De rake typeering van den apenvorst, de fraaie uitbeelding van de volgelingen op III, 6 en ettelijke andere détails verraden duidelijk de school van de Baraboeḍoer-kunstenaars en wij kunnen ons moeilijk voorstellen, dat de bouw van het stūpa-heiligdom en de stichting van de monumenten te Palgading door een langen tijdsduur gescheiden zouden zijn geweest. Wij zijn dus geneigd de bij benadering vastgestelden datum van den bouw van Baraboeḍoer voor tjaṇḍi Palgading over te nemen en den bouw van dit laatste bouwwerk tusschen 750 en 850 A.D. te stellen.

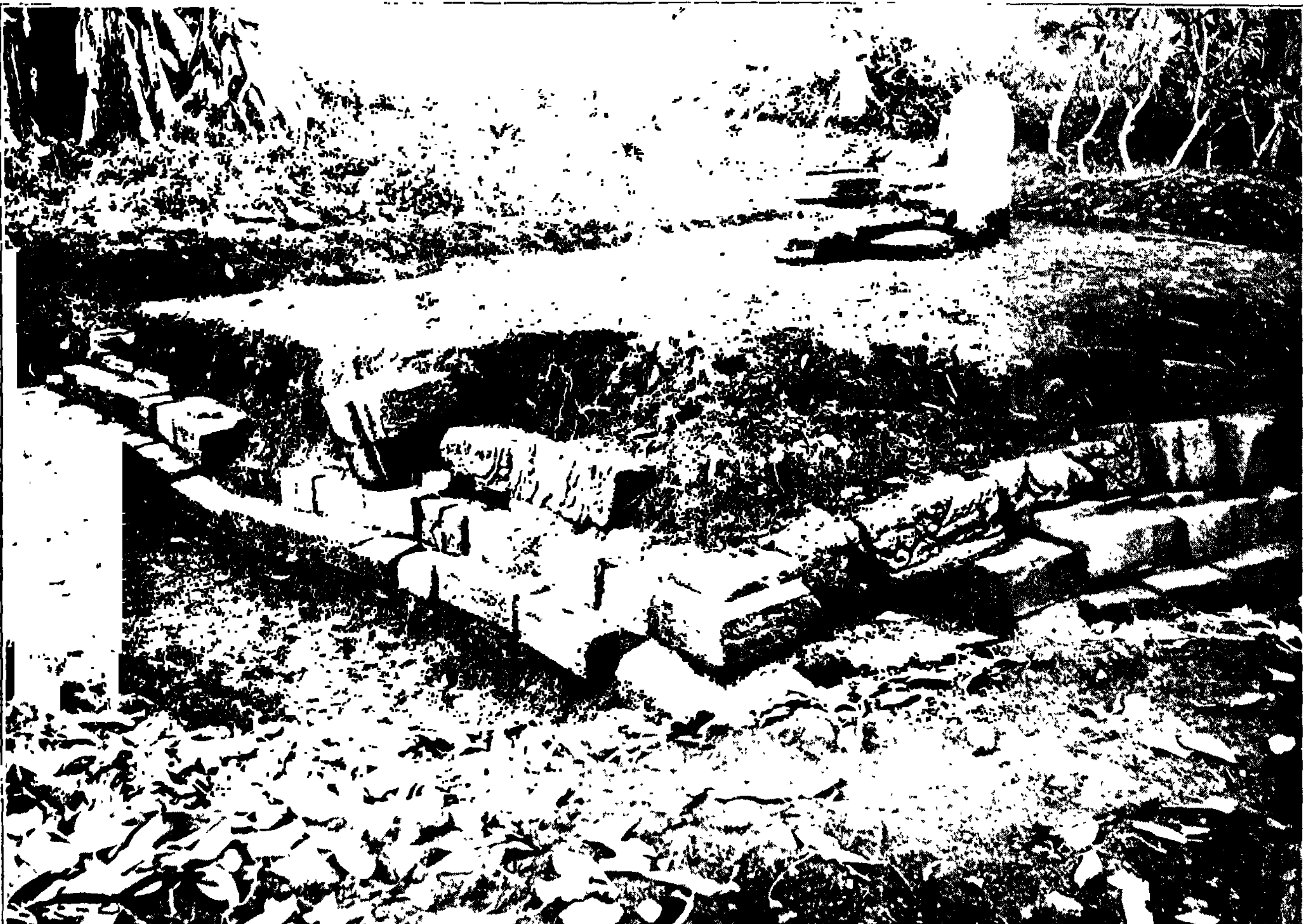
F. D. K. BOSCH.

Tjandi Besoeki, onderdistr. Daoe, distr. Penanggoengan, afd. Malang. N.W. hoek na de ontgraving.

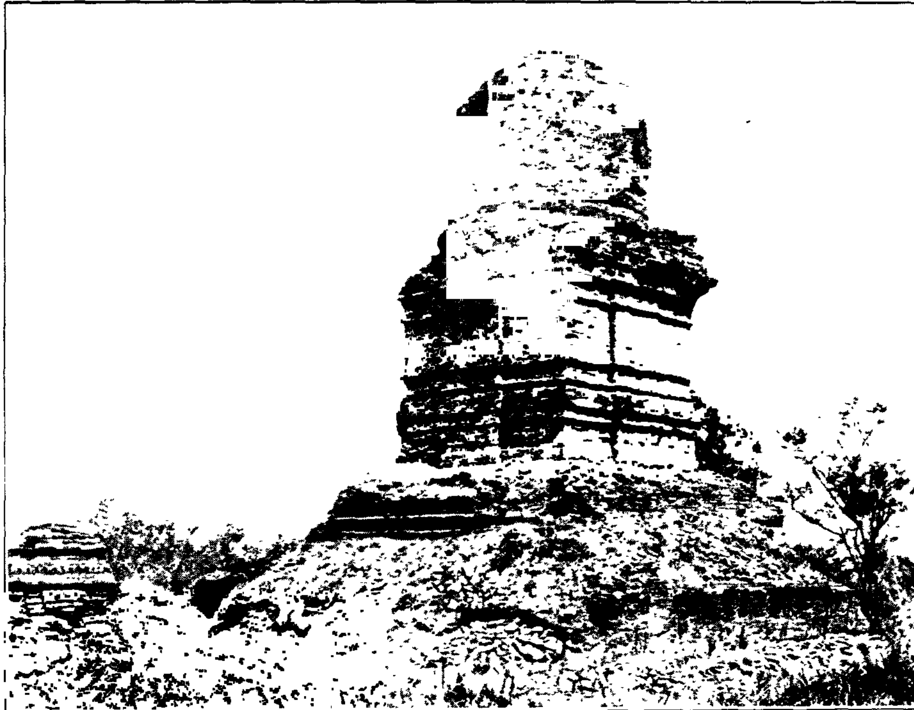
Tjandi Besoeki. Noordzijde na de ontgraving

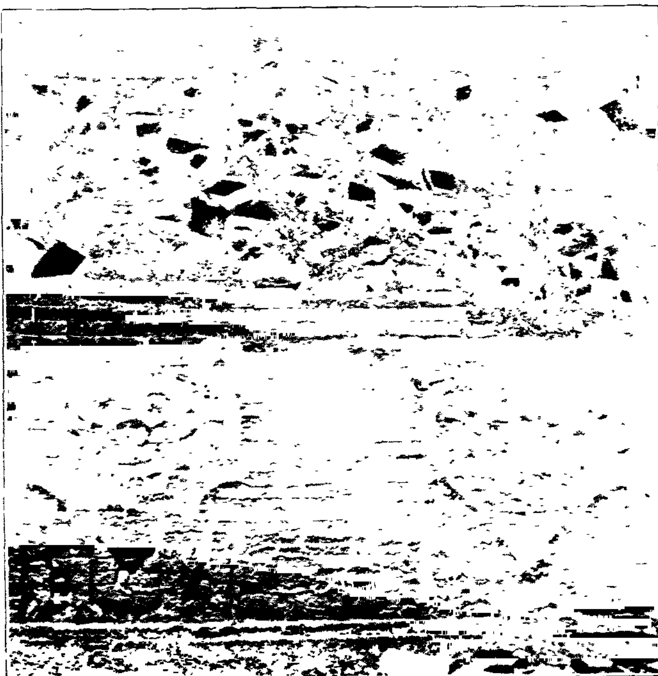
Tjandi Besoeki. N.O. hoek na de ontgraving.

Tjandi Besoeki. Z.W. hoek na de ontgraving.

(a) *Biara Babal I, onderafdeeling Padang Lawas, res. Tapanoeli. Achterzijde.*

Biara Babal I, basrelief aan de achterzijde van het soubasement.

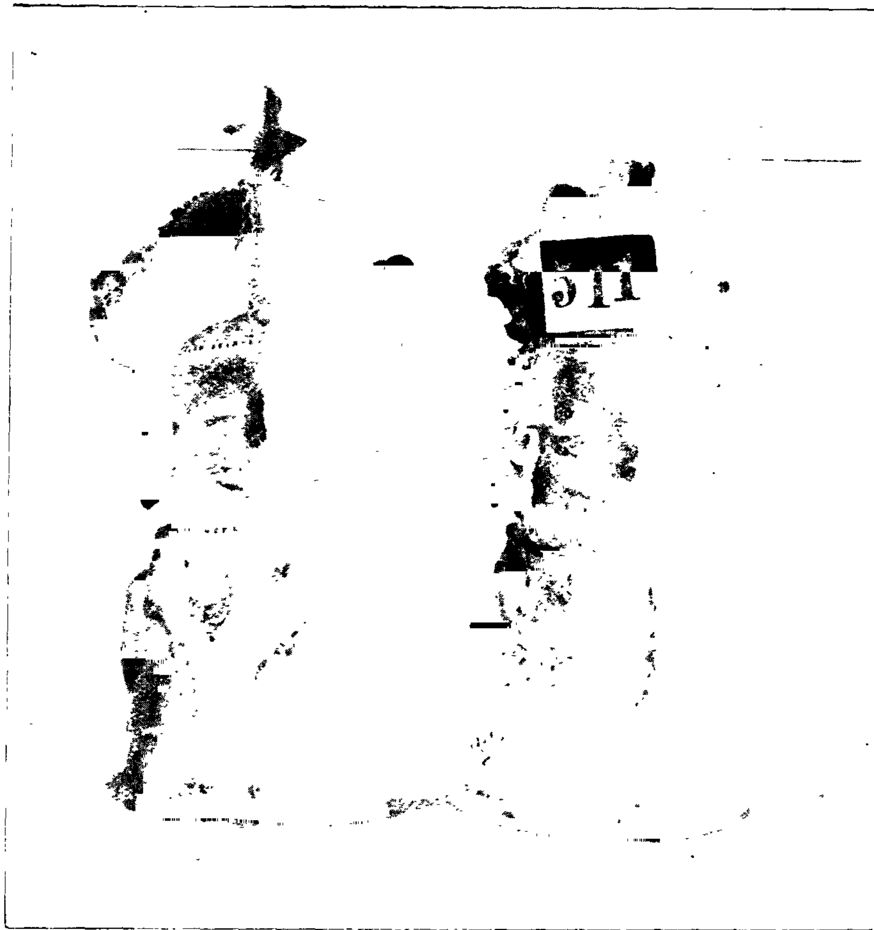
Biara Babal I, basrelief aan het soubasement, trapstuk.

(a) Makara op het Controleurserf te Goenoeng Toea, onderafdeeling Padang Lawas, res. Tapanoeli.

(b) Bronzen beeld van Krṣṇa (als jongen boter stelend); thans in het Batak-Museum te Raja, onderafd. Karolanden S.O.K.

(a)

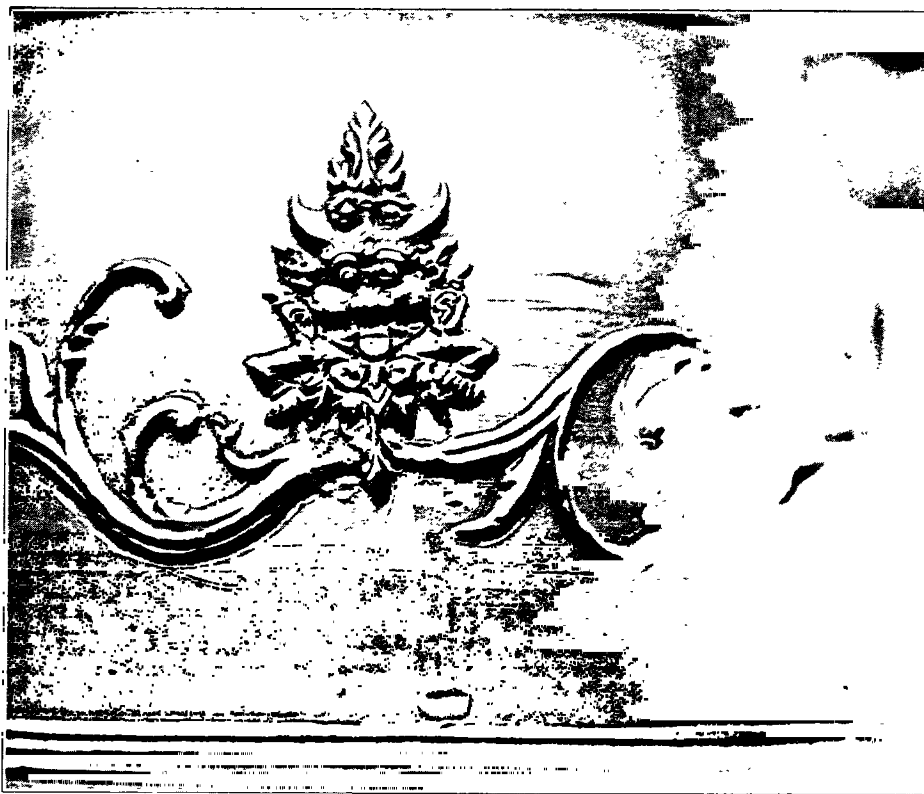

(b)

Bronzen bellen thans in het Batak-Museum te Raja, onderafdeeling Karolanden S.O.K. (a) voorzijde; (b) zijkant.

Bronzen keteltrom in het bezit van den Heer Van Kempen, afkomstig van de Aloer-eilanden, res. Timor en Onderhoorigheden.

(a)

(b)

Details van den bronzen keteltrom in het bezit van den heer Van Kempen.

(a) Steenen beeld van Mañjuçri opgegraven tusschen Goenoeng Koepang en Karang Intan, onderaf. Martapoera, residentie Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo; thans in het bezit van den Heer E. A. Hilckes te Bandjermasin.

(b) Bronzen Garuḍa-beeld, afkomst onbekend; thans in het bezit van den heer Blitz te Utrecht.

Fragment van een spuierbeeld, gevonden ten Westen van de aloen-aloen te tjandi Singosari.

(a)

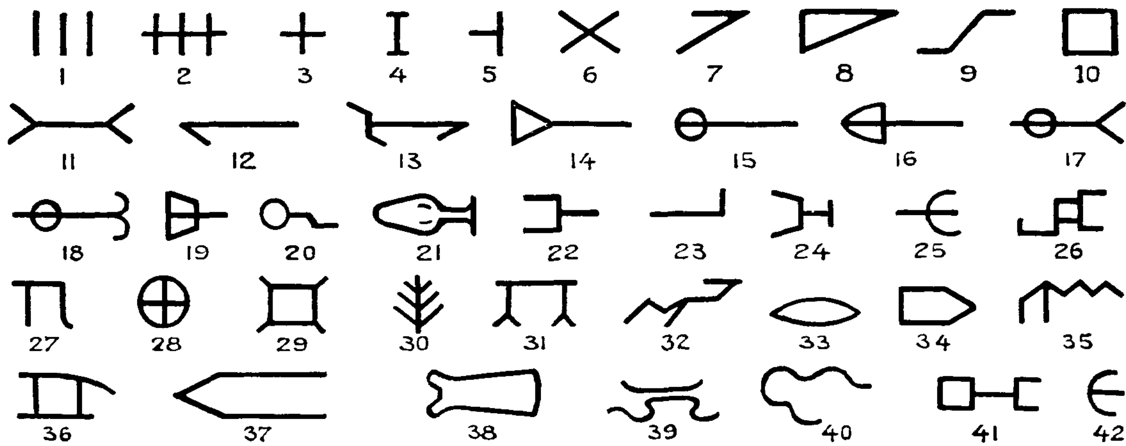
(b)

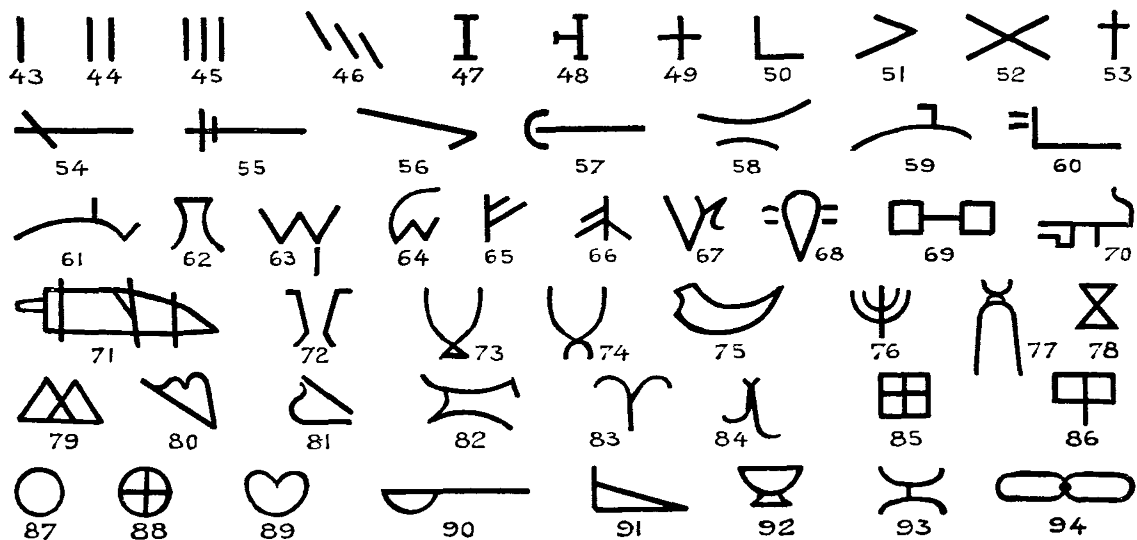
(c)

Opschriften op de wanden van Tjandi Sari

Tjaṇḍi Sari.

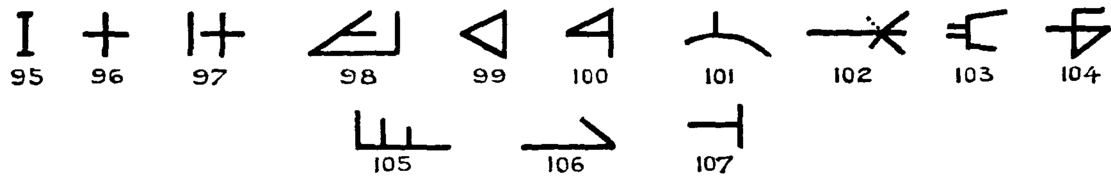

Tjaṇḍi Sewoe.

Teekens op steenen van de tjandi's Sari en Sewoe
(Zie Bijlage C)

Tjaṇḍi Boebrah.

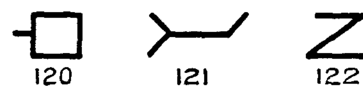
Tjaṇḍi Loemboeng.

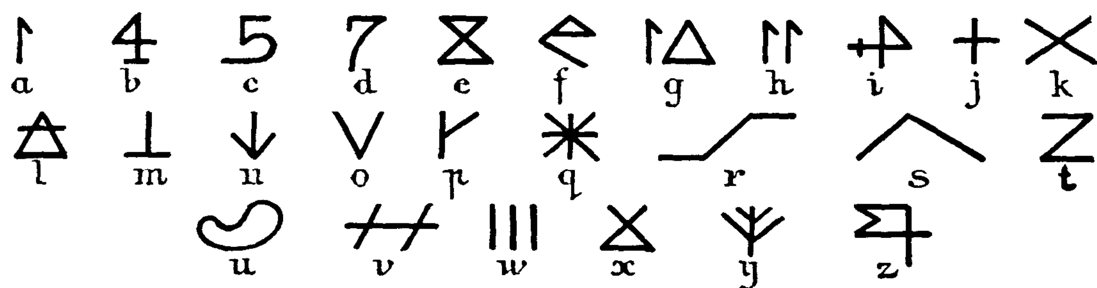
Tjaṇḍi Plaosan.

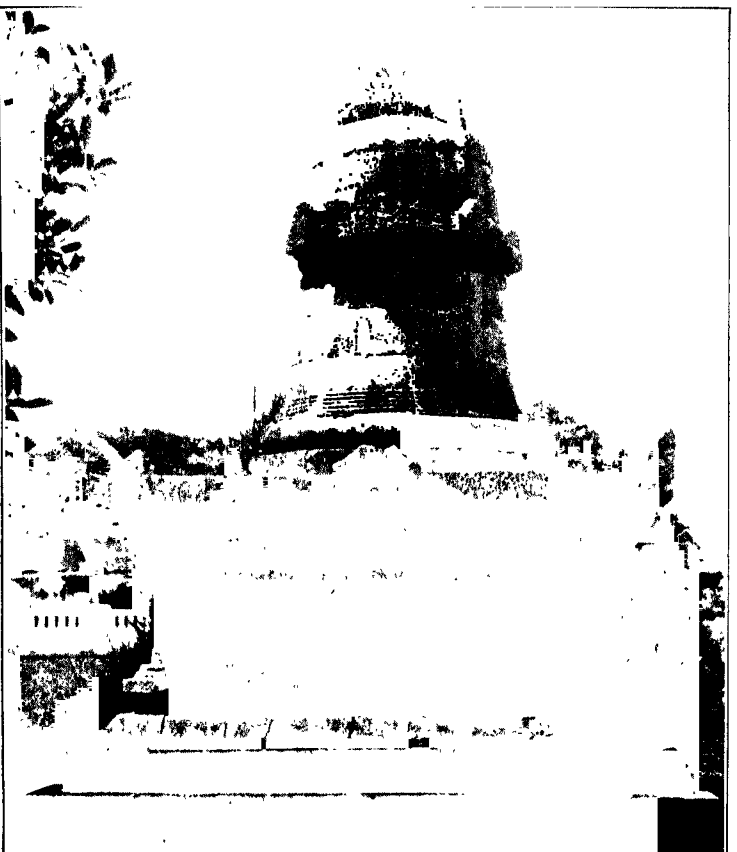
Tjaṇḍi Sadjiwan.

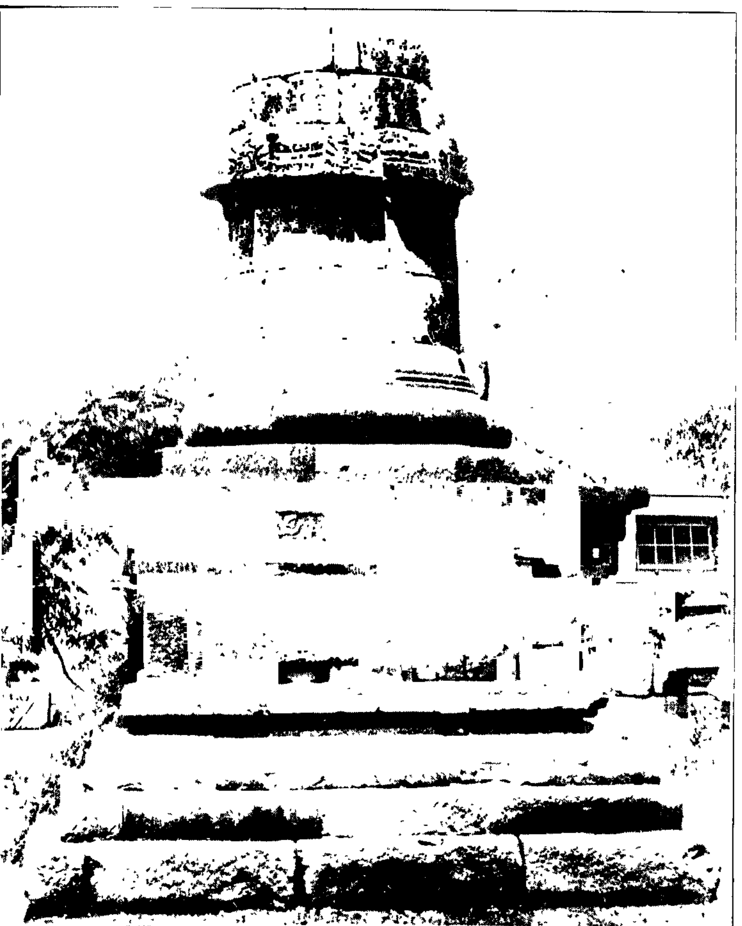

Baraboeḍoer.

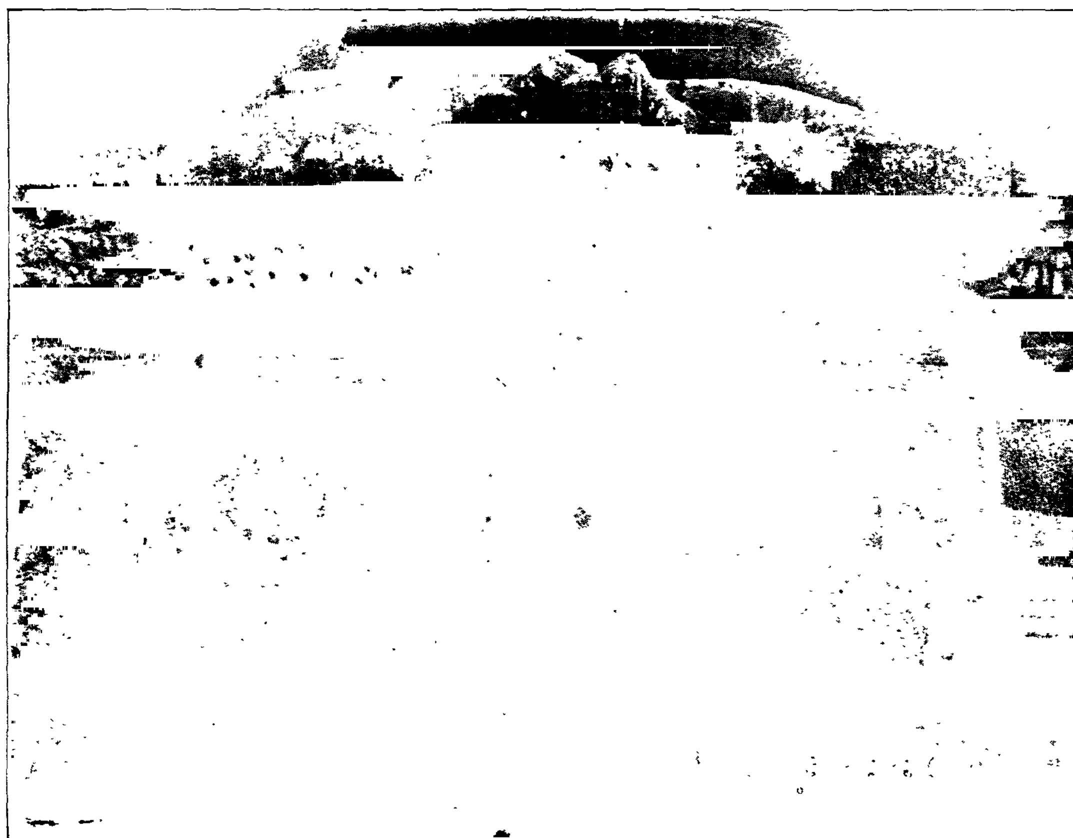
Teekens op steenen van de Tjandi's Boebrah, Loemboeng, Plaosan en Baraboeḍoer.
(Zie Bijlage C)

Oudheden te Palgading

De Stupa-vormige monumentjes I en II (zie pl. 20).

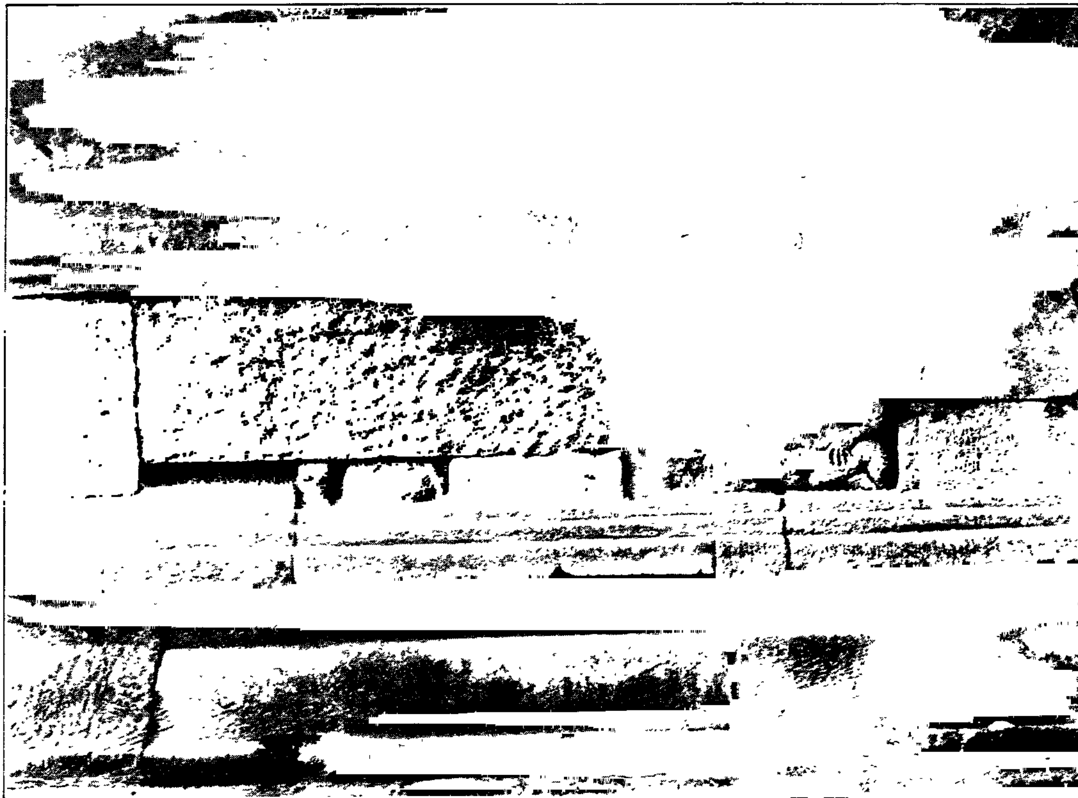
a

b

Oudheden te Palgading

a. Relief No. 1 van I. b. Relief No. 2 van I.

a

b

Oudheden te Palgading

a. Reliefs No. 4 en 5 van II. b. Relief No. 5 van II.

a

b

Oudheden te Palgading

a. Relief No. 6 van III. b. Fragmenten van reliefs van III.

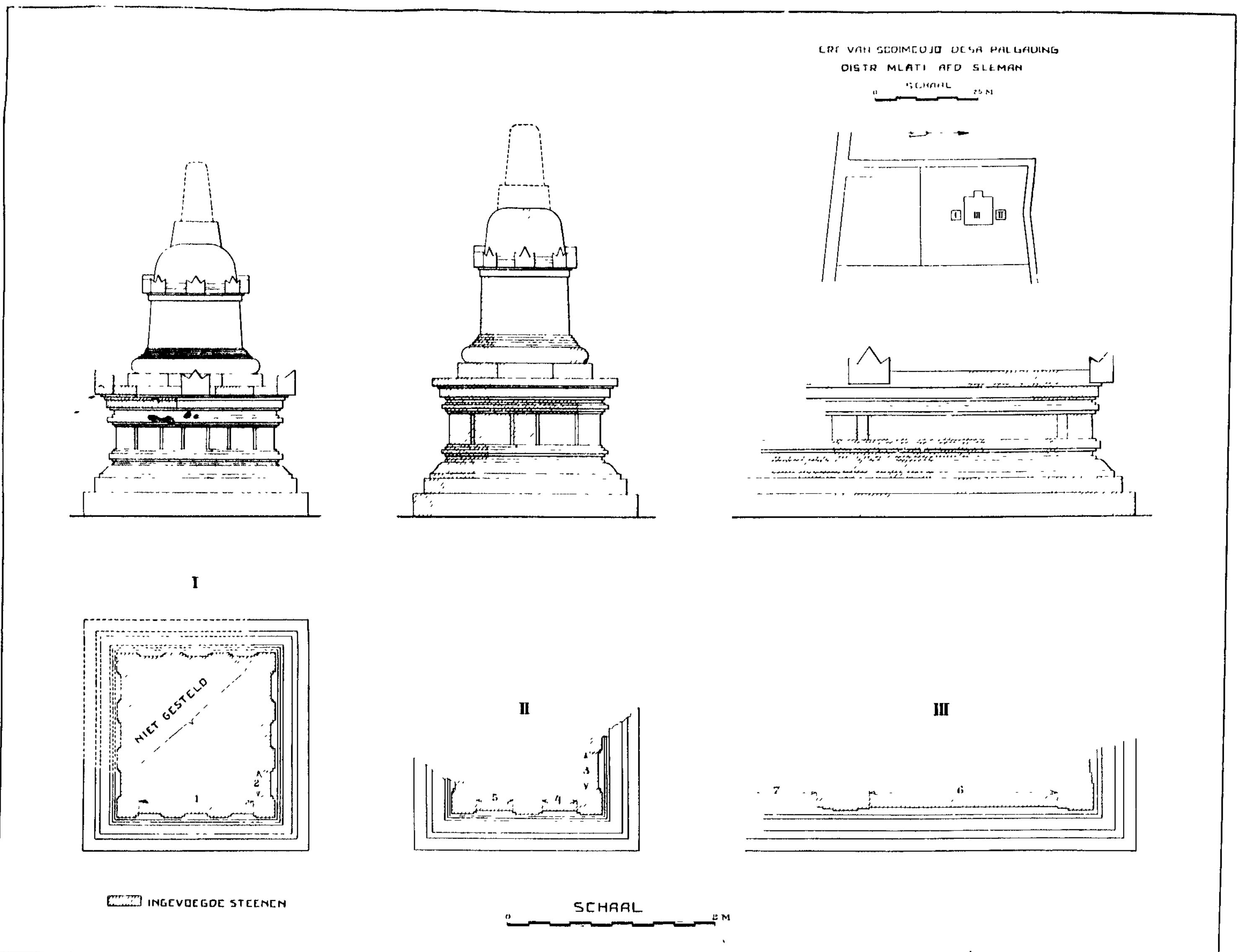
a

b

Oudheden te Palgading

a. Vierarmig vrouwenbeeld. b. Losse fragmenten van III.

Oudheden te Palgading.

Oudheidkundige Dienst in Nederlandsch-Indië

Oudheidkundig Verslag 1925

Derde en Vierde Kwartaal

Uitgegeven door het

Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

Weltevreden ALBRECHT & Co. | *'s-Hage* M. NIJHOFF

1926

OUDHEIDKUNDIG VERSLAG

OVER HET

DERDE EN VIERDE KWARTAAL 1925

§ *1. Personalia.*

Hierin hadden geen veranderingen plaats.

§ *2. Reizen.*

In Juni vergezelde de Chef professor dr. J. Ph. Vogel op een reis langs de voornaamste Midden-Javaansche oudheden, waarna hij Malang voor de inspectie van tjaṇḍi Badoet bezocht. In November was hij eenige dagen te Djokjakarta.

Dr. Callenfels verbleef na den inspectie-tocht langs de oudheden van Midden-Sumatra, waarover in het vorige kwartaal-rapport verslag is uitgebracht (p. 11 vlg.), tot aanvang November te Medan, vanwaaruit hij reizen maakte naar de Aek Lingkoengan, Toeranggi, Soengei Poetih en Raya. Begin November vertrok hij naar Java voor een kort onderzoek naar prehistorica in de Preanger; de rest van het jaar bracht hij door op zijn standplaats Wanasaba, vanwaar enkele reizen in de residentie Kedoe werden gemaakt.

Dr. Stutterheim maakte in September een reis naar Bali. Als Secretaris van de Restauratie-Commissie woonde hij de vergaderingen der Commissie op 7 en 8 November te Djokja bij.

In het derde kwartaal bezocht de Bouwk. Inspecteur geregeld de tjaṇḍi's Ngawen en Měrak (Baṭara Gaṇa) bij Klaten; verder inspecteerde hij eenige malen tjaṇḍi Měndoet en de tempels in de Prambanan-vlakte en maakte hij een reis naar de tjaṇḍi's Lawang, Gedong sanga en Selagrija. In het vierde kwartaal bezocht hij behalve de onderhanden zijnde oudheden, het Diëng-plateau en tjaṇḍi Pringapoes.

De bouwk. adj. Inspecteur vergezelde prof. Vogel op dienstreis langs de monumenten in het Kedirische, Blitarsche, Malangsche en bij Madjakerta. In November bezocht hij nog eens de oudheden bij Madjakerta. Verder ging hij bijna dagelijks naar Badoet.

Voor de reizen van den Fotograaf-Teekenaar en den Bouwk. Opzichter zie de verslagen onder § 5.

§ *3. Publicaties.*

Het Oudheidkundig Verslag over het eerste en tweede kwartaal 1925 verscheen in druk.

§ 4. *Geschenken.*

De volgende boekwerken werden ontvangen.

Annual Report of the Mysore Archaeological Department for the year 1924, Bangalore, 1925.

Memoirs of the Archaeological Survey of India, No. 27: Pageant of King Mindon by Chas. Duroiselle, 1925; No. 15: The Drawing of geometric Patterns in Sarasenic Art by E. H. Hankin 1925; No. 20: Origin and Cult of Tara by Hirananda Shastri, 1925.

§ 5. *Bescherming van monumenten en nieuwe opnamen.*

Over de maatregelen, waartoe de inspectie-reizen van den Chef naar den Diëng en de tjaṇḍi's Ngawen, Mĕrak en Badoet aanleiding hebben gegeven, zie men de verslagen van de bouwkundige Inspecteurs en den Opzichter.

In verband met de plannen van de Ardjoenoschool-Vereeniging tot de stichting van een schoolgebouwen-complex aan de Oost- en Zuidzijde van tjaṇḍi Prambanan tusschen den tweeden en derden ringmuur, werd aan den Bouwkundig Inspecteur opdracht gegeven een onderzoek naar de mogelijke aanwezigheid van restanten van muren, fundamenten en dgl. in het bedoelde terrein-gedeelte in te stellen. Over de resultaten van het onderzoek, dat nog in gang is, zal in het volgend kwartaal verslag worden uitgebracht (Zie ook pag. 86).

Wegens het groote belang, dat de Balische architectuur voor de kennis van de Hindoe-Javaansche kunst vertegenwoordigt, werd bij besluit van 14 Aug. de fotograaf-teekenaar van den dienst aan den heer T. van Erp op diens reis door Bali toegevoegd, ten einde behulpzaam te zijn bij het vervaardigen van voor een werk over Balische bouwkunst bestemde foto's. Van alle gedurende deze reis gemaakte bijzondere fraaie opnamen, in totaal 221 stuks, ontving de dienst van den heer Van Erp een afdruk ten geschenke.

Verslag van den Bouwkundigen Inspecteur over de werkzaamheden in Midden-Java.

Derde kwartaal. Tjaṇḍi M ĕ r a k [1]), district Karang nangka, afdeeling Klaten. Nadat de beschikking over de aangevraagde gronden verkregen was, werden de lamtoro-stekken voor de prikkeldraad-ompaggering geplant en den toestand van het

[1]) Bij een bezoek van Dr. Callenfels aan deze tjaṇḍi begin 1926 is gebleken, dat de naam waaronder het bouwwerk bij de bevolking bekend staat is tjaṇḍi M ĕ r a k (naar een pauw die daar vroeger haar nest had of het pauwengras dat er groeide). De naam Baṭara Gaṇa is waarschijnlijk afkomstig van een bĕkél of panewoe, die Gaṇeça uit de — door de boekengeleerdheid van Van der Vlis en Ranggawarsita beïnvloede — Solo'sche wajang kende. In het vervolg zal de tjaṇḍi in de verslagen tjaṇḍi Mĕrak worden genoemd.

terrein voor de ontgraving vastgelegd op de foto's 7547 — 7550. Bovengronds lagen verschillende belangrijke fragmenten van beelden en tempelsteenen reeds vroeger fotografisch opgenomen, terwijl op de foto's genummerd 7551 — 7555 een klein gedeelte te zien is van de vele belangrijke stukken, welke gedurende de ontgraving voor den dag zijn gekomen. De penant op foto 7555; de rākṣasa en het mooi behakte kopje op 7551, de makara in den vorm van een vogel op foto 7554, welk model ook voorkomt bij het eerste tempeltje van Gedong sanga en bij Ngawen, tempeltje II binnenzijds van den overdekten doorloop, zijn zeer belangwekkend. Zeldzaam is de ornamenttoepassing, afgebeeld op een fragment dat op het prachtig behakte makara-fragment gelegd is; trouwens, alle steenen en fragmenten tot nog toe gevonden munten uit door schitterend behakt en buitengewoon fraai gestyleerd ornament. Waarschijnlijk is er in den loop der jaren veel geroofd, maar wij twijfelen niet of er zullen belangrijke bouwdeelen in elkaar gezet en beschreven kunnen worden.

Een merkwaardige steen, groot ongeveer 40 bij 50 centimeter wordt voorgesteld op de foto's 7544 — 7546. In een nisje, aan beide zijden begrensd door de verbindingsprofielen van kāla en makara bevindt zich, en relief behakt, een vierarmig beeldje zittend op een lotuskussen; de twee voorarmen rusten op de in silahouding gevouwde beenen, met eene lotusbloem in de geopende handen; de achterhanden, opgeheven, houden rechts het bidsnoer, links den vliegenwaaier; achter het hoofd, dat zeer beschadigd is, is een glorie gebeiteld. De kāla-makara verbindingsprofielen hebben den gebruikelijken drieledigen vorm met bladversiering langs de buitenkanten; ze eindigen echter niet in duidelijk uitgebeelde makara's, maar zijn van onderen buitenwaarts uitgebogen en eindigen in takvormige versieringen, waarin twee cirkelvormige schijven boven elkaar zijn uitgehakt; waarschijnlijk is de steen een antefix; de kālakop ontbreekt. In de eerste plaats werd het terrein buiten de ompaggering onderzocht, om, bij het eventueel aantreffen van fragmenten enz. in de gelegenheid te zijn, zonder hinder te ondervinden van de prikkeldraadversperring, deze binnen de te maken pagger neer te leggen. Het is gebleken dat dit voor het vervolg aanbeveling verdient, want gedurende de ontgraving kwam niet alleen een groot aantal steenen en fragmenten voor den dag (wat verondersteld werd) maar tevens nog enkele lagen van drie, symmetrisch ten opzichte van den hoofdtempel gelegen tempeltjes.

Daar de kosten niet heel groot zullen zijn en een grooter terrein niet overbodig genoemd kan worden, werd alsnog eene gronduitbreiding aangevraagd, waarop de drie kleinere monumentjes zullen voorkomen.

Tjaṇḍi Mĕndoet. Het stellen der dagobs werd beëindigd; eene teekening van den toestand zooals die nu is — in platte grond op de hoogte der dagobs — is onderhanden.

Oudheden bij het Zuiderstrand. De teekening met beschrijving en foto's werd bereids verzonden.

Tjaṇḍi Plaosan. Bij het ontgraven van de grens van het Zuidelijk terrein, noodig voor het planten van de lamtorostekken voor de prikkeldraadversperring, werden successievelijk opgedolven een in tweeën gebroken steen met inscriptie, foto 7541 (zie onder § 6), een monnikskop en kortelings, 12 October, een bodhisattwakop en twee beelden; de steenen met inscriptie werden, in afwachting dat de bewaarplaats door het Hoofd van den Dienst zal worden aangewezen, voorloopig naar Djokja medegenomen; de twee koppen naar Prambanan, terwijl de twee beelden ter plaatse gebleven zijn. De paggers zijn zoo goed als gereed, de oudheden binnen de ompaggering zijn nu behoorlijk beschermd; in zake de afbakening van het Zuidelijk terrein werd geene tegenwerking ondervonden; het bestuur te Klaten is hiermede bekend.

Oudheden in de kali Tjode. Door uitspoeling gedurende den laatsten Westmoesson, was aan de Westzijde van de kali Tjode een natuursteen bloot gekomen, wat voor de bevolking aanleiding was te trachten meerdere steenen machtig te worden; dit kwam ter oore aan Saleh, den fotograaf-leerling, die in de buurt woont en het mij rapporteerde. Na een voorloopig onderzoek werd besloten een en ander te ontgraven, welke ontgraving aan den Bouwk. Opzichter werd opgedragen met het voorloopig resultaat afgebeeld op foto's 7513, 7557; de opgegraven fragmenten worden aangegeven op foto 7558; de situatie werd in teekening gebracht. Uit de fragmenten valt af te leiden, dat zij afkomstig zijn van een Islamitisch graf-monumentje. De restanten der natuursteenmuurtjes zijn met zorg behakt. Bij ontvangst van den staat van onkosten van de eventueele grondovername, zal hiervan aan het Hoofd van den Dienst kennis worden gegeven; het is niet uitgesloten, dat deze te hoog zijn in verhouding tot de belangrijkheid van de oudheid.

Tjaṇḍi Ngawen. Er werd doorgewerkt aan het stellen der steenlagen van den onderbouw van tempeltje II, terwijl de Westzijde van hetzelfde gebouwtje — waaromtrent door het Hoofd van den Dienst eene beslissing genomen werd — zoover gereed kwam, dat op het omloopende terrasje de fragmenten van de balustrade gesteld kunnen worden en in elk geval het omloopen rondom het monumentje mogelijk gemaakt wordt. Van de uitgevoerde werkzaamheden aan de Oostzijde geven de foto's 7490, 7491, 7492 en 7494 achtereenvolgens een overzicht. De linkertrapvleugel kon met de voorhanden authentieke steenen gecompleteerd worden (foto 7510). Op deze foto en op 7511 komt het basement voor van de bouwdeelen, welke den overdekten doorloop naar het omloopende terrasje binnen de balustraden flankeeren. De bovenband-deklaag van den onderbouw wordt op foto 7511 in het werk, en op foto 7495 afzonderlijk afgebeeld, omdat in dezen steen door de indieping in het bovenvlak de juiste plaats van de onderste laag van het basement van den overdekten doorgang te zien is.

De opvolging der steenlagen van dit bouwdeel wordt op foto 7510 van boven af als volgt gedemonstreerd; het ornament aan den onderkant van den makara-uitlooper, gemerkt met een stip, sluit aan op dat van de geprofileerde band ////; van de ojieflijst er onder /// is de hoogte bepaald op de tweede laag van de makara, foto 7510, waaraan een klein gedeelte van de ojieflijst afgedamd is door het zijvlak van dien steen; in verband met dezen steen, den makara- en den kāla-kop, en den trapleuninguitlooper werden de hoogten der vlakke lagen // en / aangegeven. De breedtemaat van den geheelen voorbouw werd bepaald door de breedtemaat van den doorloop, duidelijk waarneembaar in het beneden-ondervlak van den kāla-dorpel, foto 7507 (welke in de onmiddellijke nabijheid aangetroffen werd) en door de maten vastgesteld door de afzonderlijk opgestelde linker- en rechtervleugel van dezen voorbouw, foto 7488, links (ten Zuiden) en foto 7448 rechts (ten Noorden) van den doorgang, terwijl de dieptemaat (van Oost naar West) vast kwam te staan door de hoekpenanten en het geornamenteerde paneel daartusschen, in eene steenlaag voorkomend. Foto 7489 stelt de binnenzijde voor (aan den kant van het omloopende terrasje) van den zuidelijken vleugel. Voor alle zekerheid werd de combinatie van doorloop, kālakop-dorpel en beide vleugels op den beganen grond gesteld, foto 7507; de maten van de kroonlijst der beide vleugels worden aangegeven door de maten in de opstelling bepaald, en ten Noorden en ten Zuiden begrensd door de indieping van den deksteen op foto 7495; de rechthoekig geprofileerde band is mede gehakt aan den hoeksteen; de vogelband /// klopt in lengte en breedte met die van het onderstaande rechtstaand of lichaam; de hoogte wordt geverifieerd door de gezamenlijke hoogten van de overgangslijst met antefix gemerkt met een driehoek en de drie onderliggende lijsten of banden; zooals op de foto te zien is, is de band gemerkt met den driehoek ingelaten in het zijvlak van den kālakop-dorpel; beide koppen, voorkomende op foto 7508 werden ter plaatse gevonden; die, welke op den beganen grond ligt, behoort achter de reeds gestelde; de lengtemaat correspondeert met de doorgang-wijdte, welke wijdte duidelijk op het ondervlak van den dorpel waargenomen kan worden. Een der bekroningen rechts (ten Noorden) wordt op foto 7509 afgebeeld; de met een driehoek gemerkte steen in de opstelling van foto 7507 ontbreekt aan de linkerzijde van den ondersten ojiefband met antefixen, deze komt voor op foto 7507; overigens kloppen de maten in lengte en breedte.

De uitwendige vorm en de maten van de eerste laag van het basement van het eigenlijke tempeltje konden worden waargenomen op de vloersteenen op het bovenvlak van den onderbouw, foto 7497, maar beter nog uit de plaats van enkele nog in het werk aanwezige steenlagen (foto's 7496 en 7499), terwijl een inwendige hoek van de cella of binnenruimte nog te vinden is op foto 7498, rechts boven; op deze foto, links beneden, komt ook voor de onderste steenlaag van den rechtervleugel van den voorbouw. Ofschoon de maten van den buitenomtrek bepaald konden worden en deze kloppen met de basementlijsten, voorkomende op foto 7512 (zie ook 7442—7444) zijn de binnenmaten van de cella niet meer te vinden; daar echter het buitenwerk zonder steun van binnen moeilijk gesteld kan worden, wordt het binnenwerk, waar noodig, in kalisteenen opgetrokken, rekening gehouden met de

plaats, welke noodig kan zijn voor het optrekken van de eventueel nog aan te brengen binnenbekleeding van de cella. Op foto 7512 komt het hoekstuk voor // (zie ook 7444) waaraan de zwaarte der hoekpenanten gehakt is; verder een steen gemerkt ///, welke steen de onderste laag is van een nisbasementje; de doorsnede van het rechthoekig behakte profiel klopt met dat aan den makara-uitlooper /; (zie ook foto 7430, onderste laag meer compleet); onder een dergelijke opstelling past dus de band /// van foto 7512 en hierdoor staat ook vast, dat de onderste hoekpenantlaag op foto 7430 afgebeeld ook werkelijk de eerste en onderste laag is, welke gesteld moet worden op den rechthoekig geprofileerden band van foto 7512 //. De juiste opeenvolging der hoekpenant-lagen is duidelijk op foto 7430; de aansluiting aan de nisposten met topversiering en kinnari's is tot op deze hoogte verzekerd; de hoogere aansluiting en tevens de bovenste laag van het hoekpenant wordt afgebeeld op de foto 7502, waar het ornament gestuit wordt door afdamming met een vlak bandje, en het bovendeel van de kinnari de afbeelding van de ondergelegen laag compleet maakt. De hoogere lagen worden successievelijk afgebeeld op de foto's 7503—7505, terwijl voor de aansluiting van de bovenste laag van het hoekpenant aan den rechthoekig geprofileerden dekband wordt verwezen naar foto 7500, waarvan de gedaante van het penant aan de onderzijde zichtbaar is; op foto 7501 zijn de twee lagen op elkaar gelegd. In dit verband worde nog gewezen op de aansluiting van de gaṇa-band aan de kālakop van nissen en tempelingang, foto's 7424 en 7448, waardoor de juiste hoogte van de laatste vaststaat.

Uit de omliggende desa's werd een groot aantal geornamenteerde en geprofileerde steenen naar het tempelterrein vervoerd; uit desa Kala gedang ten Noorden, ongeveer 100 stuks; uit desa Ngawen, ten Noorden ongeveer 70 stuks; uit desa Saran, ten Oosten ongeveer 120 stuks; uit Poelih, ten Zuiden, 20 stuks; uit Boekangan, ongeveer 2 paal ten Zuiden 4 stuks; het onderzoek en de opsporing worden voortgezet, terwijl geen tegenwerking van de bevolking wordt ondervonden; zoo noodig wordt hulp verleend indien de steenen vervangen moeten worden.

Vierde kwartaal. Tjaṇḍi M ĕ r a k. Gedurende de ontgraving in het vierde kwartaal zijn nog belangrijke fragmenten voor den dag gekomen, niet alleen belangrijk, omdat zij een beeld geven van het artistieke en rijke ornament, maar ook, omdat zij wijzen op eene bijzondere architectuur. Het komt vrij wel vast te staan, dat dit monument een Çiwaïtisch heiligdom is geweest; immers, aan de Zuidzijde werd een fragment van een Brahmā-beeld gevonden (foto's 7814—5), terwijl op het Zuid Oosten een fragment gevonden werd op laatstgenoemde foto afgebeeld. De gelaatsuitdrukking van dit beeldfragmentje wijkt in zoover af van dat, hetwelk afgebeeld werd op foto 7551, dat bij het laatste de oogen meer neergeslagen zijn. Het Brahmā-beeldfragment is rondom bewerkt (foto 7815) de hoogte van het gelaat is 7½, de volle hoogte met makuṭa 28 c.M.; de achterzijde is niet geheel afgewerkt; hieruit zou afgeleid kunnen worden, dat het beeld n i e t rondom vrij stond maar in een nis geplaatst was, en het groote Gaṇeça-beeld in de cella opgesteld was.

De steen, afgebeeld op foto 7817 behoort hoogstwaarschijnlijk bij de ingangs- of portaalafdekking, terwijl de dorpel van foto 7818 merkwaardig is door de voorstelling van de twee Brahmanen, links en rechts van den kālakop, en ongetwijfeld niet minder merkwaardig door de afwijkende behakking; de bekende profileering met bladornament der penanten loopt namelijk in horizontale richting om tegen het ornament van den kālakop; tot nog toe werd eene dergelijke afwijking van den gewonen regel niet aangetroffen.

De gronduitbreiding in verband met de gevonden fundamenten van drie kleine monumentjes aan de Oostzijde werd geregeld, zoodat in het volgende kwartaal, na de verplaatsing der twee inlandsche woningen, eventueel de verdere ontgraving en het plaatsen der paggers voortgezet kan worden.

Oudheden in de kali Tjode. Nadat voor den prijs van tien gulden overeenstemming was verkregen voor schadevergoeding aan den eigenaar voor afstand van grond, werd de ontgraving uitgevoerd; de afgegraven grond werd in de kali geworpen (waarvoor van de Irrigatie-afdeeling toestemming was verkregen) en afgevoerd. In de grondmassa hoog ongeveer 8 Meter (foto's 7824—5) werd geen enkel bouwfragment aangetroffen en na afgraving van den laatsten meter, bleek, dat van het monumentje slechts twee steenlagen waren overgebleven (foto 7826) dus niet meer dan op de foto's 7556—7 wordt afgebeeld. Daar het, met dit pover resultaat, niet verantwoord zou zijn, om een vrij kostbaar kunstwerk te maken tot omlegging van de rivierbedding ter plaatse, werden de nog aanwezige steenlagen, om te voorkomen dat zij door een bandjir meegesleurd zullen worden, naar het museumterrein te Djokja overgebracht.

Beelden, enz. te Medari. Daar het niet onmogelijk is, dat onder de oudheden staande voor de administrateurswoning te Medari (tusschen Djokja en Moentilan) beelden en andere fragmenten van de tempeltjes te Ngawen afkomstig zijn, werden deze geinventariseerd en gefotografeerd (Zie onder § 6 en foto's 7820—3). Tijdens de verdere sorteeringsarbeid te Ngawen zal uitgemaakt moeten worden of de Nos. 4, 5, 6, 9, 16 en 18 bij een der monumentjes behooren.

Beelden enz. op het erf van den Controleur van Moentilan. Voorloopig werden van deze verzameling naar Ngawen overgebracht twee bouwfragmenten, behoorende bij tempel No. II, een nisdorpel en een gedeelte van het beeldvoetstuk aan de Westzijde.

Tjaṇḍi Ngawen. In het vorig kwartaal werd de samenstelling van tempel No. II verantwoord tot en met den gaṇa-band, terwijl op foto 7505 de daarop behoorende dekband voorkomt. De opeenvolging der lagen in verticale richting wordt aangeduid op de foto's 7782 en 7785, eerste drie lagen (verg. foto 7512 bij III en 7804 aan welken steen een klein gedeelte voorkomt van het aan de onderzijde ojiefvormig uitgehakte kleed, waarop het beeld eertijds geplaatst was, meer compleet

aangegeven op foto 7785 vervolgens op foto 7804 de eerste vier lagen en op de foto's 7781 en 7783 de volgende vijf lagen (van vier tot en met acht) terwijl op de laatstgenoemde foto tevens het horizontaal verband wordt aangegeven.

Op de foto's 7783 en 7786 werd reeds vroeger de juistheid van ligging van den dekband van den gaṇa-band aangetoond; om de juiste plaats van dezen band ten opzichte van de dekbanden te kunnen vaststellen en tevens het horizontale verband te verifieeren, werden beide banden op den beganen grond gesteld.

Het is merkwaardig, dat zoowel de steenen van den gaṇa-band als die van den dekband bijna allen in den grond (enkele in de desa's) werden teruggevonden; de meesten konden op de oorspronkelijke plaatsen gelegd worden.

Van den gaṇa-band die aan vier zijden (Noord, Oost, Zuid en West) tegen de kāla-koppen stuit, werd het regelmatig verloop bepaald door de lengten der zijden van de vier ware hoeken in verband met de voorstellingen (gaṇa's) en de tusschenstaande ornament-afscheidingen; door de hoeksteenen dezer banden op de vier oorsprongen en de aansluiting tegen de kāla-koppen zoomede den sprong uit de zijden der ware hoeken (foto's 7797—7799).

Wat de dekbanden betreft, waarvan de hoeksteenen in twee soorten kunnen onderscheiden worden, werden die van de voorsprongen bepaald door de aanhakking van gedeelten van het ornament van den kālakop (foto's 7798 en 7799 bij O.); andere hoeksteenen konden door vergelijking met de breedtematen der zijden alleen daar gelegd worden waar zij met de aanvullende steenen die breedtematen compleet maakten; foto's 7800 bij O (rechts) en 7797. Omtrent de samenstelling van de terugspringende ojieflijst op den dekband kunnen de volgende bijzonderheden genoteerd worden, waaruit de juiste plaats van dien band blijkt.

A. Er zijn vier groote antefixen, waarvan een stuk reeds vroeger op het tempelterrein werd aangetroffen (foto's 7801, Zuid en Oost en 7802, West); die van de noordzijde is wel aanwezig, maar nog niet gesteld.

B. Aan drie stuks zijn de ojieflijsten gehakt, welke dus de juiste doorsneden, enz. aangeven (foto's 7799 bij P; 7801 (links) rechts van de antefix; 7802, links van de antefix).

C. Aan de hoekantefixen, waarvan er twaalf stuks voor de completeering van den geheelen band noodig zijn en waarvan er tot nog toe tien stuks gevonden werden, zijn hier en daar staartstukken gehakt van een ojiefband, waarvan de doorsnede correspondeert met die welke aan de antefixen gehakt zijn (foto 7797 bij X; 7801, boven O; 7798 bij P; 7800 naast P; en 7802).

D. Dezelfde omstandigheden werkten mede voor de vaststelling van de tusschen-antefixen; het totale aantal dezer moet zestien bedragen hebben, acht voor de vier ware hoeken, acht (vier × twee) voor de voorsprongen naast de groote antefixen. Er zijn namelijk twee soorten: de eene soort heeft ojiefband-staart stukken van ongeveer 30 cM. lang, zooals op foto 7801 bij P (rechts); bij de andere soort bedraagt deze lengte ongeveer 16 cM. (foto 7798 bij P) welke maat overeenkomt met de staartlengte aan de groote antefix bij P.

Daar de lengtematen van den dekband vaststaan, kunnen die van den ojiefband in zoover bepaald worden, dat het aantal antefixen (tusschen-antefixen) aan de zijden der vier ware hoeken en naast de groote antefixen niet grooter kan zijn dan één, omdat elke zijde te kort zou zijn voor het plaatsen van twee stuks; verder wordt de tusschenruimte tusschen hoek en vlakke antefixen bepaald door bovengenoemde maten van 30 en 16 cM.; deze maten geteld bij de breedten van de antefixen correspondeeren respectievelijk met die der ware hoeken en die der voorsprongen.

Daar dus het profiel van den ojiefband — het aantal en de verdeeling der antefixen — en de lengtematen vast stonden, en deze band in zijn geheel op den dekband gesteld kon worden, werd een aanvang gemaakt met het plaatsen der groote antefixen in het midden van elk der vier uitsprongen, en wel met die, welke reeds vroeger op het terrein aanwezig waren en waarvan verondersteld werd, dat hij, naar aanleiding van de vindplaats der drie anderen, aan de oostzijde behoorde (foto *7798*) vervolgens twee anderen aan Zuid- en Westzijde (foto's *7801* en *7802*; de vierde, aan de westzijde, welke, in verband met een aanwijzing van de profileering b o v e n den ojiefband, gefotografeerd moet worden, werd voorloopig niet gesteld); daarna werden de hoek- en tusschen-antefixen gesorteerd in twee groepen (zie boven onder D) en gesteld.

Men zou kunnen veronderstellen, dat er nu geene moeielijkheden zouden bestaan en de bouwdeelen, zooals ze zijn opgesteld op den beganen grond, in het monument overgeplaatst zouden kunnen worden en toch is dit n i e t het geval; zelfs bij dit betrekkelijk kleine monument, waarvan de fragmenten voor het grootste gedeelte gevonden werden aan de zijden waar zij oorspronkelijk thuis hoorden; waarvan de samenstelling niet ingewikkeld is en het sorteeringsveld gemakkelijk kan overzien worden, komen omstandigheden voor, die, aangenomen dat alles vast staat, zooals boven verklaard werd, eene v e r i f i c a t i e n a de opstelling op den beganen grond noodzakelijk maken. Wat toch is het geval. Nadat alles gesteld was, zooals op foto's *7796* tot en met *7802* wordt afgebeeld, bleek, dat in de hoogten der ojiefbanden verschillen bestaan van een tot drie centimeter, zoodat b.v. de op foto *7799* met P en P' gemerkte profielen niet in eenzelfde vak gebruikt kunnen worden. Het ligt voor de hand, dat een dergelijk maatverschil bij zoo'n betrekkelijk klein aantal bouwsteenen in een zelfden band vóór de opstelling niet verondersteld werd; te minder, omdat tengevolge van het verschil in hoogte de bovenvlakken dezer banden niet waterpas kunnen liggen. Er moet dus, al is de opstelling — in dit geval in horizontale richting — juist, eene opstelling gezocht worden, waarbij de ojiefbanden een geleidelijk verloop krijgen en de verschillen in hoogten onmerkbaar zijn. Deze gevallen van n i e t w a t e r p a s l i g g e n van steenlagen komen meer voor en worden dan dikwijls door de volgende steenlaag genivelleerd. Voor deze tweede steenlaag op den ojiefband zijn aanwijzingen gevonden in een der groote antefixen, terwijl hierbij dan reeds onmiddellijk bij het plaatsen eventueel gerekend kan worden op eene ongelijke dikte, waarvoor een nader onderzoek noodzakelijk is.

De bekroningstoppen, waarvan foto's 7805—7806 drie verschillende typen te zien geven, kunnen zoowel behooren bij tempel No. II als bij No. I. Vooral aan de noordzijde, waar de onderlinge afstand slechts ongeveer anderhalven meter bedraagt, is het niet onmogelijk, dat de bekroning van tempel No. II op grooteren afstand neergevallen, met de fragmenten van tempel No. I vermengd zijn.

Het onderzoek, dat door te weinig plaatsruimte belemmerd wordt, is nog niet ver genoeg gevorderd, om dit met zekerheid te kunnen constateeren; wat de bekroning zelve betreft, uit de veel-soortigheid der opgestelde bouwdeelen (foto's 7809—7811) kan hoogstwaarschijnlijk zekerheid verkregen worden.

De opstelling op de even genoemde foto's afgebeeld, kan zoowel horizontaal als verticaal verantwoord worden, maar de samenstelling van het bouwdeel er onder (het rechtstand met ruitvormige versieringen) waarvan vele steenen ontbreken is nog niet zeker; bovendien zijn de voetlijsten van het rechtstand evenmin vastgesteld; op foto 7800 komen bij III, II lijsten voor, waarvan eerst verondersteld werd, dat zij op die plaats hoorden, maar, na meting van een der complete wanden van het rechtstand bleek, dat de basement-lijsten meer naar binnen geplaatst moesten worden en in elk geval niet zooals ze op foto 7800 gesteld zijn.

De veronderstelling, dat op de tweede laag W van dezelfde foto afzonderlijke torentjes gestaan hebben wordt voorloopig aangegeven bij X en Y van dezelfde foto.

De weder-opbouw van den tempel werd regelmatig voortgezet, zooals op de foto's 7786—7792 te zien is, terwijl 7796, 7799 en 7800 den toestand aangeven in de laatste week in dit kwartaal; de bovenste reeds gestelde band is die, waarop de gaṇa-band vervolgens de dekband geplaatst kan worden.

Zooals op verschillende foto's opgemerkt kan worden, is één vak van de oostzijde, links van den cella-ingang en den waren hoek aan de Noord-Westzijde niet herplaatst, omdat van die bouwgedeelten zeer weinig authentieke steenen werden aangetroffen; om echter een voldoend verband te krijgen in de overige wel gestelde bouwdeelen, was het noodig, de open gebleven vakken te dichten; dit geschiedde met kalisteenen in cementspecie, en wel zoodanig, dat men altijd nog in de gelegenheid zou zijn, de steenen, die eventueel nog gevonden zouden worden, vóór die kalisteenmuren te stellen.

In het laatste van dit kwartaal gaf ik opdracht, den grond aan de Westzijde nog dieper uit te graven en te onderzoeken en ofschoon dit, wegens de diepte op ongeveer vijf meter beneden de aangrenzende sawah's vele moeielijkheden opleverde, werd het onderzoek in zoover met succes bekroond, dat er nog verschillende steenen op die diepte en ongeveer op een afstand van zes meter van af de muren van het basement, werden aangetroffen. In den loop der tijden moeten die steenen verder en verder zijn afgedreven van de plaatsen, waar zij oorspronkelijk zijn neergestort. Intusschen werd door deze aanwinst de wederopbouw van den waren hoek aan de Noord-Westzijde mogelijk. Wat de Oostzijde betreft, is een diepere ontgraving op grooteren afstand van den tempel vooralsnog niet mogelijk, omdat de opstellingen van verschillende bouwdeelen in den weg staan (foto's 7802, 7809—7813).

Tempel No. I. Op de foto's *7773—7775* is de vervallen toestand van dit monumentje afgebeeld vóór de herstelling. Zooals dit met tempel No. II geschied is, werden de verzakte fundamenten aangevuld met een muurwerk van kalisteenen in cementspecie; de verzakking bedroeg aan de Zuid-Westhoek en Westzijde ongeveer veertig cM.

Met het sorteeren der gevonden fragmenten en bouwsteenen van het basement was inmiddels reeds begonnen en een aanvang gemaakt met de herplaatsing aan den Zuid-Westhoek (foto *7780*). Het verloop en het resultaat der verdere werkzaamheden van herplaatsing werden voorloopig vastgelegd op de foto's *7793* en *7794*. Op deze twee foto's is de toestand van den bovenbouw tevens afgebeeld en men kan opmerken hoe belangrijk ook deze verzakt is; voor het wegnemen der steenlagen werden opnamen gedaan foto's *7779* en *7795*, terwijl na het wegnemen de geheele ruimte binnen de reeds herstelde muren van het basement werd aangevuld met kalisteenen, zooals dit eertijds door de Hindoe-Javaansche bouwmeesters eveneens geschied is; eerst daarna werd een begin gemaakt met de herplaatsing.

Gronduitbreiding. Daar door het Hoofd van den Dienst werd besloten het tempelterrein uit te breiden, werden hiervoor de noodige stappen gedaan bij het B. B. met het resultaat, dat de regeling tot stand kwam en bereids een begin werd gemaakt met het verleggen van den weg.

Daar de oppervlakte van het tempelterrein door deze uitbreiding zeer belangrijk grooter wordt en de toevoer van water in het zoo laag gelegen terrein naar verhouding nog belangrijker, moesten maatregelen overwogen worden hoe het water voldoende af te voeren; na onderzoek en metingen bleek, dat deze afvoer aan de Zuidzijde, waar de sawahs sterk naar beneden afloopen, mogelijk was; aan deze zijde is het noodige verval van minstens een cM. per meter aan te brengen. Eerst werd er aan gedacht de afvoerleiding te leggen in den bestaanden slokan, die langs den weg in de richting Noord-Zuid loopt; hiervoor zou eene diepere ontgraving in verband met den diepte-aanleg der buizen noodig zijn en de slokan dus tijdelijk gegraven moeten worden in de aangrenzende sawah's, hierdoor zou niet alleen schadevergoeding uitgekeerd moeten worden aan de bevolking voor derving van sawahoppervlakte, maar ook is het niet uitgesloten dat bij een bandjir het water in den slokan de onderliggende buisleidingen zou ondermijnen. Om deze redenen werd besloten de betonbuis te leggen in de as van den weg en ze aan het einde in verbinding te brengen met meergenoemden slokan.

P r a m b a n a n. Ingediend werd een blauwdruk, waarop het verloop der werkzaamheden en de plaatsen der aangetroffen muurresten met de foto-opnamen, genummerd voorkomen.

Tjaṇḍi S e w o e. Volgens opdracht van den Chef werden aan den fotograaf-teekenaar de plaatsen, te zamen ongeveer honderd stuks, aangewezen, vanwaar de bouwvallige tempeltjes gefotografeerd zullen worden.

Werkprogramma voor voorzieningen te treffen aan de oudheden op het Diëng-plateau.

Met uitzondering van tjaṇḍi Bima verkeeren alle monumentjes in zoodanigen staat van verval, dat het niet mogelijk is, maatregelen te treffen om dit verval afdoend tegen te gaan. Blijvend behoud zal dan eerst verzekerd zijn, indien de monumentjes worden afgebroken en weer opgebouwd. Door het Hoofd van den Dienst werd opdracht gegeven, in afwachting van het beschikbaar komen van fondsen en werkkrachten, voor een dieper ingrijpende voorziening, de gevaarlijkste gedeelten te onderzoeken en de noodzakelijkste maatregelen te treffen. Met de uitvoering werd belast de Bouwkundig Opzichter Van Coolwijk met den mantri eerste klasse Hardjowisastro.

Tjaṇḍi Ardjoena. Daar het voorportaal bij de aansluiting aan de muren belangrijk is uitgeweken en sterk naar het Westen overhelt, is het wenschelijk het geheele portaal af te breken en zonder bijvoeging van nieuwe steenen weder op te bouwen; de steen gebruikt voor ondersteuning van het zuidelijk penant van dit portaal kan wederom voor hetzelfde doel gebruikt worden. Daar de dorpels voor de afdekking van de portaalruimte gebruikt alle gebroken zijn en eene vervanging door nieuwe steenen kan vermeden worden door het nemen van tijdelijke maatregelen (in afwachting van eventueelen afbraak en herbouw) werd, na onderzoek en overleg besloten, houten jukken ter ondersteuning aan te brengen. De binnenruimte, ook van het portaal, voor zoover noodig aan te vullen en de traptreden goed te leggen. De losliggende steenen van het dak, zoo goed mogelijk te ondervangen, maar wegens het hieraan verbonden gevaar van instorten niet weg te nemen.

Tjaṇḍi Sĕmar. De uitgeschoven steenen aan den Zuid-Westhoek voor zoover mogelijk op de oude plaatsen te leggen en te ondervangen.

Tjaṇḍi Srikandi. De twee penanten van het voorportaal, welke aanmerkelijk van de portaalmuren zijn afgeweken, en de daarop rustende, uit twee steenlagen bestaande kālakop af te breken en wederom, in verband met de muren, te herplaatsen. Daar het laten zakken op den beganen grond van den kālakop zonder hijschtoestel niet mogelijk is, zal een steiger gemaakt worden, waarop de kop tijdelijk neergelegd zal kunnen worden. De ruimte tusschen de portaalmuren aan te vullen en deugdelijk aan te stampen met puin vermengd met zwaren grond en voor toegang naar de cella een tijdelijke trap te stapelen. Een en ander is wenschelijk, omdat: 1e de buitengrond (tusschen tempelmuren en oorspronkelijke ringmuurtjes) te diep is afgegraven; 2e de steenen in den doorgang naar de cella veel te laag geplaatst zijn; 3e de portaalmuren, vooral aan de onderzijden, te veel zijn ondermijnd.

Er werd overwogen een houten schoorwerk aan te brengen, maar daar de kroonlijst nog slechts uit een paar lagen bestaat en de horizontale balken, waartegen de schoren gesteund zouden moeten worden, onder de kroonlijst aangebracht zouden moeten worden, zou het niet ondmogelijk zijn, dat — door het spannen der schoren — de niet zware kroonlijst iets gelicht zou worden en het onderstaande muurwerk,

dat toch reeds neiging vertoont tot vallen, nog meer zou gaan overhellen. Dit zou weliswaar, eenigszins voorkomen kunnen worden door het plaatsen van stijlen, welke zuiver tegen de muren zouden moeten aansluiten en verbonden aan bovengenoemde horizontale balken en schoren, maar zelfs dan zou de ondersteuning niet afdoende kunnen geschieden, afgezien nog van het feit, dat het tempeltje door het schoorwerk bijna geheel aan het gezicht onttrokken zou worden.

Tjaṇḍi Sembadra. De bezwaren genoemd bij Srikandi ten aanzien van het aanbrengen van een schoorwerk gelden ook voor dit tempeltje; hier komt nog bij, dat de onderste steenlagen van den bovenbouw voor een groot deel ontbreken, zoodat het schoorwerk zich ook zou moeten uitstrekken tot dezen bovenbouw. Overigens zal getracht worden uitgeweken steenen naar binnen te schuiven en niet ondersteunde lagen te onderstoppen. Het ondervangen van den bovenbouw is vrijwel nutteloos, daar de noodige steunpunten, waarop de aanvulling zou moeten dragen, te bouwvallig zijn en het geneesmiddel in dit geval erger zou zijn dan de kwaal, omdat de, door ondersteuning van de bovenlagen, in grootere spanning gebrachte binnenruimte-afsluiting naar beneden zou tuimelen, en de ondergang van het geheele tempeltje ten gevolge zou kunnen hebben.

Tjaṇḍi Gaṭotkatja. Dit tempeltje is aan de Zuidzijde vrij goed bewaard gebleven maar aan de Noordzijde belangrijk uit elkaar gerukt; er zal getracht worden de grootste gaten aan deze zijde te dichten. Aan de Oostzijde is een groot gedeelte van het basementplint verdwenen; de plaats gehad hebbende opstapeling is voor ondersteuning geheel nutteloos; deze zal dus worden weggenomen en op degelijke wijze herplaatst. De buitengrond is ook hier veel te diep afgegraven, terwijl daarentegen het terrein buiten het oorspronkelijke tempel-ringmuurtje, in het geheel niet is afgegraven, zoodat het tempeltje in een put staat en het hemelwater geen afvoer heeft. Het verdient overweging dezen grond (later) alsnog af te graven en het niveau van den grond binnen de oorspronkelijke ringmuurtjes op het vereischte peil te brengen. De binnenruimte zal intusschen aangevuld worden.

Tjaṇḍi Bima. Enkele losliggende steenen van het voorportaal zullen goed gelegd worden, terwijl zal worden nagezien, of het mogelijk is door het bijleggen van enkele steenen het gat in den top van de cella-afsluiting te dichten. De vloer in de cella zal voor zoover noodig aangevuld worden. De vloer in het portaal en de grond waarop die vloer gelegd is, is tot een diepte van ongeveer een meter weggehaald; deze ruimte zal wederom worden aangevuld en aangestampt tot de vereischte hoogte.

Door het te diep uitgraven van den grond rondom het tempeltje binnen het thans verdwenen achtzijdige ringmuurtje, is het verschil in hoogte van den vloer in de cella en het niveau van den buitengrond grooter dan het werkelijk moet zijn; daar dus de twee treden, welke oorspronkelijk toegang gaven naar de cella, nu onvoldoende van hoogte zijn, zullen tijdelijk twee treden bijgelegd worden.

Tjaṇḍi D w a r a w a t i. Voor ondersteuning van het tempeltje zal aan de Oost-, Zuid- en Noordzijde het plint hersteld worden. Het hoekpenant Noord-West is tot een hoogte van negen lagen belangrijk naar buiten uitgeschoven. Deze steenlagen zullen wederom op hunne plaats gebracht worden en te dien einde de hoeksteen van de kroonlijst (waarvan slechts een steen aanwezig is) gelicht en tijdelijk ondersteund worden. De gedeeltelijk afgebroken vloer van de cella zal aangevuld worden. Van het dak zullen enkele losliggende steenen ingeschoven en/of ondervangen worden.

Verslag van den Bouwkundig Adjunct-Inspecteur over de werkzaamheden op Oost-Java.

Derde kwartaal. Nadat in het einde van het vorige kwartaal de stukken bij tjaṇḍi B a d o e t gesorteerd en op het terrein opgesteld waren, werden van de Oost-, Noord- en Westzijde gedeeltelijke reconstructie-teekeningen gemaakt. Op deze teekeningen werden tegelijk de lacunes in de geornamenteerde partijen aangegeven, waardoor een gemakkelijk overzicht verkregen werd in welke verhouding het ontbrekende tot het aanwezige materiaal staat. Hieruit bleek dat voor de genoemde zijden een gedeeltelijke reconstructie van den teerling goed uitvoerbaar was, waarom dan ook een voorstel in dien geest werd ingediend.

Intusschen werd het kleine voetstukje bij de desa B e s o e k i onder handen genomen. Voorzoover noodig, werden de wanden afgehaald en opnieuw gesteld. Met behulp van de bij de ontgraving teruggevonden oude stukken gelukte het enkele onderdeelen te completeeren. Zoo zijn o.a. twee reliefs op de Noordzijde in hun geheel hersteld terwijl erboven nog een stuk van de bekronende lijsten herplaatst kon worden.

Na afloop der werkzaamheden te B e s o e k i werden te P a n a t a r a n van het Nāga-monumentje en het tempeltje met jaartal enkele voegen, die al te scherp afstaken bij de al donkerder wordende steenen, wat uitgehakt en bijgekleurd. Een reis naar B l i t a r werd tevens benut, om nog eens een bezoek aan tjaṇḍi S o e m b e r d j a t i te brengen, waar nog enkele detail-opnamen gedaan moesten worden voor de aanstaande publicatie.

Half Augustus kwam de beslissing van den Chef inzake de reconstructie van tjaṇḍi B a d o e t. Direct daarop werd met de werkzaamheden aangevangen. In een vorig verslag vermeldden we reeds, in welk een desolaten toestand het resteerende van het monument verkeerde. Hoofdzakelijk is dit het gevolg van de ten eenen male onvoldoende fundeering van het eigenlijke tempellichaam, waardoor deze ongeveer 60 cM. in den voet was gezakt. Het is te begrijpen, dat de wanden van den voet den enormen zijdelingschen druk, die bij de verzakking ontstond, niet hebben kunnen weerstaan maar naar buiten zijn uitgeweken. Er lag dan ook letterlijk van den geheelen voet geen steen meer behoorlijk op zijn plaats. Alvorens dus tot de reconstructie van den teerling over te kunnen gaan, was het noodzakelijk eerst

den voet te herstellen. Deze werkzaamheden zijn thans in vollen gang. Het zal echter nog eenigen tijd duren, voordat dit alles gereed is en met de eigenlijke reconstructie kan worden begonnen.

Vierde kwartaal. Bij de afbraak van de wanden van den voet bleek duidelijk, dat de verbreeding beneden aan den voet, een later aanbouwsel is. Oorspronkelijk waren de vlakke wanden ongeveer 40 cM. hooger en liepen beneden met een paar simpele voorsprongen in een vlak plint uit. Op foto No. 7468 is duidelijk te zien, hoe de vroegere toestand is geweest en op welke manier de latere verbreeding tegen den voet is aangebouwd.

Wat eigenlijk het doel van deze verbreeding is geweest? Het kan, dunkt ons, moeilijk iets anders zijn dan een maatregel, om het verzakken van den voet tegen te gaan. Al heel spoedig moet de absoluut onvoldoende fundeering van den bovenbouw merkbaar zijn geweest. Het lijkt ons zelfs niet onmogelijk, dat het reeds bij den bouw gebleken is. Dat de getroffen voorziening niet afdoende is geweest, daarvan hebben we de bewijzen voor ons. Dit neemt evenwel niet weg, dat zij uit een constructief oogpunt is aangebracht, want dat met de verbreeding een esthetisch doel werd beoogd, is moeilijk aan te nemen. In de eerste plaats verminderde ze de rijzing van den voet, maar bovendien bedekt de verbreeding een gedeelte van de trapspiegels, die door de terreinverhooging tegelijk hun plint verloren, waardoor de ornamenteering op nagenoeg gelijke hoogte komt met het terrein, wat een zonderlingen indruk maakt en nooit de bedoeling van den bouwmeester kan zijn geweest.

Om tot een goede herstelling van de wanden te komen, was het noodzakelijk, dat eerst de geheele latere aanbouw werd weggehaald en daarna de wanden tot en met het oorspronkelijke plint werden afgebroken. Het uitgangspunt van den wederopbouw was de Westzijde, omdat deze, behalve de uitwendige hoeken, nog goed in verband zat en nagenoeg niet verzakt was, zoodat de wanden hier niet zoo diep behoefden afgebroken te worden en we hier tegelijk een goed houvast hadden. Met de Westzijde werd ook de trap weer voor een gedeelte hersteld. Aan den Noordkant werd gelijk met het optrekken van de overige wanden het groote breekgat gedicht. Zoodra de wanden op voldoende hoogte waren opgetrokken, werd ook de latere verbreeding van den voet weer hersteld. De Zuidelijke helft van de Westzijde, de Zuid- en de Oostzijde werden voorloopig opgehaald tot de hoogte, zooals die bij de ontgraving werd aangetroffen. De Noordelijke helft van de Westzijde en een gedeelte van de Noordzijde daarentegen werden gecompleteerd en zullen tot op de oorspronkelijke hoogte gebracht worden, zoodat op den N.W. hoek het oude silhouet wordt verkregen. Voor de juiste hoogte van den voet bestonden verschillende gegevens. In de eerste plaats stond op het punt, waar de Noordelijke trapvleugel bij de Westzijde aansluit, een steen, die de zuivere hoogte aangaf, omdat zijn bovenvlak een deel van den vloer uitmaakt. Achter dezen steen was de oorspronkelijke bevloering ter breedte van de portiek compleet. Dit vloer-

gedeelte leverde waardevolle gegevens. Ten eerste gaf ze vanzelf de juiste hoogte van den voet aan, maar bovendien kon er, daar de plintstukken èn van de eigenlijke teerlingbasis èn van de portiek ongeveer 2 cM. waren ingelaten, nauwkeurig den terugsprong van bedoelde basis en den voorsprong van de portiek uit opgemeten worden. Voor de hoogtebepaling van den vlakken wand bestonden bovendien nog twee andere gegevens. Van den N.O. en Z.O. hoek nml. werden de hoekstukken compleet teruggevonden, zoodat ook deze de ware hoogte aangaven.

Nadat de wanden van den voet zoover hersteld waren, volgde het afbreken van de teerlingbasis. Zooals reeds vroeger vermeld is, was dit gedeelte door een onvoldoende fundeering ongeveer 0.60 M. in den voet gezakt. De foto's na de ontgraving geven een beeld van bedoelde verzakking. Daarbij kwam nog, dat de Noordzijde voor een groot deel was weggebroken. Om nu bij den wederopbouw een vast punt te hebben, waardoor de juiste richting van de portiek ten opzichte van den trap enz. behouden bleef, werd eerst slechts een gedeelte nml. de Zuidelijke helft van de portiek met een aansluitend stuk van de teerlingbasis afgebroken en opnieuw gesteld. Eerst nadat dit gedeelte weer behoorlijk overeind stond, werd het overige tot op de fundeering van padas-bloksteen afgebroken en op het terrein uitgelegd. Op deze grondslag, die door de groote druk tot één vast geheel was saamgeperst, werd een nieuwe breede fundeering aangelegd. Daarna volgde het terugplaatsen van de teerlingbasis. Het stellen van de verschillende geledingen bracht geen bijzondere bezwaren mee; wel moest natuurlijk voor een nauwkeurige maatvoering gezorgd worden. Voor zoover het de West-, Zuid- en Oostzijde betrof, was dit nogal gemakkelijk, omdat van deze zijden de plintstukken compleet waren. De lengte van de Noordzijde moest echter uit fragmenten van den teerling gemeten worden. Verscheidene plintstukken ontbraken; van het direct op het plint volgende ojief werden echter alle authentieke stukken teruggevonden. De plaats van het sierstuk beneden aan den voet van de nis kon eveneens uit de teerling-fragmenten opgemeten worden. Van de vlakke lijst tusschen het ojief en halfrond waren verscheidene stukken verbrijzeld, zoodat deze door nieuwe stukken vervangen moesten worden. Bij het einde van het kwartaal was het stellen van deze lijst juist gereed.

Voor het interieur van den tempel is het verdere onderzoek succesvol geweest. Wat het aspect van de wanden betreft, staat dit nu absoluut vast. De gegevens hierop werden aan den bouw zelf gevonden. Op foto No. 7566 is te zien, hoe de wanden boven den vloer terugspringen. Vlak boven dezen terugsprong, beginnen de nissen, waarvan de plaatsen nauwkeurig door de oude stukken, die over de geheele Zuiderlijke helft van de kamer nog compleet zijn, werden aangewezen. In de eerste is aan de Westzijde, ter weerszijde van den doorloop tusschen de portiek en de kamer een smalle nis geweest, en verder in de as van de overige wanden een iets breedere nis. In totaal waren er dus in de kamer 5 nissen. Deze waren allen door vlakke, van beneden hol uitgekapte steenen, afgesloten. De deksteenen werden, de een wat meer de ander wat minder, beschadigd teruggevonden. Behalve de deksteenen kwamen ook nog verscheidene hoekstukken voor den dag, waarvan de oorspronkelijke plaatsen

in de kamer aangewezen konden worden, en waarvoor tevens de bijpassende dorpels gevonden werden. Tegelijk gaven deze hoekstukken door een zorgvuldige sorteering complete niswanden, zoodat ze ook de hoogte van de nissen bepaalden.

In November werden de oudheden in de omgeving van Madjakerta bezocht. Van deze gelegenheid werd tevens gebruik gemaakt, om de interessante werkzaamheden van den heer Maclaine Pont te bezoeken. Omtrent de bezochte oudheden valt niets bijzonders te rapporteeren.

De opzichter maakte de monumenten in het Blitarsche, Kedirische en Madjakertasche schoon en vernieuwde zoo noodig de paggers.

Verslag van den Bouwkundig Opzichter.

Derde en vierde kwartaal. Om het tempelterrein van Plaosan werd een prikkeldraad-ompaggering aangebracht. Het terrein ten Zuiden van Plaosan werd eveneens ompaggerd en het toegangshek in den Noord-Westhoek geplaatst. Te Djokja werd een onderzoek ingesteld naar muurresten in de kali Tjode ten Oosten van kampong Djetis. Het ontgravene werd in teekening gebracht. Door den Bouwkundig Inspecteur werden enkele opnamen gemaakt.

Met den Bouwkundig Inspecteur vertrok ondergeteekende 14 December naar den Diëng om aldaar, volgens aanwijzingen van eerstgenoemde, aan de nader te noemen tempels de noodzakelijkste voorzieningen te verrichten.

Tjaṇḍi Ardjoena. De lagen boven de dorpels van het voorportaal werden voorzichtig weggenomen en op den grond geplaatst, de gebroken achterdorpels werden tijdelijk op de kroonlijst van den tempel gelegd, daarna werd geprobeerd den in drie stukken gebroken voorsten dorpel, waarvan de buitenste stukken op de muurtjes van het voorportaal rusten en het middenstuk bij den tempel op den grond ligt, langs een hellenden steiger te laten zakken; daar echter de stukken van die afmetingen zijn dat zonder voldoende materiaal, als takel en zwaar manillatouw, dit niet zonder groot gevaar mogelijk was en genoemd materiaal niet direct voorhanden, werd hiervan afgezien en de 2 stukken middels eenige schuin geplaatste en onderling verbonden stutten een paar cM. gelicht. Na afloop hiervan konden de muurtjes laag voor laag afgebroken worden; alles werd goed schoongemaakt en de muurtjes weer opgebouwd. De aansluiting aan den muur van het tempellichaam is nu weer normaal. De dorpels werden op hun plaats gelegd en in den doorloop langs de muurtjes een paar houten jukken geplaatst, over deze jukken werden balkjes gelegd, zoodat de gebroken dorpels voldoende steun hebben. Nadat deze werkzaamheden gereed waren, werden de lagen boven de dorpels weder op hun plaats gebracht.

Aan de Oostzijde werden de groote steenen naast de nis zoo goed mogelijk gestopt, enkele gevaarlijk liggende steenen van het dak werden ingeschoven.

Tjaṇḍi Semar. De Zuid-Westhoek van dit tempeltje, die op vallen stond, werd voorzichtig afgebroken. Alles werd goed schoongemaakt en daarna weer opgebouwd; voor ontbrekende steenen werden nieuwe ingevoegd en gedeeltelijk niet ondersteunde steenen onderstopt.

Tjaṇḍi Srikandi. Evenals bij tjaṇḍi Ardjoena werd de uit twee lagen bestaande kālakop, die op de penanten van het voorportaal rust, een weinig gelicht, daarna werden de penanten van de muurtjes van het voorportaal afgebroken en wederom in goed verband met deze muurtjes opgebouwd. Na afloop hiervan werd de dorpel weder op zijn plaats gelegd. De ruimte tusschen de muren van het voorportaal werd met puin en zwaren grond aangestampt. Als toegang werd een steenen trap gestapeld.

Wegens verbouwing van de pasanggrahan, waardoor de gelegenheid tot logeeren benomen werd, moesten de werkzaamheden worden afgebroken en keerde rapp. naar Djokja terug. Begin van het eerste kwartaal 1926 zullen de voorzieningen aan de overige tempels op het Diëng-plateau ter hand genomen worden.

Voor de overige werkzaamheden zie onder § 9.

Verslag van den Fotograaf-Teekenaar.

Derde en vierde kwartaal. In aansluiting aan de werkzaamheden in het tweede kwartaal zette rapporteur het werk voort aan Tjaṇḍi Loemboeng, op de West-helling van den Merapi in de desa Sengi. Van 6—16 Juni werden de werkzaamheden onderbroken en te Djokja Tjaṇḍi Asoe in teekening gebracht. Van 17—25 Juli werd ontgraafwerk verricht op de Westzijde van Tjaṇḍi Loemboeng; aan de Noordzijde werd op advies van den bouwk. Inspecteur niet gegraven, aangezien een zeer groot stuk mergelsteen tegen het soubasement aangedrukt ligt. Van de tjaṇḍi werden 11 opnamen gemaakt (18 × 24); geteekend werden: vooraanzicht Westzijde, zijaanzicht Zuidzijde, achteraanzicht Oostzijde en bovenaanzicht.

Den 25sten November werd, ingevolge een den vorigen dag van den Bouwk. Inspecteur ontvangen opdracht, aangevangen met het onderzoek naar het beloop van den 2den en 3den ringmuur van Tjaṇḍi Prambanan. Op het Oosten werd met de ontgraving aangevangen; onmiddellijk werd een gedeelte van den 2den ringmuur, noordelijk van de as, blootgelegd. In het geheel waren nog twee lagen andesiet-steenen aanwezig; hier en daar werd naast dezen muur nog de derde daarboven gelegen hebbende laag teruggevonden. Een reconstructie-teekening van dezen ringmuur zou voorbarig zijn, daar misschien nog meerdere stukken elders en wel voornamelijk onder den weg op het Noorden gevonden kunnen worden.

Dienzelfden dag werd ter plaatse van den derden ringmuur gegraven en werden eenige fragmenten gevonden, Zuidelijk van de as op het Oosten. Den 2den Dec. bracht de verdere ontgraving van den 2den muur aan het licht, dat deze een voorsprong had; deze werd opgemeten en in kaart gebracht. Noordelijk van de as was alles

nog intact (d.w.z. de fundeering), doch Zuidelijk daarvan lag alles door elkaar en was er geen verband meer te vinden.

Den 8sten werden in den Noordhoek van dezen Oostelijken voorsprong zeven aardewerk-potten gevonden op een diepte van 0.80 M. en alle onderstboven bij en op elkaar liggend (plattegrond onder letter B).

Er werd doorgewerkt tot den 16den Dec., doch zonder verder resultaat.

Van den 16den tot den 27sten heeft rapporteur door ziekte geen leiding aan de ontgraving kunnen geven; dat werd gedurende dien tijd door den Bouwk. Inspecteur gedaan.

Den 28sten hervatte rapp. het werk en werd er op het Oosten, Noordelijk van de as een muurfundeering gevonden, welke parallel loopt aan den 3den ringmuur-noordzijde. Op een naar het Zuiden gekeerden voorsprong van dezen muur werd een kendi aangetroffen, welke naar Weltevreden werd opgezonden (plattegrond onder letter A; de op foto 7766 voorkomende kendi is een nieuw exemplaar, op de plaats van de oude gesteld). Overal moest daarna de grond met den meesten spoed worden gedicht, daar de bevolking een begin maakte met de sawah-bewerking.

§ 6. *Epigraphie en Iconographie.*

Op voorstel van den Oudheidkundigen Dienst werden door den Directeur van Onderwijs en Eeredienst bij circulaire van 2 Nov. No. F 19/1/12 de Hoofden van Gewestelijk Bestuur nog eens herinnerd aan de bestaande voorschriften omtrent den uitvoer, den aankoop en de opzending van voorwerpen van oudheidkundig belang, het wegschenken ervan aan musea, alsmede de aanspraken, die het Gouvernement op zulke voorwerpen kan doen gelden. Tevens werd nadrukkelijk onder de aandacht van genoemde Hoofdambtenaren gebracht dat vondsten van archaeologischen en prehistorischen aard eerst dan hunne volle waarde kunnen verkrijgen, indien zij zoo spoedig mogelijk aan het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst worden gerapporteerd, onder toezending van een schetskaartje der onmiddellijke omgeving en het omringende landschap benevens een foto (teekening) van de vondst in den toestand waarin zij werd aangetroffen.

In aansluiting met wat in het vorige verslag p. 19 door Dr. Callenfels over de opsporing van den steen van Kalasan werd gerapporteerd, kan thans worden medegedeeld dat dank zij de bemoeiïngen van mevrouw Resink-Wilkens deze bekende inscriptie is achterhaald op het erf van den heer J. O. Feenstra, ingenieur bij de Sultanaatswerken te Djokjakarta. Gebleken is dat de steen in de laatste halve eeuw Djokja niet heeft verlaten. Tot ± 1896 bevond hij zich in het bezit van den heer Jacob Dieduksman; daarna, tot ± 1917, op het erf van de Inlandsche vrouw van wijlen Gerard Dieduksman, in de desa Goenoeng Kĕntoer, waar hij door den heer Feenstra werd aangetroffen. Na langdurige onderhandelingen, waarbij mevrouw Resink, de Resident van Djokjakarta, de heer Th. van Erp, P. A. Maŋgkoe Negara en Dr. Djajadiningrat hunne zeer gewaardeerde tusschenkomst verleenden, kon ten slotte de steen voor het Museum te Batavia worden aangekocht, waar hij als D 147 is ingeschreven.

Onder de in de Residentie Djokjakarta gedane vondsten verdienen vermelding een vijftal bijzonder fraaie bronzen beelden: een Padmapāṇi, hoog 27 c.M.; een vierarmige Awalokiteçwara, h. 25; een idem h. 20; een Wairocana in Sambhogakāya: Ovaal dubbel lotuskussen op rechthoekig voetstuk. Godheid zittend in vajrāsana-pose in groot ornaat; twee-armig; de beiden handen in dvaja-mudrā voor de borst; achterstuk van boven spits toeloopend, met vlammenrand en pajong; afk. ds. Batikan, onderdistr. Djaga dajoh, distr. Srandakan, regentsch. Bantoel. Een Wairocana: rond dubbel lotuskussen op vierkant voetstuk, aan welks zij- en voorkanten juweelpotten met afhangende juweelsnoeren zijn geplaatst (8 in getal); onderrand van voetstuk op de vier hoeken door zittende leeuwtjes gedragen. Buddha-figuur in vajrāsana-pose; de linkerh. geopend in den schoot, de rechterh. in witarka-mudrā. Hooge uṣṇīṣa, ūrṇā, rechterschouder ontbloot; linkerschouder door een slip van het kleed bedekt. Hoog 15 c.M. Afk. sawah ten Oosten van de desa Badowi, Kaloerahan Monggang No. 25; onderdistr. Sawahan, distr. Kretek, reg. Bantoel.

De bronzen zijn door het Zelfbestuur aangekocht ten behoeve van een te Djokja te stichten museum.

Bij de omrastering van het tjaṇḍi-Plaosan-terrein werd in September door den heer Perquin een uit twee stukken bestaande steen (totale lengte 1 Meter) met inscriptie in oud-Javaansch schrift gevonden (zie hiervoor p. 71). De inscriptie luidt:

// anumoda sang hamĕas pu jumĕndang

„Gift van sang hamĕas pu Jumĕndang". Het woord anumoda, dat hier moeilijk iets anders dan „(wij)geschenk" kan aanduiden, komt ook voor — in den eenigszins afwijkenden vorm anumodana — op een bij tjaṇḍi Sewoe gevonden steen (R. O. C. 1902 p. 65; O. V. 1912 p. 26). Een pu Jumĕndang is van elders voorzoover wij weten niet bekend.

Hiernieuwde pogingen om het restant van de Ngandjoek-vondst voor de collectie van het Kon. Bataviaasch Genootschap machtig te worden, stuitten af op het exorbitant hooge bedrag dat de tegenwoordige bezitter ervoor vraagt. Dat nog de meeste verzamelaars een handelsartikel in oudheden zien en deze van bekrompenheid getuigende opvatting telkens weer de belangen van de wetenschap in het gedrang brengt, is een waarheid die aan dit geval, waar het er vooral op aankomt de Ngandjoeksche maṇḍala compleet te bezitten, duidelijk wordt gedemonstreerd.

De heer Altona, opperhoutvester van Zuid-Saradan, rapporteerde de volgende oudheden in het Oosten der houtvesterij Padjaran (grens Kediri—Madioen): 1. Een steen zuiltje, Toegoe Sela Hadji, precies op de huidige grens Kediri—Madioen bij de boschgrenspaal No. G. 206/K 1650; in de nabijheid is blijkens het voorkomen van vele krewengs een nederzetting geweest. 2. Ongeveer 200 M. ten Oosten hiervan een lage heuvel waarop een fundament van 4 × 6 M. bij de bevolking bekend als „pertapan". Ten Westen van Toegoe liggen Radjeg wesi en Pager wadja, het eerste

een vindplaats van baksteenen, het laatste van vele wapens. 3. Langs den weg van Djenengan naar Blora, te midden van een halve K.M. strook, met krewengs bezaaid terrein, een bidplaats met twee zuiltjes, het eerste, hoog 69 c.M. vertoont op de schacht aan vier zijden een sterk gefigureerd çrī; het andere bestaat uit drie verdikkingen — te vergelijken met de „kumbha's van de Midden-Javaansche pilasters — de onderste met 7, de middelste met 4 en de bovenste 8 mystieke figuren, waarvan alleen de middelste als een gefigureerd çrī is thuis te brengen. Daarbij een steen in den vorm van een phallus met een los, in doorsnede V-vormig, afvoergootje en nog eenige ruw gevormde steenen dierfiguren, bekend als watoe tjeleng.

Van den heer A. C. Tobi, Controleur B. B. ontving de dienst een tweetal foto's van een bijzonder fraaien en gaven bronzen urn (afkomstig van het distr. Selakaton, nabij de Diëng, Res. Semarang), die hierachter geproduceerd zijn. Een dergelijk voorwerp werd indertijd aangetroffen bij het fundament achter tjaṇḍi Poentadewa op den Diëng (Krom, Inleiding I, 1923 p. 198).

De bekende antiquair, de heer D. van Mullem, vestigde onze aandacht op een steenen beeld, liggend op het te koop aangeboden gemeente-terrein tegenover de Harmonie te Weltevreden. Het stuk — dat een nandin met aan de rechterzijde een koeḍi bleek te zijn — werd naar het Museum overgebracht.

Aan de oudheidkundige resultaten der Midden-Oost-Borneo-Expeditie zijn in Bijlage G eenige beschouwingen gewijd.

Een van den Resident der Westerafdeeling van Borneo ontvangen foto van het vierarmige bronzen beeld van Awalokiteçvara, bekend onder den naam Gambar Goesar en staande in de kampong Temijang, in het landschap Sepauk, op korten afstand van de rivier, is onder de platen hierachter opgenomen. Een afbeelding van hetzelfde beeld is als illustratie gevoegd bij het interessante artikel van Controleur M. A. Bouman „Een Dajaksch Scheppingsverhaal", Indië Oud en Nieuw 1824 p. 285. De vóórhanden zijn daar onduidelijk en het gelaat is geretoucheerd, zoodat een nieuwe reproductie niet overbodig is. Wij vestigen er nog de aandacht op, dat ditzelfde beeld op drie plaatsen in den Inventaris van 1914 (O. V. 1914 p. 146) vermeld wordt: onder No. 186 Nanga Djoewan als „een koperen beeldje dat een kind draagt"; onder No. 187 Soengei Segah als „een bronzen beeld (Buddha) van 60 c.M. hoogte" en onder No. 188. Boven-Sepaoek „koperen zuiltje met vrouwenhoofd". Den Resident der Westerafdeeling hebben wij verzocht het beeld te laten uitgraven en er dan opnieuw foto's — van verschillende zijden genomen — van te laten maken. Een iconographische beschrijving van het beeld zal tot de ontvangst van dit materiaal moeten wachten.

Dr. Van Stein Callenfels rapporteert: Te Raya werd een photo gemaakt van een bronzen beeldje in het Batakmuseum, voorstellende Kṛṣṇa als knaapje de

boter van zijn moeder stelend. Bij het bezoek met Prof. Dr. Vogel aan het Museum stelde deze vast, dat de bronzen beeldjes van dit slag, die in Britsch-Indië nu nog veel vervaardigd worden, in vorm afwijken van het stuk te Raya. Wellicht hebben wij hier dus te doen met een beeldje door de bekende Tamil-kolonie in de Middeleeuwen naar Tapanoeli medegebracht. Het beeldje is afkomstig uit Toba, was daar vroeger zoo bekend, dat het er zelfs een eigen naam op na hield en diende om er eeden bij af te leggen (zie Pl. 6 *b*, O. V. 1925, 1ste en 2de kwartaal).

Tevens werden photo's gemaakt van twee zeer merkwaardige bronzen bellen in dat Museum, versierd met de bekende hurkende Polynesische voorouderbeelden. Ook deze waren uit Toba afkomstig; verder was er niets over bekend. Zouden de Bataks op de een of andere wijze de bidschel bij den Hindoe-eeredienst hebben zien gebruiken en er een instrument in hebben gezien om de stemmen der voorouders te vernemen, een verfijnd soort curinga? (Zie pl. *7 a* en *b*, O. V. 1925, 1ste en 2de kwartaal).

Kort Verslag van den Adjunct-Oudheidkundige nopens zijn reis naar Bali.

Ingevolge besluit van het Hoofd van den Dienst vertrok ondergeteekende den 25 Augustus naar Bali, waar hij den 29 te Benoa arriveerde. Deze reis had ten doel de inventarisatie der oudheden van het district Oeboed, waartoe de Poenggawa van Oeboed Tjokorda Gĕde Raka Soekawati had aangespoord [1]). Tevens zou bij deze gelegenheid kunnen worden nagegaan inhoeverre een inventarisatie der oudheden van geheel Bali loonend mocht heeten en op welke wijze deze het beste haar beslag zou kunnen krijgen. Reeds vele malen kon in het Oudheidkundig Verslag een gegeven uit de oude geschiedenis van Bali worden opgenomen, bouwwerken en rotstempels worden gesignaleerd en belangrijke vondsten op elk gebied der archaeologie worden gerapporteerd. Tevens werd verschillende malen van bevoegde zijde gewezen op het nut dat een studie van het levende Bali voor het verleden van Java kan opleveren. De ditmaal ondernomen reis heeft aangetoond, dat dit ook omgekeerd het geval kan zijn.

Intusschen zijn de vondsten, door ondergeteekende in het district Oeboed en daarvan alleen reeds in de desa Pedjeng gedaan, zoo vele en van dusdanige beteekenis, dat een uitvoerige bespreking ervan buiten het kader der kwartaalverslagen zou vallen. Daarom werd besloten het eerstvolgend deel van de Publicaties van den Oudheidkundigen Dienst voor een gedeelte daarvoor te bestemmen, voornamelijk met het oog op de talrijke reproducties. Een systematische opsomming der in Pedjeng gevonden oudheden zal elders in dit kwartaalverslag (Bijlage O) worden opgenomen en ten slotte rest hier slechts de taak verslag uit te brengen van de reis zelf. Deze

[1]) Het is hier de plaats den Poenggawa dank te zeggen voor de groote bereidwilligheid die hij betoonde en de belangrijke hulp, die hij Dr. Stutterheim verleende bij het onderzoek. B.

gelegenheid kan dan tevens te baat genomen worden om eenige andere oudheden, niet in het systematisch onderzochte gebied gelegen, doch wier beschrijving niettemin reeds nu van belang kan zijn, te bespreken.

Van den 29 Aug. tot den 7 Sept. d.a.v. werd gebruik gemaakt van de gunstige gelegenheid, die zich voordeed door de aanwezigheid van den heer Van Erp te Badoeng (Den Pasar), om dit uit cultureel oogpunt zeer belangrijke gedeelte van Bali op het stuk oudheden te verkennen. Daarbij bleek al spoedig dat een inventarisatie der Balische oudheden lang niet voldoende mag heeten en een vastlegging in beeld, hetzij van de zijde van den Dienst, hetzij van die van het Balische bestuur een dringende noodzaak is. De bekende Poera Maospait te Badoeng b.v., door den heer Mooijen in zijn rapport afgebeeld, mist weder verscheidene onderdeelen. Van een gebruik als goedkoope steengroeve kan hier weliswaar weinig sprake zijn. Daarvoor zijn de meeste Poera's op Bali te zeer heilig, ook al verkeeren zij in verval. Doch, wat ingestort is en onherkenbaar werd door de begroeiing, daarover strekken zich de zorgen der Baliërs niet uit en zou de Poera Maospait indien hij op Java in een dergelijke drukbewoonde wijk gelegen was, reeds lang zijn verdwenen, bij den tegenwoordigen toestand van zijn muren en poorten kan een lange levensduur hem niet meer beschoren zijn. Gelukkig werd hij reeds eerder in foto's vastgelegd.

Andere oudheden in de omgeving van Badoeng, waaronder die op Serangan een voorname plaats inneemt, verkeeren in betere conditie. Ook hier is de vereering, waarin zij nog immer met hunne beelden deelen, de rede van behoud. Zelfs worden fragmenten, die zeer vaak van de broze en uit paras vervaardigde beelden afvallen, zorgvuldig bewaard en mocht de Oudheidkundige Dienst verlangen, dat zijn tempels op Java een dergelijke zorg van de zijde der bevolking gewerd. Over het algemeen mag men dan ook zeggen dat op Bali de oudheden, die niet midden in een groote plaats gelegen zijn, slechts in de touristen mogelijkerwijze hun eenigen vijand hebben. Liggen zij meer van de groote wegen af, dan vervalt ook deze laatste vrees.

Kan men dus, wat dat betreft, dringender zaken voor laten gaan, het materiaal, waaruit op Bali bijna alles, wat oudheid is, werd vervaardigd, de reeds genoemde zachte kalksteen, paras, doet de aandacht echter weer opnieuw op maatregelen tegen verval gevestigd worden. Van een groote zachtheid zoolang deze steen nog niet aan de lucht is blootgesteld, zoo dat men met een mes daarin gemakkelijk kan snijden, behoudt zij deze zachtheid nog geruimen tijd. De oendagi vormt zijn beelden heden tendage nog met verschillende gutsen, waarmede hij het overtollige wegneemt, terwijl hij met een houten hamer zacht op de guts klopt.

Men zou dit werk zelfs eerder boetseerwerk kunnen noemen dan beeldhouwwerk; van de krachtinspanning, die noodig moet geweest zijn om de oud-Javaansche beelden uit het harde andesiet te hakken, is hier weinig te vinden. En dat dit altijd zoo geweest is, kunnen de vondsten in Pedjeng bewijzen.

Wordt deze paras oud en is zij aan weersinvloeden blootgesteld, dan neemt zij ongeveer dezelfde donkerpaarse kleur aan, die de tjandisteenen van Java kunnen

hebben; het geheel bezit dan wel eenige hardheid, doch de oppervlakte is tamelijk sterk aan verweering blootgesteld en men slaat zeer gemakkelijk per ongeluk stukken uit de beelden, indien men daartegen stoot met een hard voorwerp. Zelfs het aanvatten en wegdragen kan soms voldoende zijn om schade aan te brengen, zooals bij het fotografeeren bleek.

Zoodra echter een dergelijk beeld, dat buiten heeft gestaan en uit andesiet lijkt gehouwen, langeren tijd onder een beschuttend afdak vertoeft, neemt het een grijze, stoffige kleur aan en gedraagt het zich dus ook in dit opzicht eenigszins als de beelden van Java.

Dit alles doet echter de noodzakelijkheid in het oog springen van een spoedige opname en vastlegging; daarenboven is er de uitbarsting van den Batoer om aan dit argument nog eenige klem bij te zetten. De conclusie, waartoe op deze en andere gronden kon worden gekomen, luidt dan ook: dat het een dringend vereischte is, dat door den Oudheidkundigen Dienst de op Bali aanwezige oudheden zoo spoedig mogelijk worden geïnventariseerd en in afbeeldingen en teekeningen worden vastgelegd. De belangrijkheid van de te Pedjeng gevonden oudheden verhoogt de noodzaak hiervan. Voor onderhoud behoeft echter door den Dienst niet te worden gezorgd. Intusschen is het niet gemakkelijk op Bali, waar een ongestoorde ontwikkeling der stijlen kon plaats vinden, de grens te vinden waar een oudheid ophoudt een oudheid te zijn. De hedendaagsche poera's en poeri's zullen in vorm en opzet niet zoo heel veel verschillen van hunne voorzaten, al valt uit de vondsten van Pedjeng te concludeeren dat men ook op Bali den omvang der steenen bouwwerken zooveel mogelijk heeft ingekrompen en de architectuur als zoodanig meer een meer op den achtergrond trad. Valt de Poera Maospait in ieder geval onder de categorie oudheden, lastiger wordt het te oordeelen over een poeri als die van Kĕsiman of een poera als die van Tirta Ĕmpoel. Daarbij komt, dat nog in gebruik zijnde poera's en poeri's herhaaldelijk worden opgeknapt, van nieuwe poorten voorzien enz., zoodat het eigenlijk oude gedeelte soms zeer klein wordt. Het is dus zaak de grens, die te onzaliger ure voor Java is aangenomen en waarbij de zoogenaamde val van Madjapahit ook de oudheidkundigen heeft beet gehad, voor Bali niet te laten gelden en eerst bouwwerken in bepaald nieuw-Balischen stijl daar buiten te laten vallen.

Het is niet zeer moeilijk zulk een grens te trekken; reeds een verblijf van eenige weken op Bali zal dengene, die een open oog voor stijl heeft, volkomen zuiver het oude van het nieuwe werk kunnen doen onderscheiden; de nieuw-balische en wel speciaal de zuid-balische stijl is zoo typeerend en vertoont een zoo sterken zin voor styleering, dat te Pedjeng immer een strenge scheiding is kunnen getrokken worden; zelfs beeldfragmenten, gedeelten van koppen e. d. konden niet op een dwaalspoor brengen.

Bijzondere aandacht verdienen de inscripties. Niet die op bronzen platen, die zich zeer lang goed houden, maar die op steen. Lettende op hetgeen boven is opgemerkt aangaande de verweering aan de oppervlakte der paras, zal ieder inzien,

dat de vaak subtiel geincrusteerde letters van een inscriptie in bijzondere mate te lijden hebben; alle te Pedjeng gevonden inscripties vertoonden hiervan de bewijzen. Zij, die op een zachte parassoort waren gegraveerd, waren zelfs grootendeels onleesbaar, hoewel bij een enkele de letters bijna een halve centimeter diep waren. Ook in dat opzicht eischt Bali spoed.

Ten slotte nog een enkel woord over het gebruik van pleister, badjralepa (sanskrit: vajralepa, diamantcement). Het is gebleken dat het gebruik van pleister op Bali ook in den ouden tijd bekend is geweest; zelfs mag men veronderstellen dat het, gezien de zachtheid van de gebruikte steensoort, in meerdere mate werd toegepast dan dit op Java het geval is geweest. De verweering door plantaardige begroeiing werd en wordt nog door deze oude cementlaag tegengegaan en aan haar hebben wij te danken, wat er nog over is van de oude glorie [1]).

Een dergelijke vaardigheid om met pleister om te gaan brengt echter ook haar nadeelen mede. De nazaten dergenen, die het pleister op de juiste wijze wisten toe te passen, zien in het tegenwoordig ingevoerde cement een gemakkelijk middel om zonder al te groote kosten en moeiten iets nieuws te bereiken; een afschrikwekkend voorbeeld wordt verschaft door hetgeen in Gadji is geschied. Daar treft men een poera aan, waarvan de muren in hunne cementen degelijkheid aan een fortificatie doen denken, boven wier poorten de soldaten in hunne vrije uren met burgermanstalenten koppen hebben geknutseld. Het geheel druipt daar van de cement.

Bij een nog krachtige cultuur, als die van Bali, moet men weliswaar dergelijke experimenten als pogingen opvatten tot een verovering van een nieuwe techniek, al zal een zekere zucht om modern te doen daar niet vreemd aan zijn (zooals het woord „slamat" in latijnsche karakters op de kain prada der legongs van Koeta een geste aan den tourist kan heeten, hoewel het een even zotte indruk maakt als wanneer de markensche boerinnen een „Welcome" op hunne klompen hadden geschilderd). Zoodra echter de belangstelling voor de oudheden onder de bevolking meer algemeen gaat worden en deze voorwerpen niet alleen van den kant der poesaka zullen worden beschouwd, dreigt van de zijde van het cement een groot gevaar. En wat dat gevaar is, dat kunnen ons de beeldencollecties van Madjakĕrta en Prambanan leeren. Daar toch zijn van belangstellende inheemsche zijde vele stukken, en nimmer de slechtste, zoodanig bijgewerkt, dat het oorspronkelijk karakter totaal verloren is gegaan; het bekende beeld van Erlangga, dat, behalve zijn gelaat, nog tal van andere deelen uit nieuw-javaansche hand mocht ontvangen, moge voor Bali, voor het te laat is, tot afschrikwekkend voorbeeld gesteld worden. Ook hier dus een taak voor den Dienst, die gaarne door de werkelijk belangstellende Baliërs zal worden overgenomen.

---

[1]) De oudheden van den Goenoeng Kawi (Tampak Siring) zijn alle van een pleisterlaag voorzien.

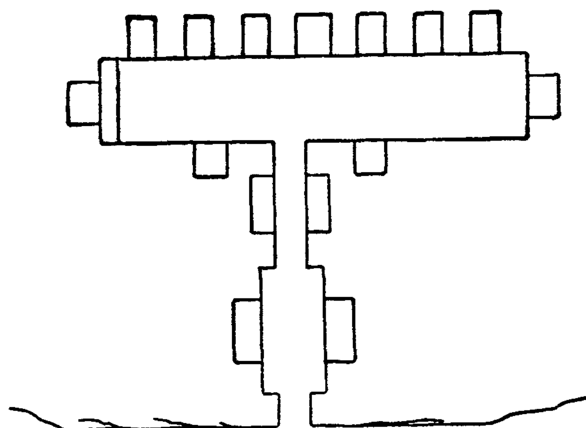
Behalve door een onderzoek naar de mogelijkheid en wenschelijkheid van een ingrijpen van de zijde van den Dienst, werd de tijd, gedurende welke in Badoeng moest gewacht worden, voordat een verblijf in Pedjeng mogelijk en loonend was, gekort door inspectie van reeds eerder bekende oudheden en bezoeken aan inmiddels nieuw gevondene. Door het ontbreken van nauwkeurige beschrijvingen kon natuurlijk niet precies worden nagegaan welke oudheden in het bijzonder te lijden hadden gehad; voorzoover dit mogelijk was aan de hand van foto's bleek de toestand slechts langzaam achteruit gaande.

De nog niet opgenomen belangrijke oudheden waren de „Goa Gadja". „Olifantsgrot", gelegen ten Zuiden van den weg van Pliatan naar Bĕdoeloe, aan een zijriviertje van de Pĕtanoe, en de door den heer W. O. J. Nieuwenkamp in breeder kringen bekend gemaakte, doch reeds eerder door den Poenggawa van Oeboed gesignaleerde reliefs met kluizenarij ten Zuiden van Bĕdoeloe. Hoewel beide oudheden in de onmiddellijke omgeving liggen van Pedjeng, zouden zij beter in de inventaris der oudheden van Bĕdoeloe thuishooren; vandaar dat zij hier afzonderlijk besproken worden.

Over de eerste dezer oudheden schreef de heer L. C. Heyting reeds in O. V. 1923 : 66 vlg. Op den naam afgaande, meende de schrijver in den kop boven de poort een olifant te moeten zien; nader onderzoek wees uit dat daar een kāla-kop had gezeten, die gedeeltelijk was afgestort. De oudheid bestaat eigenlijk uit een losgeraakt rotsblok van groote afmetingen (geheel zooals met de grot van Selamangleng bij Toeloeng Agoeng het geval is), waarin men een grot heeft uitgehouwen en welks voorzijde men van reliefvoorstellingen voorzien heeft.

Boven een ingang van 1 M. breed en 2 M. hoog, bevond zich een kāla-kop, waarvan de bovenkaak en de neus zijn afgestort; zij liggen nu naast de deuropening en zouden met eenige moeite weer herplaatst kunnen worden (ook boven de grot van Selamangleng bevindt zich een kāla-kop; de kāla-kop is een rotsmotief bij uitnemendheid, dat ook als zonne-symbool kan optreden). De kāla-kop is zoodanig uitgebeeld, dat het den indruk wekt als bevindt zich het lichaam van het monster in de grot, terwijl het met naar buiten gewende handen de beide helften van de rots uiteendrukt, teneinde naar buiten te treden. Men ziet duidelijk de vingers van de rechterhand, met de nagels naar de binnenzijde gekeerd. Tusschen vingers en hoofd ontwaart men nog een stuk van de soebĕng, het oorsieraad, dat reeds bij de oudste javaansche rāksaṣa's vrouwelijk was; ook hier is het, der traditie getrouw, een vrouwen-oorsieraad. De vingers aan de andere zijde zijn op de foto niet duidelijk te zien; niettemin zijn zij aanwezig en heeft de reus zijn hand aan deze zijde tot een vuist gebald. Aan weerszijden van den kop heeft de beeldhouwer de rots „verbeterd", dat wil zeggen, hij heeft de gladde oppervlakte voorzien van de traditioneele rotsmotieven, die wij op Oost-Java herhaaldelijk aantreffen. Rechts bovenaan op de foto ziet men tusschen de rotsmotieven een kleine kāla-kop, terwijl, wat op de foto niet te zien is (de opname is bij een ongunstige declinatie gemaakt moeten worden), overal kleine tafereeltjes zijn aangebracht, bestaande uit dieren en menschen.

Detailfoto's moeten hiervan ongetwijfeld worden genomen, zoodra de inventarisatie van Bĕdoeloe, dat na Pedjeng aan de beurt dient te komen, wordt aangevat.

Treedt men de deuropening binnen, dan ziet men aan de rechterzijde tegen den wand een inscriptie, helaas niet goed meer leesbaar. Het mos, dat hier de zachte steen bedekt, heeft de oppervlakte zoodanig verweerd, dat het wel nimmer mogelijk zal zijn de juiste beteekenis te ontcijferen. Slechts dit kon worden geconstateerd, dat de schriftsoort, voorzoover deze dan nog te herkennen viel, zich aansloot bij hetgeen de stijl van de reliefs doet veronderstellen.

Achter de post van de 2 M. breede deuropening, die kon afgesloten worden, verbreedt zich de ruimte tot een portaal van 2 M. breed. Aan weerszijden bevindt zich op 60 c.M. boven den grond een 2 M. lange nis, diep 90 c.M. (De maten zijn approximatief, daar alles tamelijk ruw gehouwen is).

Van dit portaal leidt nu een lange smalle gang van ongeveer gelijke hoogte, doch 1 M. breedte, in de as van de deuropening de rots in. Deze gang heeft aan weerszijden eveneens een nis (180 × 75 c.M.). Gang en portaal hebben te zamen een lengte van 9 M. De vloer helt, zoodat het water langs daarvoor aangebrachte waterleidingen naar buiten kon stroomen.

Negen meter dus van den ingang, aan het einde van de gang, betreedt men een ruimte, die haaks staat op de gang en met deze een T-vorm uitmaakt. Het is de eigenlijke kamer, die een lengte heeft van 13,5 M. een breedte van 2,75 M. en een hoogte van 2 M. In de wanden bevinden zich 11 nissen, als volgt verdeeld: tegenover de toegang de grootste (126 c.M. hoog, diep 135, boven den grond 70 c.M.), links en rechts daarvan 3 kleinere, zoodat op dezen wand in het geheel 7 nissen komen. Links en rechts van den toegang tot deze kamer vindt men eveneens een nis, terwijl aan de beide uiteinden van de dwarsbalk der T een dergelijke nis is uitgehouwen. Deze beide laatste meten 130 c.M. breed, 80 c.M. hoog, terwijl de westelijke voorzien is van een daarvoor gestapelde verhooging van 245 c.M. lengte.

De kamer is niet geheel recht; de armen van de T buigen iets naar beneden door.

De meeste nissen zijn leeg. In de middelste ligt op het oogenblik een gedeelte van de achterzijde van een der rākṣasa-beelden, die voor de grot staan. In de westelijke nis staat een Gaṇeça-beeld, terwijl de oostelijke een voetstuk bevat, waarop zich vrij naast elkaar een drietal lingga's verheffen, elk omringd door 8 kleinere lingga's en ter halver hoogte voorzien van een band. Het voetstuk meet 112 cM., het

voetstuk van elke lingga 28 cM. in de breedte. De lingga's zijn hoog 45 cM., de diameter bedraagt 20 cM.

Hiermede is alles opgesomd, wat zich in de grot bevindt en resten nog slechts de voor de grot opgestelde beelden en beeldfragmenten.

Het belangrijkste daarvan vormen eenige spuierbeelden, die het water, dat hier eenmaal uit de rots moet zijn tevoorschijn getreden, zullen hebben afgevoerd. Eerst ontgraving van het terrein zal met zekerheid kunnen aantoonen waar hunne oorspronkelijke plaatsing was. In de naast de grot staande nieuwe gĕdong bevinden zich verder nog een Gaṇeça en een Hārītī-figuur, terwijl een zeer geschonden Gaṇeça naast den ingang van de grot, misschien zijn naam aan het geheel heeft geschonken, tenzij die van de westelijke nis dit deed. Over den stijl bij de behandeling van de tweede bezochte oudheid meer.

Deze is gelegen ongeveer een kwartier gaans ten zuiden van de desa Bĕdoeloe en bestaat uit een in den rotswand uitgehouwen kamer zonder voorwand, doch voorzien van een drietal pijlers aan de voorzijde, waarvan een reeds is verdwenen; voorts uit een ± 25 M. lange reeks reliefs benoorden deze kluizenarij, terwijl een rotsblok van kleine afmetingen, waarin met eenige moeite een zeer verminkte olifantsfiguur te herkennen valt, zich ongeveer op een meter afstand van het midden der reliefs bevindt. De reliefreeks is dooreengenomen 2 M. hoog, doch de hoogte varieert sterk, zooals de foto's aantoonen. De plaats, waar zich het geheel bevindt, heet J e h P o e l o e.

De voorstelling, die nog niet verklaard kon worden en die ook aan de Baliërs weinig meer zegt, vangt aan met een gestyleerd rotsornament. Dan volgt een mannefiguur, die de rechterhand omhoog strekt, de linkerhand omlaag, dus op de manier der jeugdige buddha's van China en Japan. De eenige kleedij bestaat uit een opgetrokken kambĕn, waarvan de slip door een gordel is gehaald. De man schijnt de bezoeker van de kluizenarij iets toe te roepen. Een tweede figuur, wederom een man, en misschien dezelfde, draagt aan een pikoelan een tweetal groote waterpotten. Boven en om hem heen welft zich weer het rotsmotief met zijn gestyleerde vegetatie. Dan volgt een jeugdige vrouw, bovenlijf op balische wijze naakt, voorzien van vijf armringen aan iedere pols, een diadeem met groote afhangende oorsieraden op het hoofd, een gordel onder de borsten en een slip van de kambĕn over den bovenrand daarvan afhangend. Zij is naar links gewend en treedt als het ware uit een natuurlijke poort. Daarna krijgen wij een echte poort te zien, voorzien van spiraalbanden en door schelpen onderbroken eierlijsten langs de posten, waarvan de eene deurvleugel openstaat. Hierdoor treedt een gedaante half naar buiten, kennelijk een oude vrouw, met lange, uitgerekte ooren en hangborsten. Achter de tot dusver beschreven tafereelen bevindt zich een berg, op de helling waarvan een met een speer gewapend man jacht maakt op een zwijn. Het is niet zeker of dit niet een later toevoegsel is; de onbeholpenheid van de mannefiguur staat wel in een schrille tegenstelling tot vele der grootere figuren.

Hiermede schijnt een tafereel afgeloopen te zijn, want nu keeren onze figuren terug.

Wederom omringd door het rotsmotief, zien wij in het midden van het volgende tafereel de oude vrouw zitten in een nis, waaronder een drietal apen aan het spelen zijn. Achter haar staat een jonge vrouw, misschien dezelfde als die van het eerste tafereel, hoewel dit niet zeker is. Deze figuur toch heeft geen ornaat. Aan de andere zijde van de oude vrouw zien wij dan misschien de eerste mannenfiguur van de reliefreeks terug, ditmaal met een patjol over den schouder. Op den grond zit gehurkt een pĕdanda met een kĕṭoe op het hoofd (die voortreffelijk den overgang van des kluizenaars „tulband" der oost-javaansche reliefs op de hedendaagsche roode balische kĕṭoe demonstreert). Onze pĕdanda heeft tevens de sĕlimpĕt over den schouder, hoewel ten ruwste aangegeven.

Een vijfde persoon, die oogenschijnlijk weinig met dit tafereel te maken heeft, is geheel links van de groep gezeten op een kleine verhooging, heeft een daemonisch voorkomen (ronde oogen, slagtanden etc.) en houdt in de rechterhand een voorwerp, dat het meeste weg heeft van een offerlepel, zooals deze in Indië wel aan Brahman wordt gegeven. De linkerhand is op de opgetrokken linkerknie gelegd.

Aan de andere zijde van den pijler, die dit tafereel afsluit, begint dan geheel iets anders, n.l. een tijgerjacht.

Zij vangt aan met een man te paard, wiens hoofd van krullende lokken is voorzien, zonder dat dit op een daemon wijst. Het paard is opgesierd en wel met een halster, waaraan enkele medaillons en een klok hangen. Dan volgt een man in aanvalshouding en gewapend met een mes, dat hij in de rechterhand zwaait (zulke messen werden te Badoeng in een optocht nog mede gedragen). Met de linkerhand maakt hij een magisch bezwerend gebaar. Zijn kleeding komt overeen met die van de allereerste figuur van de reeks.

Een volgende man bevindt zich vlak voor den tijger; hij is ter aarde gevallen of neder geknield en staat gereed om het ondier met een dergelijk mes te lijf te gaan. Boven hem ziet men tusschen de rotsmotieven een kop. Daarna komt de tijger zelf; hij heeft de linkerhand van de vorige figuur reeds in zijn muil, doch wordt van achteren bestookt door een anderen gewapenden man (Ik moet hier melding maken van een gissing van den heer De Vink, die de reliefs fotografeerde en die veronderstelt dat deze man een dubbel-mes in den bek van het dier gebracht heeft; een ook bij de berenjacht gebruikelijke methode). Achter deze wordt op min of meer komische wijze, maar toch tegelijkertijd de bewogen sfeer uitnemend schetsend en versterkend, het gevecht nagebootst door een gewapende kikker en een nāga met garuḍa-bek.

Rechts in den bovenhoek vinden wij dan plotseling, op echt balische wijze nauwelijks gescheiden van de rest der voorstelling, twee mannen zitten, waarvan de een een pot onder een pantjoeran houdt en waarschijnlijk water tapt.

Ten slotte een nieuw tafereel. Men zou verwachten, indien men op het eerste gezicht twee mannen iets weg ziet pikoelen, vooraf gegaan door een ruiter te paard, die geheel identiek is met die van tafereel 3, dat hier het resultaat van de tijgerjacht was uitgebeeld. Wat de mannen wegdragen is echter geen tijger, doch zijn eenige zwijnen. Blijft dus de veronderstelling, dat, wat zooeven voor een tijger werd

aangezien, geen tijger was, doch een zwijn. Treffend is de gelijkenis dan echter geenszins. De kleeding der mannen is weer geheel als boven. De ruiter, die het slot van de serie uitmaakt, is van het vorige tafereel gescheiden door eenige apen, die klimmen. Merkwaardig is echter de vrouwenfiguur, die zich aan den staart van van het paard vastklemt en met groote stappen den ruiter volgt. Het kan zeer goed de vrouw van het eerste en tweede tafereel zijn.

Ten slotte staat men dan voor een nis, waarin een Gaṇeça gezeten is, zeer weinig traditioneel van uitbeelding en eenigszins zwemend naar de Gaṇeça's uit den laatsten tijd op Java.

Daarna komt de eigenlijke kluizenarij, nu geheel ledig.

Daarmede zijn echter de aanwezige oudheden niet opgesomd. Een weinig ten Noorden van Jeh Poeloe vindt men een badplaatsje, geheeten Pĕgĕning; een tweetal kleine geprofileerde nissen zijn zeer laag in de rots uitgehouwen en nog weer meer terug ziet men een brok rots uit den wand uitsteken, waarin men met eenige moeite het begin van beeldhouwwerk kan herkennen. Een en ander hangt ongetwijfeld met Jeh Poeloe samen.

Eenige opmerkingen over den stijl en den mogelijken ouderdom der reliefs, zullen hier zeker op hun plaats zijn.

Gegevens van epigrafischen aard zijn niet ontdekt. Niettemin heeft Prof. Dr. J. Ph. Vogel, die tijdens deze reis Bali bezocht en met ondergeteekende ook eenige oogenblikken aan Jeh Poeloe kon wijden, de veronderstelling geopperd, dat zich onder de vrouwefiguur van het laatste tafereel eenige letterteekens zouden bevinden, misschien zelfs cijferteekens, wat op een jaartal zou wijzen en den ouderdom zou kunnen bepalen.

Waar een autoriteit als Prof. Vogel een veronderstelling oppert is het zaak, indien men van meening verschilt, met bewijsvoering aan te komen; reeds heeft de voorzichtig geuite veronderstelling van ZHG. bij sommigen als een vaste overtuiging postgevat. Daarom zullen hier eenige regels aan deze kwestie gewijd worden. Om aannemelijk te maken, dat met deze lijnen geen cijfers of letters bedoeld zijn, moet men eerst eenigszins nader kennis maken met het typische rotsornament, dat men op de reliefs van Jeh Poeloe aantreft. Analyseert men de vele krullige en bladvormige versierselen, die tusschen de personen den wand bedekken, dan ziet men, dat zij hoofdzakelijk gevormd worden door, wat men zou kunnen noemen, een nier-vormig bladornament. Duidelijk ziet men deze niervormige bladen rechts en links van de tweede figuur der reliefreeks, den man met de potten. Niet minder duidelijk ontwaart men ze boven de oude vrouw in de nis boven de drie apen en, eenmaal erop attent geworden, herkent men ze overal. De werkwijze der beeldhouwers was blijkbaar aldus, dat zij eerst den omtrek van deze niervormige bladen schetsten om daarna het relief aan te brengen; aldus leert ons een plek als die welke zich links van de drie apen bevindt. Ook onder de linker spiraalpost van de poort vindt men zulk een „aanzet". Onze teekens, die Prof. Vogel op de gedachte brachten, dat er

letters- of cijferteekens mede bedoeld zouden kunnen zijn, zijn naar mijn meening in werkelijkheid slechts zulke onvoltooide ornamentstukken. Het is niet moeilijk om in het midden, juist onder den linkervoet der vrouw zulk een nierlijn te ontwaren, doch het kost evenmin moeite dit te doen geheel links, juist voor den rechtervoet. Intusschen zal duidelijk worden dat men ook geheel rechts een samenstel van zulke nier-lijnen heeft, waarvan een naar links, een naar boven en een (gebroken) naar rechts gekeerd is. Er blijft dus nog slechts één „teeken" over, namelijk dat, wat zich even links—onder den linkervoet bevindt en dat het meest van alle aan een letterteeken doet denken. Dit laatste is echter de schuld van de min of meer horizontaal loopende, rechte scheur in den steen, zooals er vele zijn op te merken in de structuur van de rots. Denkt men deze scheur weg, dan valt het teeken in tweeën uiteen; de linkerhelft blijkt dan te behooren bij de uiterst linksche nierlijn en er het rechter-pendant van te vormen en de rechterhelft die boven de horizontale lijn doorloopt, vormde een nier-lijn op zichzelf, met de buitenzijde naar rechts gekeerd. Aldus is de samenstelling dezer teekens, die o. a. Prof. Vogel bij zijn vluchtig bezoek aan letterteekens deden denken. Men moet de wonderlijke krullen van het latere rotsornament terdege kennen wil men niet spoedig door hen op een dwaalspoor worden gebracht. Toch vormen deze nier-lijnen een typische versiering, welke ons misschien op het spoor kan brengen van den ouderdom. Zij komt namelijk in het geheel niet zoo vaak voor en wijkt in alle opzichten van het gewone rotsornament af. Dit wordt op Oost-Java immer samengesteld uit willekeurig geplaatste spiralen, d.w.z. uit een groote spiraal ontspringt, op den kop, een kleinere, uit deze weer een kleinere, enzoovoort. Aldus is de samenstelling van de rotsmotieven vanaf Djala Toenda tot in den laten madjapahitschen tijd. Aldus vinden wij ze ook in den tegenwoordigen tijd op balische doeken en andere schilderingen en aldus vindt men ze ook aan Goa Gadja. Hoe men ook zoekt, het motief van Jeh Poeloe, de nier-lijn, blijft geheel op zichzelf staan en, dit moet daar dadelijk aan toegevoegd worden, geeft een bijzonder en onvertrouwd karakter aan het geheel. Nu zijn er twee voorwerpen op Java gevonden, waaraan deze nierlijnen ten duidelijkste en zelfs overvloedig voorkomen: twee gouden sieraden, waarvan het eene van Djapara, het andere van Sala afkomstig is. Afbeeldingen ervan vindt men in O. R. 1902: pl. 4 en Krom, Inleiding, 1ste uitgave, plaat 98 voor het djaparasche en O. V. 1922 : 8 voor het salasche schaamplaatje. In het bijzonder vertoont het eerste der beide voorwerpen een overloed van nier-lijnen [1]). Waar nu zoowel het balische als de javaansche voorbeelden van dit ornament zoozeer op zichzelf staan, is het lang niet onmogelijk dat er eenig verband heeft bestaan tusschen deze kunstscholen. Maar wanneer en welk? Hier staan wij weer even ver als aan het begin; van de beide plaatjes is alleen vaststaand dat zij niet uit het tijdperk van de midden-javaansche kunst stammen. Toch is er wel het een en ander te vinden dat kan pleiten voor een tamelijk laat

[1]) Men vergelijke ook *Juynboll*, Catalogus Leiden V : 160.

tijdperk in de oost-javaansche periode, als tijdperk van herkomst dezer kunst. Er is in het bijzonder op het schaamplaatje uit Djapara nog iets anders op te merken, dat een kleine aanduiding kan geven. Men ziet daar namelijk dat boven de figuur van Ardjoena een wapperende band is uitgebeeld; nauwer toeziende ontwaart men dergelijke ook onder de oksels der beide nimfen. Deze band staat niet opzichzelf. Men vindt hem bij de bekende garuḍa, afgebeeld in O. R. 1912 : 8 en afkomstig uit het malangsche, doch ook bij talrijke godenbeelden uit den lateren Kĕḍiri—Madjapahitschen tijd (O. R. 1908: pl. 102; 103 enz.). Onwillekeurig doet deze opwapperende band, vooral waar hij zich boven tegen de prabhā aanlegt, denken aan de wijze, waarop bij de wajang de praba is vastgehecht aan de schouders. Het lijkt zelfs in het geheel niet onmogelijk, dat langs dezen weg de wajangpraba zou zijn ontstaan. Hoe dit ook zij, door een en ander worden wij in plaats van in den alleroudsten tijd, zooals sommigen wilden, voor deze sieraden en dus ook voor de reliefs van Jeh Poeloe in den Madjapahit-tijd gevoerd. Daarbij komen nog andere zaken.

Behalve dat er, zooals reeds werd opgemerkt, in de compositie van het 3de tafereel en speciaal in de plaatsing der twee mannen boven rechts, iets ligt, dat aan de compositie der hedendaagsche balische schilderingen denken doet, is de kĕṭoe van den pĕdanda van het tweede tafereel zeer beslist nieuw-balisch en vertoont zij een later type dan de kluizenaarshoofdtooi der oost-javaansche reliefs. Daarenboven vertoont, zooals gezegd, de Gaṇeça een zeer vrije opvatting, die ook meer in het latere tijdperk past.

Wat nu de stijl der figuren betreft, zoo staat de zaak ten opzichte daarvan eenigszins anders. Men zal opgemerkt hebben, dat de reliefs niet afgewerkt zijn. Wat door vele bezoekers gehouden is voor een grootsche uiting van den kunstenaar dezer oude reliefvoorstellingen, is in werkelijkheid niets anders dan het feit, dat de beeldhouwer zich slechts in sommige gevallen heeft kunnen of willen zetten tot het acheveeren der figuren, terwijl de rest onafgewerkt bleef. En daar een zoo sterke stijleenheid uit het geheel spreekt, kan dit zeer goed veroorzaakt zijn door den dood van den maker. Trouwens, waar in de kunstgeschiedenis van Java zoo tallooze gevallen voorkomen van onafgewerkt ornament en beeldhouwwerk, dat men zich ten slotte afvraagt welk bouwwerk dan wel af is gekomen en of niet een of andere symbolische handeling schuilt achter dit on-aflaten, daar mag ons ditzelfde hier geenszins verwonderen.

Het dak van de poort en een goed deel van de ornamenteering zijn niet af en zoo verraden ook de ten ruwste behouwen kleedingstukken der mannen, de sĕlimpĕt van den pĕdanda en meerdere andere gedeelten, dat ook aan de personen nog veel te doen viel. Zooals gezegd, een enkele maakt hier geheel of gedeeltelijk een uitzondering op: zoo b.v. de vrouw van tafereel I, de daemon van 2. Dit bemoeilijkt de vergelijking met andere figuren ten zeerste.

Toch kan het de moeite loonen nog eens even het gouden sieraad uit Djapara in oogenschouw te nemen. Het kan niet ontkend worden dat, mutatis mutandis en gelet op het verschil in materiaal, een groote overeenkomst valt te constateeren

in de figuren. De gladde haartooi der vrouwen, die wij op het sieraad van Sala terugvinden, de anatomisch betere behandeling van het lichaam dan wij gewoon zijn en andere kleinere overeenkomsten treffen; zij komen overeen met hetgeen werd opgemerkt in verband met het ornament.

Veel is het echter niet, wat bereikt kon worden. Een datum vaststellen of zelfs een eeuw, bleek niet mogelijk. Slechts kan door de vastkoppeling aan de javaansche gouden sieraden, die ongetwijfeld uit den lateren, zoo niet allerlaatsten bloeitijd der hindoeistisch-javaansche kunst stammen, aannemelijk gemaakt worden dat onze reliefs eveneens uit dezen tijd zouden stammen en dat deze dus ruim genomen in de tweede helft van het oost-javaansche tijdvak moeten vervaardigd zijn of daarna. Meer is voorloopig niet te zeggen.

Hoe staat het nu met den stijl van Goa Gadja? Zonder eenigen twijfel is deze ouder; reeds de spuierbeelden en de Gaṇeça, die zich nog in de grot bevindt en die een voortreffelijk stuk werk vormt, doen eerder denken aan den voor-madjapahitschen tijd. De weinige letterteekens, die in de poort nog zichtbaar waren, en die tamelijk wel overeen kwamen met het Singasari-schrift, verzetten zich daar niet tegen. Ook het Hārītī-beeld uit de gĕdong naast de grot sluit zich hierbij aan. Evidentie is er echter geenszins en het eenige wat gezegd kan worden, is, dat de grot ouder is dan de reliefs van Jeh Poeloe, dat het beeldhouwwerk uit de oost-javaansche periode stamt en waarschijnlijk uit de eerste helft daarvan. Dit laatste meer ter bepaling van de gedachte dan als vaste dateering op te vatten.

Intusschen kwam bericht van den Poenggawa van Oeboed, dat te Pedjeng, waar besloten was met de inventarisatie van het district Oeboed aan te vangen, een tijdelijke woning gereed was gekomen; deze werd den 8 Sept. betrokken en onmiddellijk een aanvang gemaakt met dit deel van de werkzaamheden. Al zeer spoedig bleken de vondsten zich dusdanig op te hoopen, dat er niet aan gedacht kon worden in den beschikbaren tijd ook het overige gedeelte van Oeboed te inventariseeren; er was volop werk, zoodat bij het vertrek op den 19den de laatste abklatsch nog nat en wel in den auto moest worden medegenomen. Het verslag van dit gedeelte van de reis zal echter, zooals reeds werd opgemerkt, elders worden gepubliceerd, waar tevens uitvoeriger, dan hier mogelijk was, op de verkregen gegevens zal kunnen worden ingegaan. Nadat rapporteur zich den 20sten te Boeleleng had ingescheept, bereikte hij den 22 September zijn standplaats.

§ 7. *Prehistorie.*

Van den schelpenheuvel te Saentis werden de sectoren A en D geheel afgegraven. In verband met den invallenden regentijd werd het werk begin November stop gezet om in 1926 zoo mogelijk te worden beeindigd. De resultaten der ontgraving waren bevredigend. Na afloop van het geheele onderzoek zal een samenvattend rapport gepubliceerd worden.

Eind Augustus werd een tocht gemaakt naar de samenvloeiing van Aek Natas en Aek Lingkoengan om een nader onderzoek in te stellen naar de inkrassingen in den rotswand van het vroeger reeds gerapporteerde abri sous roche. Daar de waterstand nu een ontgraving toeliet, werd daartoe overgegaan. Er bleek toen, dat de teekeningen van jongen datum moeten zijn, daar verschillende voorstellingen van de hagedis, zooals die nu in de Batakkunst nog zoo geliefd is, voorkwamen. De inkrassingen zullen dus in jongeren tijd door Bataksche boschproductenzoekers of visschers uit verveling zijn ingekrast, terwijl zij tegen regen schuilden onder den overhangenden rotswand.

Een zeer belangrijke ontdekking was het constateeren zoowel in Boven-Langkat als in Boven-Serdang van een prehistorische cultuur met een zeer bepaalden afwijkenden vorm van de coup de poing. Exemplaren werden bij tientalen gevonden op rubberondernemigen gelegen daar waar de vlakte in het heuvelterrein begint over te gaan. De grond bestaat er uit de bekende roode lateriet, ongelaagd, zoodat geen gegevens verkregen konden worden omtrent den ouderdom der stukken. Deze zijn echter sterk gepatineerd en de randen der retouches vrijwel verweerd, zoodat de stukken uit relatief ouden tijd moeten dagteekenen. Zij vertoonen nog het meeste overeenkomst met de stukken door Piette en Mansuy in Indo-China gevonden o.a. in de grotten van het Bac Son-massief. Daar over een groot aantal exemplaren kon worden beschikt, werden aan verschillende deskundigen op prehistorisch gebied in het buitenland specimina gezonden.

§ 8. *Hollandsche oudheden.*

Ingevolge de gebleken noodzakelijkheid om aan de Portugeesche Buitenkerk, alvorens de definitieve overdracht van het gebouw aan den Kerkeraad kan plaats hebben, eenige aanvullende herstellingen aan den kap, in het inwendige van de kerk en de consistorie-kamer uit te voeren, werd in November aan het Algemeen Ingenieurs- en Architecten-Bureau opdracht hiertoe gegeven, terwijl de Architect der B. O. W. Ir. Baumgartner zich met het toezicht belastte. De herstellingen zullen omstreeks April van het volgende jaar beëindigd zijn.

Bij Gouvernementsbesluit van 24 December werd de Directeur van Onderwijs en Eeredienst wederom gemachtigd om voor het nemen van de noodzakelijkste maatregelen tot behoud van de Hollandsche oudheden in de Molukken gedurende het jaar 1925 te beschikken over een bedrag van ten hoogste *f* 900.—.

§ 9. *Foto's en Teekeningen.*

Midden-Java. Eind Juli werden door den fotograaf-teekenaar volgens aanwijzingen van Dr. Stutterheim enkele der nieuw ontdekte letterteekens in tjaṇḍi Sari bij Kalasan gefotografeerd, doch het resultaat was niet zooals verwacht werd. De muren moesten nat gespoten worden om het letterschrift duidelijk uit te

doen komen. Een in alle opzichten sprekend contrast tusschen letters en stucco-laag kon hierdoor echter niet verkregen worden.

De heer De Vink voegde zich den 4den Augustus, ingevolge opdracht van het Hoofd bij den Luit. Kol. Th. Van Erp, ten einde op Bali volgens diens aanwijzingen fotografische opnamen te doen. Volgens aanwijzingen van Dr. Stutterheim werden daarenboven te Pedjeng een 100-tal opnamen vervaardigd van daar gevonden oudheden. Daartoe begaf de fotograaf zich den 25sten Sept. naar Pedjeng; het werk aldaar nam 8 dagen in beslag, wat grootendeels te wijten viel aan den beschadigden en verwaarloosden toestand, waarin de voorwerpen verkeerden. Aangezien bijna alle voorwerpen door de bevolking werden vereerd, was het in sommige gevallen niet mogelijk een bevredigende opname te doen.

Rapporteur keerde den 24sten October te Djokja terug, alwaar in de eerstvolgende dagen het resteerend gedeelte der Balische opnamen ontwikkeld en afgedrukt werd. Ook werd op last van den Bouwkundig-Inspecteur een derde stel afdrukken vervaardigd van de opnamen te Pedjeng, terwijl de rots-tjaṇḍi van Pedjeng in teekening werd gebracht (voor- en zijaanzicht). Alle negatieven werden geregistreerd.

De fotograaf Karto met zijnen helper Saleh werkten in het derde kwartaal onder leiding van den Heer van Coolwijk aan het afdrukken enz. der foto's van dit kwartaal; verder waren zij behulpzaam bij het maken van lichtdrukken.

De tijdelijke teekenaar werkte eveneens onder leiding van den heer Van Coolwijk aan het calqueeren van teekeningen van Panataran, welke voor reproductie geschikt gemaakt moesten worden; de reeds vroeger gemaakte calques konden hiervoor gebruikt worden.

De teekenaar tweede klasse Saridjo werkte een korte poos aan de teekeningen schaal 1 op 15 van Prambanan; daarna aan een teekening der oudheden op het Zuidergebergte in het district Kertek; ten slotte aan het calqueeren van een situatieteekeningetje der oudheden in de Prambananvlakte. Nu en dan was hij tevens behulpzaam bij het teekenen van een perspectief van den hoofdtempel van Panataran. In het vierde kwartaal maakte hij de situatie-teekeningen van Gambiro-wati, Ngawen en calques van Panataran.

De tijdelijk teekenaar-opzichter Mas Soewarno, teekende voor Ngawen het langsprofiel voor de buisleiding; deed met Hardjowisastro de daarvoor noodige opmetingen en hield verder toezicht bij de uitvoering van het graafwerk en het leggen der buizen.

Oost-Java. De teekeningen van tjaṇḍi Bangkal, welke in potlood gereed waren, werden door den Bouwk. Opzichter in inkt gezet en niet zooals in het vorige verslag vermeld werd naar den Bouwkundig Adj. Inspecteur gezonden. De teekeningen van tjaṇḍi Pari kwamen in potlood gereed; geteekend werden: platte grond ter hoogte van het tempellichaam, bovenaanzicht van het dak, aanzicht Westzijde, zijaanzicht en doorsnede over de as Oost-West, allen schaal 1 à 20 en een situatie, schaal 1 à 50. Deze teekeningen zullen in het vierde kwartaal in inkt gezet worden.

De Bouwk. Opzichter ging in October naar Trawoelan, om aldaar, volgens aanwijzingen van den Heer Maclaine Pont, enkele opmetingen te verrichten en deze in teekening te brengen. De volgende oudheden werden opgemeten en in potlood geteekend.

Siti Geneng Bedjidjong. Hiervan werden geteekend, platte grond, aanzicht Zuidzijde, aanzicht Westzijde en doorsnede over de as Oost-West, allen schaal 1—20.

Lemah Toelis. Hiervan werd, voorzoover deze oudheid reeds ontgraven is, een situatie geteekend, schaal 1—200.

Goehah. Ook hiervan werd een situatie geteekend, schaal 1—50.

Voorts werden, met den Heer Maclaine Pont, opmetingen verricht in de omstreken van Trawoelan, Koemitir en tjaṇḍi Tikoes en een tocht gemaakt naar de desa's Domas, Sariredjo, Tirim-Kidoel, Toempang en Gègèr.

§ 10. *Programma voor het volgend Kwartaal.*

De werkzaamheden aan de tjaṇḍi's Ngawen, Mĕrak en Badoet zullen worden voorgezet. De Bouwk. Opzichter zal de herstellingen aan de bouwwerken op den Diëng beeindigen en de te Djokja aanwezige teekeningen sorteeren en registreeren.

Het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst,
F. D. K. BOSCH.

LIJST
DER FOTOGRAFISCHE OPNAMEN
IN HET DERDE EN VIERDE KWARTAAL 1925.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7486	9×12	8-6-'25	Modjokerto (afd.) thans in partic. bezit. in Nederl.	Twee gouden ringen (één met zegelplaat).
7487	13×18	2-7-'25	Tjaṇḍi Ngawen, distr. Moentilan (Magelang)	Voorbouw, beiderzijds van den doorgang. Nis met hoekpilaster en penant. Rechtsche partij.
7488	„	„	id.	Id. id. met hoekpilaster. Linksche partij.
7489	„	„	id.	Id. id. Binnenzijde van de rechtsche partij.
7490	18×24	11-7-'25	id.	Oostzijde, na gedeeltelijke herplaatsing van voorhanden, opgegraven bouwdeelen.
7491	„	„	id.	Als 7490, tempeltje No. II. Noord-Oosthoek.
7492	13×18	18-7-'25	id.	Tempeltje No. II. Zuid-Oosthoek na herplaatsing, met een gedeelte van de balustrade.
7493	„	„	id.	Als 7492. Noord-Oosthoek.
7494	„	„	id.	Als 7492. Noord-Oosthoek met Noordzijde.
7495	„	„	id.	Tempeltje No. II. Hoekdeksteen van de middenpartij, rechts van den top.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7496	13×18	18-7-'25	Tjaṇḍi Ngawen, distr. Moentilan (Magelang)	Tempeltje No. II. Bovenaanzicht met aanwijzing v. d. vloer v. d. omgang en onderste laag van den bovenbouw.
7497	„	„	id.	id. Bovenaanzicht, met vloer en aanwijzing v. d. onderste laag v. d. bovenbouw. Noordelijk gedeelte.
7498	18×24	23-7-'25	id.	id. Bovenaanzicht met vloer en aanwijzing v. d. onderste laag v. d. bovenbouw. Zuidelijk gedeelte.
7499	„	„	id.	id. id. id.
7500	13×18	25-8-'25	id.	Bovenste laag van het tempellichaam met aanwijzing v. d. hoekpilaster-afsluiting door den rechthoekig geprofileerden dekband.
7501	„	„	id.	Id. id. id. De rechthoekig geprofileerde dekband rustend op de bovenste laag v. d. hoekpilaster.
7502	„	„	id.	Bovenste laag v. h. tempellichaam uit- en inwendige hoek, met aanwijzing van afsluiting dier bovenste laag.
7503	„	„	id.	Rechthoekig geprof. dekband, behoorende op de bovenste laag v. h. tempellichaam, vergl. foto 7500.
7504	„	„	id.	Gono-band, behoorende bij de kroonlijst. Vergl. foto's 7423 en 7424. Aansluiting tegen den kālakop.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7505	18 × 24	25-8-'25	Tjaṇḍi Ngawen, district Moentilan.	Rechthoekige dekband v. d. kroonlijst. Vergl. foto 7431. Aansluiting aan het ornament van den kāla-kop.
7506	„	7-9-'25	id	Tempeltje No. II. Nisbekrooning met kinnarī's.
7507	„	„	id	id. Vrijstaand voorportaal met doorgang, kālakop en zijnissen. Aansluiting a. d. kālakop en antefix v. d. bekrooning de boven rechter nis. Vergl. foto's 7487 — 7489.
7508	„	„	id	id. Hetzelfde portaal (van links met den kālakop op den voorgrond, welke kālakop behoort achter die, welke reeds gesteld is). Vergel. foto's 7487 — 7489.
7509	„	„	id	id. id. Vrijstaand voorportaal. Bekroonde afsluiting v. d. rechter nispartij, naast de middenpartij met de kālakoppen. Vergel. 7487 — 7489.
7510	„	13-7-'25	id	id. id. Vrijstaand voorportaal. Basement v. d. linker-nispartij, met de makara's v. d. doorgang gesteld. Vergl. 7487 —7489.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7511	18×24	13-7-'25	Tjaṇḍi Ngawen, district Moentilan.	Tempeltje No. II. Vrijstaand voorportaal. De makara's v. d. doorgang gesteld. Rechter nispartij. Vergl. 7487—7489 en 7507—7509.
7512	„	„	„	Basementlijsten v.h. tempeltje. Bovenbouw. Overeenkomstige lijst v. d. kleine nis (in het vlak der ware hoeken) v. d. makara met onderstuk v. d. grootere nissen in de vier uitsprongvelden en het hoekstuk als aanzet v. d. hoekpilaster. Vergl. 7442—7444.
7513	„	28-9-'25	„	Tempeltje No. I. Voor de herstelling. Oostzijde.
7514	„	5-7-'25	Onbekend, thans i. h. bezit van Mr. Bertling te Djogja.	Bronzen bel (ongeveer de ware grootte).
7515	„	„	id.	Zelfde bel, onderzijde (ware grootte).
7516	„	„	id.	Bronzen bel, ware grootte.
7517	„	7-7-'25	Tjaṇḍi Mĕndoet, district Moentilan.	Tempel, Noord. Na de plaatsing der beneden dagobs.
7518	„	„	id.	Id. id. id.
7519	„	20-7-'25	id.	Zuidzijde, na de herplaatsing der dagobs.
7520	13×18	31-7-'25	Tjaṇḍi Selogrijo, distr. Bandongan.	Noordzijde.
7521	„	„	id.	Id.
7522	„	„	id.	Van af de nabij zijnde heuvel. Zuidzijde.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7523	13×18	31-7-'25	Tjaṇḍi Selogrijo, distr. Bandongan.	Van af het tempelterrein, naar het Oosten.
7524	„	8-8-'25	Goenoeng Sentono, Regentschap Bantoel.	Fragmenten van een beeldvoetstuk.
7525	„	„	id.	Gezicht op de vlakte van af den berg.
7526	„	„	id.	Id. op de zee, van af den berg.
7527	„	„	Goenoeng Banteng (Zuiderstrand).	Graf van Kjai Seh Bĕla Bĕloe. Van af den heuvel, gezicht op de zee.
7528	„	„	id.	Id. id.
7529	18×24	20-8-'25	Gambiro-wati, district Playen, afd. Gn. Kidoel.	Overblijfselen van twee terrasmuren, na gedeeltelijke ontgraving.
7530	„	„	id.	Id. id.
7531	„	„	id.	Id. details van dezelfde muren.
7532	„	„	id.	Id. id.
7533	„	„	id.	Id. id.
7534	„	„	id.	Gezicht naar zee, van af de muren.
7535	13×18	1-9-'25	id.	Overblijfselen van twee terrasmuren. Een gedeelte na de ontgraving.
7536	„	„	Grot Soerotjolo, district Kretek, regentsch. Bantoel.	Overzicht (Zuid v. d. desa Soerotjolo).
7537	„	„	id.	Toegang tot de gedeeltelijk tegen de rots aangebouwde kamer.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7538	13 × 18	1-9-'25	Grot Soerotjolo, distr. Kretek, regentsch. Bantoel.	In den natuur-steen gehakte olifantslurf. Rechts v. d. ingang der kamer. Vergl. foto 7537.
7539	„	„	id.	Ingang v. d. grot, met gedeeltelijk nog aanwezige aanbouwing.
7540	„	„	id.	Beschreven steentje (groot 51 × 33½ × 12 cM.) aangetroffen staande rechts naast den grotingang. Thans te Djogja i. h. kantoor v. d. bouwk. Inspecteur.
7541	18 × 24	14-9-'25	Tjaṇḍi Plaosan, distr. Prambanan, afd. Klaten.	Beschreven steentjes, aangetroffen op het Zuidelijk terrein aan de Noord-Westzijde bij het planten van lamtorostekken.
7542	13 × 18	15-9-'25	Batoro-gono, district Karangnongko, Klaten.	Steenen beeld van Gaṇeça (voorzijde).
7543	„	„	id.	Zelfde beeld, zijkant.
7544	„	„	id.	Antefix, vooraanzicht, met vierarmig beeldje, zittend op een lotuskussen.
7545	„	„	id.	Zelfde (Rechter zijaanzicht).
7546	„	„	id.	Zelfde (Linker zijaanzicht).
7547	18 × 24	19-9-'25	id.	Vóór de ontgraving. Van af het Zuid-Westen.
7548	„	„	id.	Id. id. Van af het Zuid-Oosten.
7549	„	„	id.	Id. id. Van af het Noord-Oosten.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7550	18×24	19-9-'25	Batoro-gono, district Karangnongko, Klaten.	Vóór de ontgraving. Van af het Zuiden.
7551	13×18	26-9-'25	id.	Gedurende de ontgraving. Opgegraven fragmenten.
7552	„	„	id.	Id. id.
7553	„	„	id.	Id. id.
7554	„	„	id.	Id. id.
7555	„	„	id.	Id. id.
7556	18×24	30-9-'25	Djětis b. d. kali Tjode, ten Noorden v. d. grooten weg Djogja—Solo, afd. Mataram.	Restanten van natuursteenmuren.
7557	„	„	id.	Id. id.
7558	„	„	id.	Fragmenten gedurende de blootlegging voor den dag gekomen.
7559	13×18	31-9-'25	Tjaṇḍi Panataran, distr. en afd. Blitar.	Makara's (fragmenten van een boogvormige nisomlijsting).
7560	13×18	1-8-'25	Tjaṇḍi Soemberdjati, distr. Srengat (Blitar).	Kāla-kop.
7561	„	„	id.	Antefix van het dak.
7562	„	„	id.	Versieringsmotieven van den voet, Noord-Westhoek.
7563	„	„	id.	id. id. Oostzijde.
7564	„	„	id.	id. id. Noordzijde.
7565	„	7-8-'25	Tjaṇḍi Badoet, onderdistr. Daoe, afd. Malang.	Verzakking van de teerlingsbasis, Oostzijde.
7566	„	19-8-'25	id.	De portiek met doorloop.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7567	13×18	19-8-'25	Tjaṇḍi Badoet, onderdistr. Ḍaoe afd. Malang.	Detail v. d. kroonlijst Noord-Westhoek.
7568	„	„	id.	Schema van een daktorentje 1ste verdieping.
7569	„	„	id.	Voetstuk van een deuromlijsting van een der bijtempeltjes.
7570	„	„	id.	Middenantefix van de kroonlijst Noordzijde.
7571	„	25-4-'25	Aloer-eilanden, res. Timor en Onderhoorigheden.	Bronzen keteltrom (thans i. h. bezit v. d. hr. Van Kempen).
7572	„	„	id.	id. id.
7573	„	„	id.	id. id. (detail van 7572).
7574	„	„	id.	id. id. (als No. 7572).
7575	„	„	id.	id. id. (detail van 7574).
7576	„	„	id.	id. id. (detail van 7574).
7577	„	21-6-'25	Biara Sitokpajan, onderafd. Padang Lawas, res. Tapanoeli.	Makara van ter zijde.
7578	„	„	id.	id. van voren.
7579	„	22-6-'25	Goenoeng Toea, onderafd. Padang Lawas, res. Tapanoeli.	Makara staande op het Controleurserf, van voren.
7580	„	„	id.	id. id.
7581	„	23-6-'25	Portibi, onderafd. Padang Lawas, res. Tapanoeli.	Baiara Bahal I, achterzijde.
7582	„	„	id.	id. basrelief a. h. soubasement, achterzijde.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7583	13×18	23-6-'25	Portibi, onderafd. Padang Lawas, res. Tapanoeli.	Baiara Bahal I, basrelief a. h. soubasement trapstuk.
7584	„	6-7-'25	Soengei Lansat, onderafd. Batang Hari, Distr. S. W. K.	Mahākāla van Padang Rotjo.
7585	„	„	id.	id. id.
7586	„	„	id.	id. id.
7587	„	„	Si Goentoer, onderafd. Batang Hari, Distr. S. W. K.	Pusaka kris der Radja's van Si Goentoer.
7588	„	„	id.	id. id.
7589	„	13-7-'25	Tandjoeng Medan (kamp. Pante) onderafd. Loeboek Sikaping, S. W. K.	Biara Tandjoeng Medan (overblijfselen van baksteenen bouwwerken).
7590	„	30-7-'25	Moeara Takoes, landsch. VI Kota Kampas, di Moedik, afd. Ogam en Komering Oeloe, S. W. K.	Stūpa van gebakken steen, voorzijde.
7591	„	„	id.	id. id.
7592	„	„	id.	id. detail (oorspronkelijke tempel en latere bijbouwing a. h. lichaam v. d. stūpa).
7593	„	„	id.	id. id. (a. h. soubasement).
7594	„	11-5-'25	Moeara Lingkoengan, distr. Bandar Doerian, afdeeling Asahan, S. O. K.	Abri sous roche, van ter zijde.
7595	„	25-8-'25	id.	Abri sous roche van Bataksche boschproductie-zoekers, vóór de ontgraving.
7596	„	26-8-'25	id.	id. id. Begin der ontgraving.
7597	„	27-8-'25	id.	id. id. Tijdens de ontgraving.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7598	13×18	28-8-'25	Moeara Lingkoengan, distr. Bandar Doerian, afdeeling Asahan, S.O.K.	Abri sous roche. Afloop der ontgraving.
7599	„	„	id.	Teekens door Bataksche boschproductie-zoekers i. d. rots gekrast.
7600	„	„	id.	id. id.
7601	„	„	id.	id. id.
7602	„	16-5-'25	Ondern. Saentis, afd. Beneden Deli, S.O.K.	Schelpenheuvel na gedeeltelijke openkapping.
7603	„	6-8-'25	id.	id. Sector I, na afgraving.
7604	„	13-8-'25	id.	id. Sector II, vóór de ontgraving.
7605	„	„	id.	id. Sector III, vóór de ontgraving.
7606	„	2-9-'25	id.	id. Sector IV, achterzijde, na gedeeltelijke ontgraving.
7607	„	„	id.	id. Sector IV, Zuid-Westhoek, id.
7608	„	19-10-'25	id.	id. Sector IV, achterzijde, bij einde der ontgraving.
7609	„	„	id.	Id. Sector IV, Zuidzijde, idem.
7610	„	„	id.	Id. Sector IV, Noordzijde, idem.
7611	„	2-10-'25	Batak-Museum te Raja, onderafd. Karolanden, S. O. K.	Bronzen beelden, voorzijde.
7612	„	„	id.	Id. van ter zijde.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7613	13×18	2-10-'25	Batak-Museum te Raja, onderafd. Karolanden, S. O. K.	Bronzen beeldje van Kṛṣṇa als jongen boter stelend. 1. zijkant.
7614	„	„	id.	Id. id. van voren.
7615	„	„	id.	Id. id. rechter zijkant.
7616	„	27-10-'25	Tjaṇḍi Badoet, distr. Penanggoengan, afd. Malang.	Kroonlijst v. d. eerste dakverdieping.
7617	„	„	id.	Schema van een daktorentje 2de verdieping.
7618	„	„	id.	Schema 2de dakverdieping met bekroning.
7619	„	„	id.	Kroonlijst 2de dakverdieping en de top.
7620	„	„	id.	Nisbekroning met aansluitende kroonlijst.
7621	„	„	id.	Voetstuk van de omlijsting van den ingang.
7622	„	30-12-'25	id.	Kālakop boven den trapvleugel.
7623	„	„	id.	Sierstuk van den voet van de Oostelijke nis.
7624	„	„	id.	Steenen beeld van Çiwa-Guru.
7625	„	27-10-'25	id.	Steenen beeld van Durgā.
7626	18×24	24-7-'25	Tjaṇḍi Asoe, distr. Moentilan, afd. Magelang.	Noordzijde.
7627	„	„	Tjaṇḍi Pĕndĕm, distr. Moentilan, afd. Magelang.	Westzijde, onderbouw Zuid v. d. trap.
7628	„	„	id.	Westzijde onderbouw Noord v. d. trap.
7629	„	„	id.	Zuid-Westhoek met trap.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7630	18×24	24-7-'25	Tjaṇḍi Pĕndĕm, distr. Moentilan, afd. Magelang.	Noord-Oosthoek.
7631	„	„	id.	Noord-Westhoek.
7632	„	„	id.	Zuid-Oosthoek.
7633	„	25-7-'25	Tjaṇḍi Loemboeng, distr. Moentilan, afd. Magelang.	Zuid-Oosthoek gezien over de kali.
7634	„	„	id.	Zuid-aanzicht.
7635	„	„	id.	Zuid-Westhoek met trap.
7636	„	„	id.	Noord-Westhoek met trap.
7637	„	„	id.	Noord-Oosthoek.
7638	„	„	id.	Noordzijde. Trapvleugel.
7639	„	„	id.	Zuidzijde. Trapvleugel.
7640	„	„	id.	Oostzijde. Middenpaneel.
7641	„	„	id.	Paneel Zuidzijde ten Westen.
7642	„	„	id.	Zuidzijde, middenpaneel onderbouw.
7643	„	„	id.	Westzijde paneel Zuid v. d. trap.
7644	9×12	3-9-'25	Poera Desa Saba, distr. Tjanggi, Zuid-Bali.	Wajangrelief v. d. onderbouw van een godenhuisje (1)
7645	„	„	id.	id. id. (2)
7646	„	„	id.	id. id. (3)
7647	„	„	id.	id. id. (4)
7648	„	„	id.	id. id. (5)
7649	„	„	id.	id. id. (6)

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7650	9×12	3-9-'25	Poera Desa Saba, distr. Tjanggi, Zuid-Bali.	Wajangrelief v. d. onderbouw van een godenhuisje (7)
7651	„	„	id.	id. id. (8)
7652	„	„	id.	id. id. (9)
7653	„	„	id.	id. id. (10)
7654	„	„	id.	id. id. (11)
7655	„	„	id.	id. id. (12)
7656	„	22-9-'25	Museum te Badoeng, Zuid-Bali	Wajangrelief a. d. buitenmuur en groote poort (1)
7657	„	„	id.	id. id. (2)
7658	„	„	id.	id. id. (3)
7659	„	„	id.	id. id. (4)
7660	„	„	id.	id. id. (5)
7661	„	„	id.	id. id. (6)
7662	„	„	id.	id. id. (7)
7663	„	„	Museum Badoeng (Aloon[2]) Zuid-Bali.	id. id. (8)
7664	„	„	id.	id. id. (9)
7665	„	„	id.	id. id. (10)
7666	„	„	id.	id. id. (11)
7667	„	„	id.	id. id. (12)
7668	„	„	id.	id. id. (13)
7669	„	„	id.	id. id. (14)
7670	„	„	id.	id. id. (15)
7671	„	„	id.	id. id. (16)

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7672	9 × 12	22-9-'25	Museum Badoeng (Aloon[2]) Zuid-Bali.	Wajangrelief a. d. buitenmuur en groote poort (17)
7673	„	„	id.	id. id. (18)
7674	„	„	id.	id. id. (19)
7675	„	„	id.	id. id. (20)
7676	„	„	id.	id. id. (21)
7677	„	5-10-'25	Desa Gimbaran, onderafd. Zuid-Bali.	Gaṇeça zittend op een kussen van vlammen, voor letterschrift.
7678	„	13-10-'25	Karangasem, Zuid-Bali.	Steenen beeld, tj. Dasa. Buddhistisch heiligdom.
7679	„	„	id.	Oude Poeri v. d. Stedehouder, plafondschildering sterrekaart links boven.
7680	„	„	id.	id. id. id. rechts boven.
7681	„	„	id.	id. id. id. links onder.
7682	„	„	id.	id. id. id. rechts onder.
7683	18 × 24	25-9-'25	Poera Tamansari, Pedjeng Oeboet, Zuid-Bali.	Tjandra Sĕngkala.
7684	„	„	Gĕdong Batara Wisnoe, Pedjeng, Oeboet, Zuid-Bali.	Tjaṇḍi Kodel met vaasvormige topstukken.
7685	9 × 12	„	Poera Taman Pedjeng, Oeboet.	Makara-spuier, zijaanzicht.
7686	18 × 24	„	Poera Saren Pedjeng, Oeboet.	Bovendorpel. Kālakop.
7687	9 × 12	„	id.	Voetstuk met vooroverliggenden man of vrouw (1)
7688	„	„	id.	id. id. (2)
7689	„	„	id.	id. id. (3)

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7690	9×12	25-9-'25	Poera Saren Pedjeng, Oeboet.	Voetstuk met vooroverliggende of vrouw (4)
7691	18×24	28-9-'25	Poera Ratoe Pĕgĕning, Pedjeng Oeboet, Z. B.	Lingga met zestien goden.
7692	„	„	id.	id. id. iets gedraaid.
7693	„	„	Karang van I. Getar, Pedjeng Oeboet, Z. B.	Makara-spuier, zijaanzicht.
7694	9×12	„	Gĕdong Kapatihan, Pedjeng Oeboet, Zuid-Bali.	Trapspiegel-fragment.
7695	18×24	„	Poera Mĕlanting, Pedjeng Oeboet, Zuid-Bali.	Steenen beeld van Ardhanārī.
7696	„	„	Poera Pagoelingan, Pedjeng Oeboet, Zuid-Bali.	Raksasa met schild, waarop gefigureerde letters.
7697	„	„	Poera Poetri ing Djagat Pedjeng Oeboet, Z. B.	Vier goden in een beeld (in Gĕdong Poesĕr Tasik).
7698	„	30-9-'25	id.	Tonvormig steenblok met reliefvoorstelling (1)
7699	„	„	id.	id. id. (2)
7700	„	„	id.	id. id. (3)
7701	„	„	id.	id. id. (4)
7702	„	„	id.	id. id. (5)
7703	„	„	id.	id. id. (6)
7704	„	„	id.	id. id. (7)
7705	„	„	id.	id. id. (8)
7706	9×12	„	id.	Viervoetje Brahma op Gaṇa-dragertjes (1)
7707	„	„	id.	id. id. (2)
7708	„	„	id.	id. id. (3)

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7709	9×12	30-9-'25	Poera Poetri ing Djagat Pedjeng Oeboet, Z. B.	Viervoetje Brahma op Gana-dragertjes (4)
7710	„	„	id.	id. id. (5)
7711	18×24	„	Poera Kĕbon Edan, Pedjeng Oeboet, Zuid-Bali.	Voetstuk, liggende man waarop twee voeten.
7712	„	„	id.	Raksasa, lichaam met masker voor het gelaat.
7713	„	„	Poera Poetri Poesĕr ing Djagat, Pedjeng Oeboet, Zuid-Bali.	Spuierbeeld. Detail opnamen v. d. kleine figuur in de handen.
7714	9×12	„	Poera Panataran Panglan, Pedjeng Oeboet, Z. B.	Lingga met buste tegen den kop.
7715	18×24	„	Poera Ratoe Mas Ketel, Pedjeng Oeboet, Z. B.	Rond steenblok met vier Buddha's.
7716	9×12	„	id.	Vierkant steenblok met ornament.
7717	18×24	„	Karang I. Gĕdoer, Pedjeng Oeboet. Zuid-Bali.	Steenen beeld van vier goden met maskers voor het gelaat (1)
7718	„	„	id.	Id. id. (2)
7719	„	„	id.	Id. id. (3)
7720	„	„	Poera Pĕdamongan, Pedjeng Oeboet. Zuid-Bali.	Inscriptie gefigureerd schrift.
7721	„	„	Plek in de sawah, Pedjeng Oeboet. Zuid-Bali.	Makara-spuier. Zuid van Poera Poesĕr ing Djagat.
7722	„	„	Poera Galang Sandja, Pedjeng Oeboet. Zuid-Bali.	Tjakra met ronde potten als spaken.
7723	„	„	id.	Bodhisattwa-figuur zonder kop. Hoog 30 cM.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7724	18×24	30-9-'25	Poera Batan Klĕtjoeng, Pedjeng Oeboet. Z. B.	Leeuw. Barabudur-type.
7725	9×12	"	id.	Tandrad, diam. 97 cM.
7726	"	"	Poera Jeh Ajoe, Pedjeng Oeboet. Zuid-Bali.	Buddhabeeld in dharma-cakra-mudra. Hoog ± 87 cM.
7727	"	"	Poera Kĕmbang Rijasa, Pedjeng Oeboet. Z. B.	Topstuk, Hoog 87 cM.
7728	"	"	id.	Twee halve bollen op een steen.
7729	18×24	"	Poera Desa Pĕdadapan, Pedjeng Oeboet. Z. B.	Tjaṇḍimodel met beelden in de nissen (Çiwa) (1)
7730	"	"	id.	Id. id. (Guru) (2)
7731	"	"	id.	Id. id. (Gaṇeça) (3)
7732	"	"	id.	Id. id. (Durgā) (4)
7733	"	"	id.	Id. id. detail van (1)
7734	"	"	Kali Kĕlĕboetan, Pedjeng Oeboet. Zuid-Bali.	Tjaṇḍi in de rots op den Oostoever.
7735	"	"	id.	Id. id. (detail).
7736	"	"	Poera Oeboet, Pedjeng Oeboet. Zuid-Bali.	Twaalf klei-stupa's.
7737	"	"	id.	Negen klei-afdrukken van kloosterstempels.
7738	"	"	Poera Ing Djagat, Pedjeng Oeboet. Zuid-Bali.	Spuierbeeld. Bodhisattwa-figuur.
7739	9×12	"	Poera Pagoelingan, Pedjeng Oeboet. Z. B.	Raksasa, met letterschrift op het ruggestuk.
7740	"	"	Poera Moentoer, Pedjeng Oeboet. Zuid-Bali.	Topstuk op lotus.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7741	9×12	30-9-'25	Kali Kĕlĕboetan, Pedjeng Oeboet. Zuid-Bali.	Tjaṇḍi in de rots op den Oostoever met werksteiger.
7742	18×24	19-10-'25	Gowa Bĕdoeloe, Gianjar.	Rotsrelief (1)
7743	„	„	id.	id. (2)
7744	„	„	id.	id. (3)
7745	„	„	id.	id. (4)
7746	„	16-9-'25	Bukit Darma, Gianjar.	Oud steenen beeld van Durgā met 6 armen o. v. top v. d. Bukit Darma.
7747	„	1-8-'25	Tjaṇḍi Sari, distr. Brebah, afd. Mataram.	Letterschrift. Ingangrechts bovenaan, even onder de afdeksteen. Middenkamer I.
7748	„	„	id.	Muurvlak tusschen den inspringenden hoek en doorgang Z-kamer. Middenkamer II.
7749	„	„	id.	Muurvlak tusschen de doorgang Zuidelijke kamer en nis. Middenkamer III.
7750	„	„	id.	Geheele muurvlak front naar het Oosten. Middenkamer IV.
7751	„	„	id.	Geheele muurvlak tusschen de N.W. hoek en de nis. Noordelijke muur. Middenkamer V.
7752	„	„	id.	Gewelf doorgang v. d. middenkamer naar de noordkamer. Noord ten Westen VI.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7753	18 x 24	1-8-'25	Tjaṇḍi Sari, distr. Brebah, afd. Mataram.	Geheele muurvlak front Noord en de Noordelijke kamer VII.
7754	„	„	id.	Geheele muurvlak front Oost tusschen de Z. en N. muur. Noordelijke kamer VIII.
7755	„	„	id.	Geheele muurvlak front Zuid tusschen de N.W. hoek en de nis. Noordelijke kamer IX.
7756	„	„	id.	Lijsten boven het venster, front West. Noordelijke kamer X.
7757	„	„	id.	Muurvlak tusschen het venster en de Z.O. hoek. Noordelijke kamer XI.
7758	„	„	id.	Muurvlak onderste gedeelte tusschen het venster en Z.O. hoek. Noordelijke kamer XII.
7759	„	„	id.	Muurvlak tusschen Z.O. hoek en doorgang naar de Middenkamer. Noordelijke kamer XIII.
7760	„	1-2-'25	Prambanan, 2de ringmuur.	Oost ten Noorden fundeering, richting Noord-Zuid.
7761	„	1-12-'25	id.	Oost ten Noorden fundeering. Voorsprong richting Oost-West.
7762	„	„	id.	Id. id. id. richting West-Oost.
7763	„	„	id.	Id. id. id. richting Noord-Zuid.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7764	18×24	1-12-'25	Prambanan, 2de ringmuur.	Proefsleuf precies in de as Oost-West v. h. tempelcomplex onder den weg.
7765	„	28-12-'25	id.	Buitenzijde N. O. hoek. Profiel onderbouw met fundeeringlaag.
7766	„	„	id.	Tusschenmuur richting West-Oost tusschen de 2de en 3de ringmuur op 't Oosten ten Noorden v. h. tempelcomplex.
7767	„	31-12-'25	Palgading, distr. Mlati, regentschap Sleman.	Lang relief rechterhelft. Terras.
7768	„	„	id.	Relief linkerhelft fragmenten Terras.
7769	„	„	id.	Rechterhelft (monnik voor den lessenaar) 1ste stupa.
7770	„	„	id.	Linkerhelft id. id. 1ste stupa.
7771	„	„	id.	Vaas met links en rechts (2 aan 2) knielende menschen 2de stupa decoratief.
7772	„	„	id.	Knielende figuur met lotus en tjemara (fragment) 2de stupa decoratief.
7773	„	2-10-'25	Tjaṇḍi Ngawen, distr. Moentilan, afd. Magelang.	Tempeltje No. I. Vóór de herstelling. Zuid-Oost.
7774	„	„	id.	Id. id. Noord-West.
7775	„	„	id.	Id. id. Noord-Oost.
7776	„	„	id.	Tempeltje No. II. Opstelling v. d. tempel-bovenbouw op de beganen grond. Noordzijde.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7777	18×24	2-10-'25	Tjaṇḍi Ngawen, distr. Moentilan, afd. Magelang.	Tempeltje No. II. Voorportaal. Bekroning. Oostzijde. Op den beganen grond.
7778	„	„	id.	Id. id. id. Westzijde. Op den beganen grond.
7779	13×18	16-10-'25	id.	Tempeltje No. I. Vóór de herstelling. N. O. hoek. Boven het basement.
7780	„	„	id.	Tempeltje No. I. Z. O. hoek v. h. basement. Hersteld tot de middennis van de Zuidzijde.
7781	„	„	id.	Tempeltje No. II. Opstelling v. d. bovenbouw op den beganen grond. Oostzijde ten Noorden v. d. ingang. Vervolg van foto: 7776.
7782	„	„	id.	Tempeltje No. II. Opstelling v. d. bovenbouw op den beganen grond. Eerste drie lagen van de voetlijsten. Zuid-Westhoek.
7783	„	20-10-'25	id.	Tempeltje No. II. Bouwdeelen op den beganen grond. Zuidzijde.
7784	„	„	id.	id. id. detail.
7785	„	„	id.	id. id. Eerste drie lagen op de voetlijsten Z. W. hoek.
7786	„	„	id.	Tempeltje No. II. Na gedeeltelijke herstelling. Noord-Oosthoeken.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7787	18×24	11-11-'25	Tjaṇḍi Ngawen, distr. Moentilan, afd. Magelang.	Tempeltje No. II. Na gedeeltelijke herstelling. N. O. hoek. Tempel No. I. Met herstelden onderbouw. Z. W. hoek.
7788	„	„	id.	id. id. id.
7789	„	„	id.	Tempeltje No. II. Na gedeeltelijke herstelling. Detail. Noord-Westhoeken.
7790	„	15-11-'25	id.	Tempeltje No. II. Na gedeeltelijke herstelling. Oostzijde, met detailopstelling op den voorgrond.
7791	„	„	id.	Tempeltje No. II. Na gedeeltelijke herstelling. Zuid-West, met detailopstelling v. d. voorbouw bekroning op den voorgrond.
7792	„	„	id.	Tempeltje No. II. Zuidzijde. Na gedeeltelijke herstelling, met tempels No. III en IV (vóór de herstelling) op den voorgrond.
7793	„	8-12-'25	id.	Tempeltje No. II. Na herbouw van het basement. Vóór het afbreken der restanten van den bovenbouw.
7794	„	„	id.	Tempeltje No. II. Na herbouw van het basement. Vóór het afbreken der restanten van den bovenbouw.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7795	18×24	8-12-'25	Tjaṇḍi Ngawen, distr. Moentilan, afd. Magelang.	Tempeltje No. I. Detail der restanten van den bovenbouw. Zuid, vóór het wegnemen.
7796	„	„	id.	Tempeltje No. II. Kroonlijst op den beganen grond. Op den achtergrond tempeltje No. II in herbouw.
7797	„	„	id.	Tempeltje No. I. Detail van de kroonlijst op den beganen grond. De vier bovenste lagen op één der hoeken A. A. 'E. en O. staan niet vast.
7798	„	15-12-'25	id.	Tempeltje No. II. Detail van de opstelling van de kroonlijst op den beganen grond. Oostzijde.
7799	„	„	id.	Id. id. id. Vervolg.
7800	„	„	id.	Tempeltje No. II. Kroonlijst op den beganen grond. Oostzijde. Vergl. foto 7794 waar de lagen A. A. 'E. en O. op deze opname gemerkt zijn met I, II, III.
7801	„	„	id.	Tempeltje No. II. Kroonlijst op den beganen grond. Zuid- en Oostzijde.
7802	„	„	id.	Verspreide fragmenten van de bekroningstoppen. Tempeltje No. II. Terzijde: kroonlijst Westzijde.
7803	„	„	id.	Aanleg van de wateraf-voerbuis aan de Zuidzijde v.h. tempelterrein.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7804	13×18	24-12-'25	Tjaṇḍi Ngawen, distr. Moentilan, afd. Magelang.	Tempeltje No. II. Steenlagen No. I, II, III en IV op de basementlijsten.
7805	„	„	id.	Bekroningstop. Behoorend boven de kroonlijst. Op den beganen grond gesteld.
7806	„	„	id.	id. id. id.
7807	„	„	id.	id. id. id.
7808	18×24	30-12-'25	id.	Tempeltje No. II. Opstelling van de kroonlijst op den beganen grond. Zuidzijde.
7809	„	„	id.	Tempeltje No. II. Bekrooning. Eerste geleding. Op den beganen grond. Noord-Oostzijde.
7810	„	„	id.	Tempeltje No. II. Bekrooning. Eerste geleding. Op den beganen grond. Oostzijde met bovenaanzicht.
7811	„	„	id.	Tempeltje No. II, als No. 7809.
7812	„	„	id.	Fragmenten van kleine dagob's.
7813	„	„	id.	Fragmenten van pinakels of bekroningstoppen, vermoedelijk behoorende bij tempel No. II.
7814	13×18	7-10-'25	Batoro gono, distr. Karangnongko, afd. Klaten.	Na de ontgraving. Fragment van een Brahma, opgedolven a. d. Zuidzijde.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7815	13×18	7-10-'25	Batoro gono, distr. Karangnongko, Afd. Klaten.	Na de ontgraving. Fragment van een Brahmabeeldje. Voorzijde. Een kop van een Çiwabeeldje, opgegraven a. d. Zuid-Oostzijde.
7816	„	„	id.	id. id. Makara-trapuitloopers.
7817	„	„	id.	id. id. Kleine kāla-kop en fragment van (vermoedelijk) eene tympan boven den tempelingang.
7818	„	„	id.	id. id. Tempelingangdorpel. Zeldzaam exemplaar.
7819	„	„	id.	id. id. Vermoedelijk fragment van eene nisbekroning, en fragment van eene raksasa.
7820	„	17-10-'25	Medari.	Beelden en fragmenten voor de administrateurswoning.
7821	„	„	id.	id. id. id.
7822	„	„	id.	id. id. id.
7823	„	„	id.	id. van een Durgā, Çiwa-guru en beeld in nis met omlijsting.
7824	„	15-12-'25	Kali Tjode, ten Noorden v. d. grooten weg: Jogja—Solo.	Restanten van natuursteenen na de ontgraving. Vergl. foto's 7556, 7557 en 7558.
7825	„	„	id.	id. id. id.
7826	„	„	id.	id. id. id.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7827	18×24	22-12-'25	Prambanan-tempels.	Oostelijk terrein buiten den voorloopigen ringmuur. Restanten v. d. zoogenaamden derden ringmuur. Van West naar Oost met den Wiṣṇutempel op den achtergrond.
7828	„	„	id.	id. id. id.
7829	„	„	id.	Oostelijk terrein, enz. Restanten van muren onmiddellijk ten Noorden van den Oostelijken uitsprong.
7830	„	„	id.	Oostelijk terrein, enz. Restanten v. d. zoogenaamden derden ringmuur. Van Noord naar Zuid, met hoekverbinding van den muur West-Oost (bij den tweekleurigen piket).
7831	13×18	28-12-'25	id.	Oostelijk terrein buiten den voorloopigen ringmuur. Aanbouw tegen den zoogenaamden derden ringmuur Noordzijde.
7832	„	„	id.	id. id. id. met ter plaatse gevonden gendih.
7833	„	„	id.	Noord-Oosthoek van den zoogenaamden tweeden ringmuur, buiten den tijdelijken ringmuur. Detail.
7834	„	„	id.	Id. id. id. van af het Noorden.

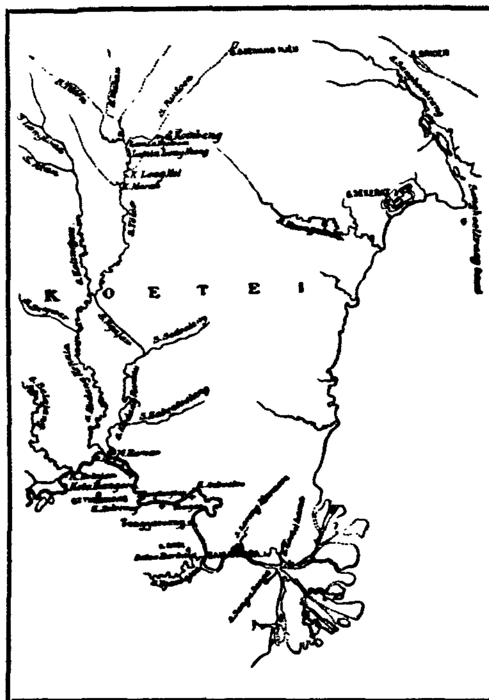
Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7835	13×18	28-12-'25	Prambanan-tempel.	Oostelijk terrein buiten den voorloopigen ringmuur. Ontmoeting van Noordelijken derden ringmuur met uitbouw aan de Zuidzijde. Richting: Oost-West.
7836	,,	31-12-'25	id.	Gĕndih, aan de Oostzijde opgegraven. Vergl. foto 7823.
7837	,,	,,	id.	Id. id. id.
7838	,,	,,	id.	Id. id. id. van boven gezien.

OUDHEDEN IN KOETEI

Bijschriften bij de foto's van de beelden van den Goenoeng Kombeng, de Rijkssieraden van Koetei en het bronzen Buddha-beeld van Kota Bangoen

DOOR

Dr. F. D. K. BOSCH.

Voor het vertrek van de Midden-Oost-Borneo-Expeditie konden door ons eenige desiderata kenbaar worden gemaakt in zake het fotografeeren van oudheden in het te onderzoeken gebied, waarvan tot dusver alleen beschrijvingen en schetsteekeningen bestonden. Aan de bereidwilligheid waarmede door den leider en den botanist der expeditie, resp. de heeren D. W. Buys en F. H. Endert, aan dit verzoek is voldaan, dankt de Oudheidkundige Dienst de ontvangst van een serie duidelijke opnamen van de beelden van den Goenoeng Kombeng en van de Rijkssieraden van Koetei. Bovendien valt voor het Batavia'sche Museum de aanwinst van een fraai bronzen Buddha-beeld te vermelden, hetwelk door Z. H. den Sultan van Koetei, door tusschenkomst van den heer Endert en den Controleur B. B., den heer F. Ch. H. Hirschmann, aan het Koninklijk Bataviaasch Genootschap ten geschenke werd gegeven.

In het Aneta-communiqué over de Midden-Oost-Borneo-Expeditie van Sept. tot en met Dec. 1925 III, p. 31 vlg. werd reeds een overzicht over de voornaamste oudheidkundige resultaten van de expeditie gepubliceerd. Het is hier de plaats aan de hand van de ontvangen foto's hun iconographische beteekenis nader te bespreken.

De beelden van den Goenoeng Kombeng.

Litteratuur-overzicht. De eerste mededeeling over deze beelden is afkomstig van den luitenant ter zee der 2de kl. J. A. van der Star, in een schrijven aan de Directie van het Bataviaasch Genootschap [1]). Bij een bezoek aan den Sultan van Koetei te Tenggarong in 1895 was zijn aandacht getrokken door drie gave „Boeddha-beelden", volgens den vorst afkomstig van een in de rots uitgehouwen verblijf, waarin zich

[1]) *Not. Bat. Gen.* 1895 p. 58.

kamers zouden bevinden, welke „gedeeltelijk geschilderd waren en versierd met talloze Boeddha-beelden, tafels en andere voorwerpen van steen".

Op een tot den Assistent-Resident van Koetei gericht verzoek om inlichtingen, ontving de Directie van genoemden bestuursambtenaar bericht [2]), dat te Kombeng, op circa één dagreis van de monding der Pantoen, linkerzijrivier van de Kedang Rantau (naam van bovenbedoelde Kaman-rivier in haar bovenloop) de overblijfselen van een tempel gevonden zouden worden, de plaats van herkomst van het drietal door den Hr. Van der Star bij den Sultan aangetroffen beelden.

De bedoelde beelden werden op verzoek van de Directie door den Sultan aan het Museum afgestaan en het volgend jaar in de collectie opgenomen (Not. Bat. Gen. 1896 Bijlage XI) als Çiva (No. 103 f); Çiva (No. 103 g) en Çiva (?) (103 h).

Het laatste beeld werd door Dr. Krom in zijn bespreking van de bronzen in het Museum te Batavia [3]) als een Wajrapāṇi herkend.

De mijningenieur H. Witkamp was de eerste Europeaan, die — in November 1912 — een tocht naar de Kombeng ondernam. Hij bracht een nauwkeurig verslag van zijn bevindingen uit [4]) en voegde daaraan een plattegrond van de beeldengrot (schaal 1 : 500) en een elf-tal schetsen van de daarin aangetroffen beelden (schaal 1 : 30) toe. Ter orienteering van den lezer ontleenen wij aan zijn verslag het volgende: „In tegenstelling met de vorige holen, waar de bodem van den ingang of horizontaal blijft of geleidelijk oploopt, begint men hier met over een soort drempel af te dalen in een hofje, om dan over een tweeden drempel nogmaals anderhalve meter te dalen, eer men den vlakken bodem van een in verschillende deelen zeer afwisselend hoog gewelf betreedt [5]). Na nog een goed verlichte voorhal volgt een duistere achterzaal. Hier vonden wij verstrooid op den grond, deels liggende op stukken hout, deels in meerdere of mindere mate bedolven onder de aarde, een aantal losse Hindoe-beelden uit zandsteen, die klaarblijkelijk van elders hierheen versleept zijn [6]) ...." (p. 595) „..... Onmogelijk is het niet, dat in den G. Kombeng nog spelonken, die beelden bevatten voorkomen, doch dat deze door de Dajakers geheim worden gehouden. Aan de wanden der beeldenzaal is geen bewerking waar te nemen, terwijl nergens een bewerkt stuk kalisteen is te vinden. Geen onzer Dajaks kon eenige inlichtingen geven over de herkomst der beelden; zoover hunne herinnering reikte, waren de steenen afgoden steeds in den Kombeng geweest; noch wisten zij iets van eenige legende, volgens welke de Kombeng-beelden misschien vroeger een andere verblijfplaats hadden. Het materiaal, waaruit de beelden bestaan, is een niet bijzonder versche, en daarom ook niet meer bijster harde fijnkorrelige, grijs gele

---

[2]) *Ib.* p. 87—89.

[3]) *Rapp. Oudh. Comm.* 1912 p. 44.

[4]) *Een bezoek aan eenige oudheden in Koetei, Tijdschr. Kon. Aardrk. Gen.* XXXI (1914) p. 595 vlg. en 606 vlg. Vgl. *O. V.* 1913 p. 4.

[5]) Zie Pl. 30 b.

[6]) Zie Pl. 30 c.

of somtijds, door limonietisch cement, eenigszins roodachtige zandsteen van een type, voorkomend in de oudere lagen van het Koetei-tertiair, zooals bijv. aan de Mahakam bij Tenggarong en stroomopwaarts daarvan, en zooals aan de Telen-rivier. In verschen toestand zijn zij gewoonlijk donkergroen, glaukonietisch. Het is derhalve evengoed mogelijk, dat de beelden stammen van een sedert vergane tempelruine in de vlakte der Pantoen-rivier, het hart van het vroegere in de Salasila van Koetei genoemde rijk Pantoen (vgl. S. W. Tromp, Uit de Salasila van Koetei, B. K. I. V de s., III, 1888) als wel van Moeara Kaman, in welk geval het materiaal waarschijnlijk toch ook nog van elders stamt, daar te Moeara Kaman slechts een kleine heuvel als een eilandje uit de wijde omringende vlakte zich verheft. Het laatste, nml. herkomst van Moeara Kaman, behoeft wegens den zooveel grooteren afstand niet onwaarschijnlijker te zijn, aangezien het transport te water, de Telen opwaarts, geen noemenswaardige moeielijkheden meebrengt. Mogelijk zijn de beelden na den val van het rijk Moeara Kaman (Markaman), toen het Mohammedanisme veld won (omstreeks het jaar 1600) door overgebleven aanhangers van het Hindoesche geloof in de Kombeng-grot in veiligheid gebracht" (p. 597—8).

Tot zoover Ir. Witkamp.

Aan de bespreking van de door den heer Endert gefotografeerde beelden moge de opmerking voorafgegaan, dat het gerucht als zouden na Ir. Witkamps bezoek aan den Kombeng een of meer beelden uit de grot verdwenen zijn, niet juist blijkt te zijn. De door den laatste opgemaakte inventaris met de daarmede correspondeerende schetsteekeningen stemt nauwkeurig overeen met de thans ontvangen foto's [7]). Op de laatste komt zelfs een fragment voor waarvan in het verslag geen melding is gemaakt, nml. het rechts op Pl. 32 c afgebeelde bovenstuk van een achterplaat met hooge lingga-vormige hoofdtooi.

***

Wij beginnen nu met de Kombengsche beelden in twee groepen te verdeelen: de eerste, waarvan het Çiwaïetisch karakter vaststaat (Mahādewa, Guru, Gaṇeça, Kārtikeya, Mahākāla, Nandīçwara, Nandin en een Brahman-kop); de overige, welke wij Buddhistisch zullen noemen, hoewel, zooals strak zal blijken, op dit Buddhisme nog al wat valt af te dingen.

De Çiwaïetische groep biedt weinig moeilijkheden.

Het hoofdbeeld moet geweest zijn de Mahādewa in het Museum te Batavia (Pl. 31 a; voor de beschrijving zie de Lijst van Aanwinsten Not. Bat. Gen. 1896 Bijlage XI) die de andere stukken in hoogte overtreft (146 c.M.). De god is toegerust met de gewone attributen, vliegenwaaier en bidsnoer in de rechter- en linkerachterhanden, de triçūla in de rechter voorhand, de linker voorhand ledig. Achter den hals

---

[7]) Van Witkamps schetsteekeningen is a = Pl. 34 a; b = 34 b; c = 33 c; d = 31 d; e = 31 b; f = 32 b; h = 34 c; i = 32 a; j = 33 b; k = 33 d; l = 32 c.

is een halvemaanvormige versiering aangebracht. In de uitbeelding van kleedij en sieraden zijn verder geen bijzonderheden op te merken. Het beeld zou op Midden-Java kunnen zijn vervaardigd.

Bij den Mahādewa heeft blijkbaar de Gurufiguur (Pl. 31 b) behoord. Wij gronden deze meening op den vorm van het lotuskussen en op de details van het beenkleed (slippen naast de heupen; plooien ter weerszijden van de beenen), welke bij beide beelden een sterke gelijkenis vertoonen. Van den baard van den Guru is nog juist het puntige uiteinde zichtbaar. De in de linkerhand gedragen kamaṇḍalu heeft niet den bol-ronden vorm van het kruikje der Javaansche guru's, maar is afgeplat. Overigens kan ook van dit beeld worden gezegd, dat het zuiver Midden-Javaansch van stijl is.

De Nandīçwara van het Bataviasche Museum (Pl. 31 c) en de Mahākāla te Kombeng (Pl. 31 d) vormen blijkens de gelijke hoogten der figuren en de maten van de achterstukken een paar. Zij voeren de gewone wapens, de eerste een knots, de tweede een drietand, en houden het lichaam een weinig naar op zijde gewend, in de richting van den tempelingang, aan weerszijden waarvan zij opgesteld zijn geweest. Het demonische karakter, dat zij als deurwachter behooren te bezitten, is slechts in geringe mate tot uitdrukking gebracht. De scherpe slagtanden in de mondhoeken evenals de woestrollende oogen ontbreken, terwijl alleen bij den Mahākāla de sporen van een rākṣasa-haardos op de schouders te bespeuren zijn. De knevel van den Mahākāla en de ronde schijven als oorhangers worden naar men weet ook bij Hindoe-Javaansche wachters aangetroffen. Langs den omtrek van Nandīçwara's drietand, die ver naar voren steekt, is de steen, tot het oppervlak van het achterstuk en tot de borst van de godheid, rechtaf naar binnen toe weggebeiteld; van opzijde gezien lijkt het nu of de god een last op den schouder draagt, terwijl die last in werkelijkheid is de steenmassa aan welker voorzijde de triçūla is aangebracht. De zelfde methode om relief te geven aan een uitstekend voorwerp (een methode die in de Hindoe-Javaansche kunst niet of althans met meerdere beperking is toepast), merken wij bij den triçūla van den Mahādewa op. Het zou er op kunnen wijzen, dat dit beeld en dat van den Mahākāla, hoewel ze overigens weinig gelijkenis vertoonen, van de hand van den zelfden beeldhouwer zijn.

De Kārtikeya (Pl. 32 a) is weer geheel naar de Hindoe-Javaansche traditie gevormd. Terwijl de Voor-Indische oorlogsgod, als hij op de pauw is gezeten, doorgaans zes-, acht- of twaalf-armig wordt uitgebeeld met de s a k t i als karakteristieke wapen, naast welke vormen ook de menschelijke voorkomt, maar nergens volkomen gelijk aan de Hindoe-Javaansche (het dichtst erbij komt de twee-armige Subrahmaṇya met de linkerhand in abhaya-, de rechter in kaṭyawalambita-mudrā [8]), is het Borneo'sche exemplaar met de rechterhand in wara-mūdra, de linker rustend op het scheenbeen, een zuivere repliek van de bekende Hindoe-Javaansche

---

[8]) R a o, *Elements of Hindu Iconography*, II, II p. 425, K r i s h n a S h a s t r i, *South-Indian Images of Gods and Goddesses* (1916) p. 177.

Kārtikeya-voorstellingen. Ook het andere specifiek Javaansche kenmerk van dezen god, de halve maan achter den hals gecombineerd met het vrouwensnoer over de borst, een kenmerk dat hij, Kumāra, in de Hindoe-Javaansche kunst met alle goddelijke en vorstelijke jongelingen gemeen heeft, vindt men aan den Borneo'schen Kārtikeya terug. Uit een en ander mag men afleiden, dat de maker van het beeld zeker n i e t rechtstreeks den Hindoe-invloed ondergaan heeft, doch zijn kennis aangaande de uit te beelden figuur uit Hindoe-Javaansche bron geput heeft. De stijl van onze voorstelling heeft niets opmerkelijks, of het moest zijn, dat de ledematen plomber van modelé zijn dan men het van de Hindoe-Javaansche beelden gewoon is.

Geheel uit den toon van zijn omgeving valt Gaṇeça (Pl. 32 b). Al mogen onder de andere beelden van den Goenoeng Kombeng geen hoogstaande kunstwerken zijn aan te wijzen (afgezien van een enkel bijzonder fraai detail, bijv. het kopje van Pl. 29), zij kunnen toch met de middelmatige beeldhouwwerken van Midden-Java een vergelijking glansrijk doorstaan. De Gaṇeça behoort echter ongetwijfeld in een lagere klasse thuis. Men zie den saamgedrukten kop met de krachtelooze slurf, de atrophische achterarmen met de linkerhand waaraan een vinger ontbreekt; den olifantshaak met de knik in den steel en het verschrompelde lemmet. Misvormd als dit beeld is, vertoont het een onmiskenbare gelijkenis met de als „polynesisch" bekende Gaṇeça-voorstellingen uit de Preanger en elders, waar de Hindoe-invloed zich maar zwak heeft doen gelden. In iconographisch opzicht zijn geen afwijkingen van belang te constateeren. In de makuṭa is geen doodshoofd boven den halvenmaan te onderkennen. Het bakje waarin de slurf afhangt is op de foto zeer onduidelijk. De beschadigde rechterhand rust, blijkbaar zonder attribuut, op de knie.

De zware pinnen onder de voetstukken van de Kombengsche beelden toonen aan, dat de beeldhouwwerken niet als vrijstaande voorwerpen van vereering hebben dienst gedaan, maar in een heiligdom zijn opgesteld geweest. Aangaande den omvang van dit heiligdom zullen de beelden die ertoe behoord hebben een denkbeeld kunnen geven. Op grond van stijlkenmerken hebben wij kunnen vaststellen, dat de Mahādewa en de Guru bij elkaar behooren. Mag men nu ook wegens de overeenkomstige behandeling van den drietand van den Çiwa en van den Nandīçwara tot de saamhoorigheid van deze beelden (met den Mahākāla als derde) besluiten, dan volgt hieruit dat het heiligdom, dat de genoemde beelden geherbergd heeft, behalve een kamer voor den Çiwa, vijf nissen bevat heeft: voor den Guru (Z.), den Gaṇeça (O. of W.; in het midden wordt gelaten of het te Kombeng aanwezige exemplaar al dan niet bij den Çiwa en den Guru behoord heeft) en een niet aangetroffen Durgā (N.); verder naast den ingang links den Mahākāla en rechts den Nandīçwara. De aanwezigheid van een Brahmankop in de grot doet vermoeden, dat (ten Z.) van den hoofdtempel nog een Brahman-tempel en ten N. ervan Wiṣṇu-heiligdom hebben gestaan. Eindelijk vraagt nog de Nandin om een eigen bouwwerkje tegenover den ingang van den hoofdtempel op het Oosten of Westen. De Kārtikeya heeft waarschijnlijk een plaats aan den teerling van den hoofdtempel ingenomen. Helaas

geven de enkele los aangetroffen fragmenten (een linkerhand met camara (?) en het bovenstuk van een linggavormige hoofdtooi) geen uitsluitsel omtrent de identiteit van de andere godheden die tot dezelfde groep aan den hoofdtempel hebben behoord.

***

De onmiddellijk opvallende eigenaardigheid van de „Buddhistische" beelden van den Gg. Kombeng is de op het hoofd gedragen hooge verhevenheid. Bij den Batavia'schen Wajrapāṇi heeft zij den vorm van een afgeknotten kegel met zwakgebogen oppervlak; bij het vrouwenbeeld van Pl. 33 c is zij een uit haartressen opgebouwde ellipsoïde, terwijl bij de drie gave beelden van Pl. 29, 33 b en d een duidelijke stūpa-vorm met uitgestulpten onderrand is waar te nemen. Deze stūpa's zouden als omkleedingen van de uṣṇīṣa's kunnen worden opgevat — vooral bij het vrouwenbeeldje lijkt de verhevenheid een uitwas van het hoofd, waaroverheen een band met opstaande antefix-vormige sierstukken geplaatst is — ; zij kunnen echter ook als losse, afneembare hoofddeksels, een soort kronen, worden beschouwd. Naar aanleiding van hetgeen over den lingga als embleem der vorstelijke macht is bekend geworden [9]), en van de door de epigraphie gestaafde voorstelling, volgens welke de lingga door den god-vorst ten teeken zijner erfelijke waardigheid op het hoofd werd gedragen [10]), verdient de vraag overweging of de stūpa (het aan den lingga ten nauwste verwante symbool) bij de Kombengsche beelden wellicht een dergelijke beteekenis bezit, m. a. w. of deze beelden soms portretbeelden van vergoddelijkte vorsten zijn, die — in afwijking van den regel — zich niet als monnik met kaalgeschoren hoofde, doch in vol ornaat als Bodhisattwa, bekroond door het lichtuitstralend stūpa-symbool, hebben laten uitbeelden. Om deze vraag te beantwoorden zou meer omtrent de speciale voorschriften welke voor de vervaardiging van portretbeelden golden, bekend moeten zijn dan tot op heden het geval is.

Opgemerkt moet nog worden, dat de stūpa een zoo onvervreembaar eigendom van het Buddhisme is, dat ondanks alle iconographische onregelmatigheden welke straks zullen worden gesignaleerd, het Buddhistisch karakter van de beelden 33 b, d en 34 c en van de daarbij op stylistische gronden te rekenen 33 c en 34 a en b, voldoende gewaarborgd schijnt.

Tot de determinatie der beelden overgaande merken wij op, dat de Wajrapāṇi (Pl. 33 a) de eenige is, die volkomen aan de iconographische voorschriften beantwoordt. De in de linkerhand gehouden, langgesteelde utpala, waarop een smalle wajra recht overeind is gezet, in combinatie met de waramudrā van de rechterhand, stelt de identiteit van de godheid voldoende vast.

Het vierarmige beeld van Pl. 33 b draagt in de achterhanden rechts den camara, links den cakra; de rechter voorhand rust in waramudrā op de knie,

---

[9]) *Het Lingga-heiligdom van Dinaja*, T. K. B. G. LXIV (1924) p. 227 vlg.

[10]) Moens, *Hindu-Javaansche Portretbeelden*, T. B. G. LVII (1919) p. 499 n.

terwijl de linker den steel van den utpala houdt. Zooals men ziet: een wonderlijke vermenging van Çiwaïetische en Buddhistische attributen. De emblemen van de achterhanden zijn die van Harihara, maar verwisseld; die van de voorhanden zouden op Mañjuçrī kunnen duiden, ofschoon dan het boek op den in de linkerhand gehouden utpala noode gemist wordt. Men kan nu trachten uit te vinden welke Çiwa-Buddhistische godheid door een combinatie van deze beide godheden, waarvan de eerste op zich zelve reeds een combinatie is, kan zijn voorgesteld, wij voor ons houden het er voor dat geen ernstige poging daartoe behoeft te worden aangewend, daar alleen iconographische onwetendheid van den beeldhouwer het aanzijn aan deze wonderlijke voorstelling kan hebben gegeven. Gegronde reden tot deze onderstelling geeft de beschouwing van het volgende beeld.

De vrouwelijke godheid van Pl. 33 c heeft in de linker achterhand een langwerpig boek; in de rechter achterhand een dunne staf met ronden knop waarop een rechthoekig voorwerp is geplaatst, met op het bovenvlak in het midden een kleinere lotus-knop. De beide op de knieën rustende voorhanden houden elk de steel van een half ontloken lotus. Van het voorwerp in de linkerbovenhand van de godheid zal niet licht een tweede exemplaar in het toch rijk voorziene arsenaal van Buddhistische emblemata zijn aan te wijzen. Zou hier een authentiek, van elders onbekend, door een zeldzaam toeval in de Borneo'sche wildernis bewaard gebleven onderscheidingsteeken zijn voorgesteld? Aannemelijker dunkt ons de onderstelling, dat den beeldhouwer een vaag herinneringsbeeld van een vroeger door hem aanschouwd, maar in zijn ware beteekenis onbegrepen voorwerp voor den geest heeft gestaan en hij daaraan zoo goed en zoo kwaad als het ging vorm heeft gegeven. Dat voorwerp zou dan geweest kunnen zijn: een boek op een gesteelden rooden lotus. Door een oningewijde kan de padma — vooral als de steen van het origineel verweerd was — licht voor een bol of knop zijn aangezien. Het langwerpige boek heeft zijn vorm vrij goed bewaard. Ook het beslag op het bovendekblad van het boek, dat bij vele beelden (o. a. de bekende Leidsche Prajñāpāramitā) een duidelijk waarneembaar, lotusknop-vormig uitsteeksel vormt, heeft zijn uiterlijk en plaats behouden. Wij behoeven er niet aan te herinneren, dat een godin met een boek in de rechterhand en nog eens een boek op een in de linkerhand gehouden lotus in de Buddhistische iconographie onbestaanbaar is, waaruit volgt dat de beeldhouwer — als de bovenstaande verklaring van het onbekende voorwerp juist is — niet alleen een zoo gewone voorstelling als het boek op den lotus niet gekend heeft, maar ook twee of meer voorstellingen met elkaar heeft verward.

Wij bezien nu ook met eenige achterdocht het beeld van Pl. 33 d, de zittende figuur in vol ornaat met de beide handen in dhyāni-mudrā in den schoot, zonder eenig attribuut dat de persoonlijkheid nader typeert. Een dergelijk beeld zou, wanneer het op Java werd aangetroffen, naar analogie van Nepalsche en Tibetaansche voorstellingen van dien aard, voor een Amitāyus moeten worden gehouden. Nu wij ons echter in een Borneo'sche omgeving bevinden, zal eenige voorzichtigheid in het toekennen van deze — in iconographisch opzicht juiste — benaming

moeten worden betracht. Immers, de sambhogakāya-vorm van Amitābha onderstelt bekendheid met het diepzinnige leerstuk van de Drie Lichamen en betwijfeld moet worden of dezelfde beeldhouwer die zoo even blijk gaf het eenvoudigste attribuut te ignoreeren iets omtrent dit dogma en de daaruit voortvloeiende iconographische onderscheidingen heeft geweten. Wij achten het dus niet uitgesloten, dat ook hier contaminatie van een tweetal voorstellingen heeft plaats gehad: een Amitābha in dhyāni-mudrā, op de gewone wijze als Buddha zonder sieraden uitgebeeld, en een Bodhisattwa in vol ornaat, door een of meer emblemen nader getypeerd.

Het hoofdelooze vierarmige mannenbeeld (Pl. 34 a) houdt in de rechter-achterhand een bidsnoer, nu niet, zooals bij den Mahādewa, omhoog gestoken, maar slap langs de pols afhangend. De fraai gemodeleerde rechter voorhand vertoont de wara-mudrā, de rechter dito houdt een amṛta-kruikje van hetzelfde afgeplatte model als in de linkerhand van den Guru werd opgemerkt. De linker achterarm is afgebroken; waarschijnlijk heeft de hand een rooden lotus gehouden; een hierop gelijkend voorwerp tenminste is op den linker schouder van het beeld zichtbaar. Heeft de makuṭa een Amitābha bevat en is het attribuut in de linker achterhand inderdaad een padma geweest, dan hebben wij een vorm van Lokeçwara, den op Java nog niet aangetroffen Jaṭāmakuṭa Lokeçwara voor ons [10]). De genoemde onzekerheden maken intusschen de determinatie in hooge mate twijfelachtig.

Het hoofdelooze vrouwenbeeld van Pl. 34 b wordt uitsluitend wegens de stijlverwantschap met het vierarmige mannenbeeld door ons bij de Buddhistische groep ingelijfd. De attributen geven hiertoe geen recht. In de palm van de rechterhand een onduidelijk voorwerp (lotusknop of top van den duim, vergelijk de rechterhand van 34 a); om den rug van de in den schoot rustende linkerhand de sporen van een akṣamālā. Bij de elleboog van de rechterarm is iets afgebroken (achterarm of achterstuk).

Het laatste beeldje — de tweearmige godin van Pl. 34 c — onderscheidt zich van de andere figuren door de sculptuur van den kop, welke van een even groot meesterschap schijnt te getuigen als het gedisproportioneerde onderstel van onmacht. Het merkwaardige van dit beeld is de versiering van de achterplaat. Terwijl de linkerzijde glad is gelaten, is rechts naast den arm, in zeer ondiep relief, een bladrank gebeiteld, waaruit een steel oprijst, welke ter hoogte van den schouder in een makara-achtige figuur met een uit den bek afhangend snoer uitloopt. Wij zijn er niet zeker van of deze figur niet voor een lotus die door den linkerschouder van het beeld ten halve bedekt is, moet worden aangezien. Hoe ook, het komt ons waarschijnlijk voor, dat zich hier wederom een geval voordoet, dat de beeldhouwer herinneringen aan een zaken, welker beteekenis langs hem heen was gegaan, heeft verward: een gesteelden lotus als attribuut; een snoer-spuwenden makara als uiteinde van een troon-rugleuning of van een van den schouder afhangende haartres.

---

[10]) Bhattacharyya. *The Indian Buddhist Iconography* (1924) p. 178.

In welke verhouding, vragen we ons nu af, staan de Buddhistische beelden tot elkaar en tot de beelden van de Çiwaïetische groep?

Reeds werd opgemerkt, dat de hoofdtooi van den Wajrapāṇi eenigszins afwijkt van de stūpa-vormige hoofddeksels van 33 b, 33 d en 29. Roepen wij andere stijlkenmerken te hulp, dan blijkt allereerst, dat de Wajrapāṇi een opvallende gelijkenis vertoont met den Mahādewa, o. a. uitkomend in het ornament van de bovenarmbanden en in de behandeling van de haartressen, die bij beiden op de schouders in tweeën gedeeld en op volkomen dezelfde manier gekruld zijn; en ten tweede, dat de verschillen tusschen het genoemde beeld en de stūpa-dragers 33 b en d van dien aard zijn (men vergelijke de afstaande armen van den eerste met de aan de romp aansluitende armen van 33 b; verder de vormen van gelaat, zetels, armsieraden, de houdingen der beenen enz. enz.) dat de Wajrapāṇi en de beide laatste beelden in geen geval aan dezelfde makers kunnen worden toegeschreven.

Dat de beelden 33 b, c en d en 34 a en b uit één „school" zijn, ja waarschijnlijk door denzelfden beeldhouwer zijn vervaardigd, kan o. i. niet in twijfel worden getrokken. Zeer karakteristiek is het breede gelaat bij 33 b en c (d is aan de kin beschadigd); vergelijk verder de rechter en linker achterhanden van 33 b en c; de rechter voorhanden van 33 b, 34 a en b; de armsieraden van 33 b, 33 c en 34 d.

Het vrouwen-figuurtje 34 c zal van alle andere gescheiden moeten worden gehouden. De spitse kin en het dwergachtige onderlijf, gevoegd bij de eigenaardige ornamenteering van het achterstuk, zijn voldoende gronden om het aan een ander dan den vervaardiger van de groep der stūpa-dragers toe te schrijven.

Vertoonen, zooals uit het bovenstaande gebleken is, de Kombengsche beeldhouwwerken een groote verscheidenheid van stijl, één kenmerk hebben toch alle zittende figuren — zoowel van de Çiwaïetische als van de Buddhistische groep — met elkaar gemeen: het onderlijf dat bij de Hindoe-Javaansche beelden op enkele hoogst zeldzame uitzonderingen na, een rechten hoek met den romp vormt, driedimensionaal is uitgebeeld, komt bij de Koetei'sche beelden niet of weinig naar voren; het heeft een styleering ondergaan waardoor de geheele figuur binnen hetzelfde verticale vlak is gebracht. (Zie Pl. 33 a). Daar hetzelfde procédé elders alleen in de relief-sculptuur is toegepast, is de gissing misschien niet te gewaagd, dat de vervaardigers van de Kombengsche beelden of hun leermeesters hun ervaring niet in de praktijk van het beeldhouwen van godenbeelden, maar van relieffiguren hebben opgedaan.

Dit brengt ons op het laatste punt, waarover wij enkele opmerkingen willen maken: de verwantschap van onze beelden met de Hindoe-Javaansche kunst en hun vermoedelijke herkomst.

Wat de Çiwaïetische voorstellingen betreft: het feit, dat 1e de tot deze groep behoorende beelden in dezelfde combinatie ontelbare maten op Java worden aangetroffen, terwijl op het Indische vasteland aan andere maṇḍala's de voorkeur wordt gegeven; 2e de Kārtikeya de specifiek Hindoe-Javaansche kenmerken ver-

toont; 3e de stijl der beelden ten nauwste met de Hindoe-Javaansche verwant is — reduceert de mogelijkheid, dat naar Borneo geëmigreerde Hindoe-kolonisten de makers ervan zouden zijn geweest tot een minimum; wijst daarentegen ten duidelijkste op invloeden uit Hindoe-Javaansche bron. Aan den anderen kant zijn er eenige eigenaardigheden — we noemen de behandeling van de triçūla's bij 31 a en b; den afgeplatten vorm van den kamaṇḍalu van den Guru; de onbeholpen uitbeelding van den Gaṇeça (waaruit mag worden afgeleid, dat de maker den olifant in natura niet kende) — welke ons beletten het auteurschap der beelden rechtstreeks aan Hindoe-Javanen toe te kennen. Wij zoeken derhalve de makers in een nederzetting van Hindoe-Javaansche origine, welke sinds eenigen tijd het contact met het moederland verloren had en bezig was zich een eigen traditie te vormen; hetzij bij een gehindoe-javaniseerde inheemsch-Dajaksche bevolkingsgroep.

De grove iconographische fouten en misvattingen, welke bij de uitbeeldingen der stūpa-dragers en de daarbij behoorende stukken aan het licht zijn gekomen, doen ten duidelijkste uitkomen, dat het inzicht in de beteekenis der voorstellingen was vervaagd, wat wel geen andere oorzaak kan gehad hebben dan een langdurige scheiding van de Koetei'sche Buddhisten, de makers van de Kombengsche beelden, van hunne geloofsgenooten elders. Dat die scheiding van invloed geweest is op de stijl-ontwikkeling van de oorspronkelijk-geimporteerde kunst; dat een type ontstaan is dat de sporen van beinvloeding door de omgeving verraadt en er teekenen van verbastering en verwildering zijn aan te wijzen, niets is begrijpelijker dan dit. Gegeven dan het feit, dat trekken van verwantschap tusschen de Kombengsche beelden en de vastelandsche kunst niet in het oog vallen, terwijl anderzijds een belangrijk stijlkenmerk (zie boven p. 140) een verband-hoogerop tusschen Çiwaïetische en Buddhistische beelden waarschijnlijk heeft gemaakt, daar achten wij geen gronden aanwezig om voor de laatste groep een andere herkomst dan voor de eerste aan te nemen. Zoolang niet nieuwe feiten en gegevens van tegengestelde strekking aan het licht komen, houden wij den Hindoe-Javaanschen of -Sumatraanschen oorsprong van de kunst, welke aan de Koeteisch-Buddhistische beeldhouwwerken het aanzijn heeft gegeven, voor verreweg het waarschijnlijkst.

De Rijkssieraden van Koetei.

Volgens Tromp [11]) zijn het gouden Wiṣṇu-beeldje en de gouden schildpad (Pl. 35 a en c) in den grond gevonden te Moeara Kaman (Markaman). Zij behooren met de gouden, opengewerkte oentjal (Pl. 35 b) en nog een een-en-twintig tal andere voorwerpen (waaronder de kop van een steenen godenbeeld) tot de rijkssieraden (karadjaän) van Koetei [12]). Het Wiṣṇu-beeld wordt door den Kroonprins

[11]) *Uit de Salasila van Koetei, B. K. I* XXXVII (1888) p. 5.
[12]) L. c. p. 101 vgl. en Pl. I, IV, V.

bij feestelijke gelegenheden op de borst gedragen. De god is vierarmig uitgebeeld; in de rechterachterhand een massieve werpschijf, in de linker de çankha; de rechter voorhand in waramudrā, de linker steunt op de knots. Hooge, door een band ingesnoerde haartooi; gewone sieraden; het kleed is tusschen de beenen opgenomen en hangt van voren af in een slip. De grofheid en onbeholpenheid van de uitvoering zouden op hoogen ouderdom kunnen wijzen. De hanger waaraan het beeldje is bevestigd, is in ieder geval van veel later tijd.

Na hetgeen in het Aneta-communiqué reeds werd opgemerkt, geven de gouden oentjal en de schildpad geen aanleiding tot nadere bespreking.

Het bronzen Buddha-beeld van Kota Bangoen.

Dit beeld wordt het eerst vermeld door Von Dewall in zijn Dagboek van 1846—1847 [13]), waar hij het noemt een „steenen afgodsbeeld" genaamd Gendawa-Gie. Het bevond zich toen in het bezit van eenige families van zgn. Mohammedanen woonachtig aan den oever van de Keeham, een riviertje dat uitloopt in het meer Oewis, bij den rechteroever van de Mahakam tusschen Moeara Moentai en Kota Bangoen.

Carl Bock bezocht dezelfde plaats op zijn reis door Zuid- en Oost-Borneo in 1879—1880 en kwam tot de ontdekking dat het beeld niet zooals Von Dewall gemeend had en de eigenaar — een Dajak — hem vertelde, van steen was maar van brons. Hij noemt het [14]) „a Hindoo goddess, known by the name of Dingaugi". In zijn zes jaren later verschenen reisverslag [15]) deelt hij over de vindplaats mede: „.... Nabij Moeara Kaman is men aan het opgraven en heeft men reeds een aantal gehouwen steenen gevonden, die misschien tot een graf hebben behoord, terwijl een Dajak hier een mooi bronzen godinnebeeldje ontdekt heeft ....". Die ontdekking zou dan ruim 30 jaar vroeger, nml. vóór Von Dewall's bezoek, moeten hebben plaats gehad.

Het fraaie beeld, dat voor de aankomst van de expeditie van Kota Bangoen door een pangeran naar het verblijf van den Sultan te Tenggarong was overgebracht, bevindt zich thans in het Museum te Batavia (Pl. 36). Zooals reeds vroeger is opgemerkt [16]), is de gelijkenis met de staande Buddha-figuur van Baraboedoer zeer opvallend. Het gewaad is op dezelfde wijze behandeld; alleen is bij het bronzen beeld de rechterschouder ontbloot, terwijl die op de reliëfs altijd bedekt is. In plaats van de slip van het monnikskleed houdt de Buddha van Kota Bangoen in de linkerhand een etensnap, op welks bodem zich een kleine hoeveelheid spijs (?) bevindt. Even boven de heupen is een naad of insnoering in het kleed zichtbaar, welke ook bij

---

[13]) *Overzigt van het rijk Koetei, Ind. Archief* I (1849).

[14]) *The Head-Hunters of Borneo* (1881) p. 116 en 119.

[15]) *Reis in Oost- en Zuid-Borneo* (1879—1880), 1887, p. 30.

[16]) *Aneta-communiqué* p. 00.

de staande Buddha's van Baraboeḍoer voorkomt. De ūrṇā ontbreekt. De uṣṇīṣa is in vergelijking met de afmeting van den kruin-uitwas op de reliëfs hoog. Misschien mag dit feit in verband worden gebracht met de vroegere aanwezigheid van een zonnescherm boven het hoofd (een oog voor de bevestiging ervan is op den rug aanwezig) evenals op de reliëfs van Baraboeḍoer, waar de Buddha's die onder een zonnescherm zijn afgebeeld, hoogere uṣṇīṣa's bezitten dan de anderen [17]). In den top van den uṣnīṣa van den bronzen Buddha is een inkassing voor een — thans verdwenen — steentje.

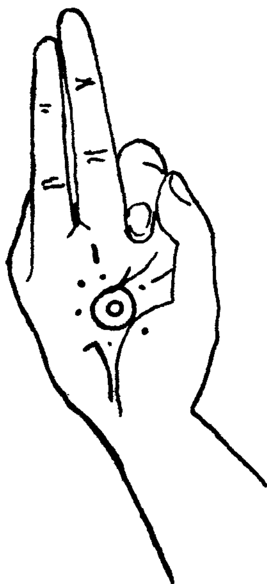

Fig. 1.

In de palm van de in witarka-mudrā gehouden rechterhand zijn teekens gegrift: in het midden twee concentrische cirkeltjes; daaromheen, als de stralen om een zon, streepen en punten; de buitenste cirkel wordt van boven ingesloten door een gebogen lijn (de levenslijn ?), van onderen door de muis van de handpalm (fig. 1). De figuur die ons bij het zien van deze teekens het eerst in gedachten komt: de cakra, welke op de voetzool van den Buddha thuis behoort, maar in de jongere kunst ook in de handpalm is aangebracht [18]), kan hier zeer zeker niet bedoeld wezen. Zelfs bij een schematische weergave van het rad zal de velg die de spaken bijeenhoudt niet ontbreken, zooals bij onze figuur het geval is. Een andere verklaring verdient o.i. de voorkeur: Onder de 32 voorname lakṣaṇa's van den Mahāpuruṣa wordt genoemd het kernmerk „dat hij aan teenen en vingers een n e t (j ā l a) heeft", elders aldus omschreven „dat hij, de Buddha, voeten en handen heeft, die bedekt zijn (of aan de oppervlakte bedekt zijn, of versierd zijn) met n e t w e r k". Foucher, die aan dit duistere lakṣaṇa en de uitbeelding ervan in de kunst van Gandhāra, een scherpzinnige studie gewijd heeft [19]), heeft overtuigend aangetoond, dat het in de teksten gebezigde woord j ā l a geen „zwemvliezen" aanduidt, zooals sommige archaeologen op grond van een eigenaardigheid in de sculptuur van de Buddha's van Gandhāra (waarover straks meer) gemeend hebben; maar dat de beteekenis volkomen duidelijk wordt, wanneer men de lijst van de 80 „kleinere" geluksteekenen (welke een doorloopende commentaar op de „groote" lakṣaṇāni vormt) raadpleegt. Op de correspondeerende plaats vindt men daar het voorschrift,

---

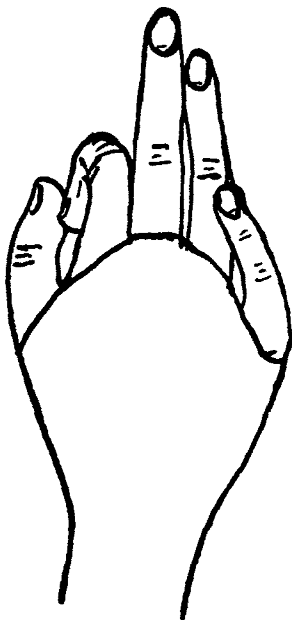
17) *Eene onderscheiding van staande en zittende Buddha-figuren op de reliëfs van de Boroboedoer en elders*, T.B.G. LVII (1916) p. 101 noot.

18) In de Hindoe-Javaansche kunst zijn de Buddha's van tjaṇḍi Sanggrahan de eenige voorzoover ons bekend, die op de voetzolen en handpalmen den cakra vertoonen.

19) *L'Art gréco-bouddhique du Gandhara*, II (1918) p. 304 vlg.

dat de lijnen in de hand van den Mahāpuruṣa liefelijk, diep, niet-kris-kras-loopend en regelmatig zijn. Jāla beteekent dus niet anders dan het netwerk van lijnen in de hand, en — zooals Foucher opmerkt — evenals de lichaamsharen van den Buddha op onderling precies gelijke afstanden zijn ingeplant en allen in dezelfde richting gekruld zijn, zoo is het volkomen begrijpelijk dat zijn handpalm zich van die van gewone stervelingen onderscheidt door de voorbeeldig regelmatige figuratie van de lijnen.

Of nu de kunstenaar van de bronzen-Buddha-statue van Kota Bangoen met de aanbrenging van de teekens in de handpalm een net heeft willen uitbeelden of een spinneweb (de andere beteekenis van jāla), waarbij dan de cirkeltjes de spin voorstellen en van de natuurlijke handlijnen gebruik gemaakt is om de draden, die het web spannen, weer te geven; dan wel of het slechts zijn bedoeling was om de bovennatuurlijke regelmatigheid van de handpalmlijnen van den Buddha te laten uitkomen overeenkomstig de bovenstaande omschrijving van het lakṣaṇa — deze vragen moeten we onbeantwoord laten. We mogen er echter wel zeker van zijn, dat een van de oplossingen juist is en een interpretatie van het oude voorschrift de oorsprong is van het opgemerkte verschijnsel.

Fig. 2.

Nog om iets anders trekt de hand van het brons onze aandacht. Het is alsof over den rug van de hand, zoowel van de rechter als van de linker, een huid gespannen is, reikend tot even over de knokkels, juist voorbij de inplanting van de vingers, loopend met een tamelijk scherpen rand over de volle handrugbreedte tot de inplanting van den duim waar ze onmerkbaar in de pols overgaat (fig. 2). We spraken van een huid, maar dit, evenmin als een onderdeel van de kleeding, kan bedoeld zijn. De polsen en handen toch zijn naakt en nergens als juist op den rug van de hand is het begin of het einde van de bedekking, die ons intrigeert te bespeuren.

Wij meenen hier een overblijfsel, en wel een buitengewoon interessant overblijfsel, uit den Gandhāra-tijd voor ons te hebben. In de studie waarvan boven sprake was heeft Foucher hetzelfde verschijnsel bij beelden van Gandhāra afgebeeld en besproken; de „huid" is ook daar aanwezig, maar veel duidelijker waarneembaar dan bij den Borneo'schen Buddha; niet alleen de rug van de hand wordt erdoor bedekt, maar ook twee kootjes van de vingers, zoodat alleen de toppen vrij blijven (fig. 3).

De archaeologen van zoo straks hebben deze vreemdsoortige bedekking in verband gebracht met den jāla van de teksten, het „net" uit de lijst van de voorname kenteekenen van den Mahāpuruṣa, en de opvatting verdedigd, dat de Buddha volgens de Indiërs zwemvliezen tusschen de vingers had of tot de pterodactylen

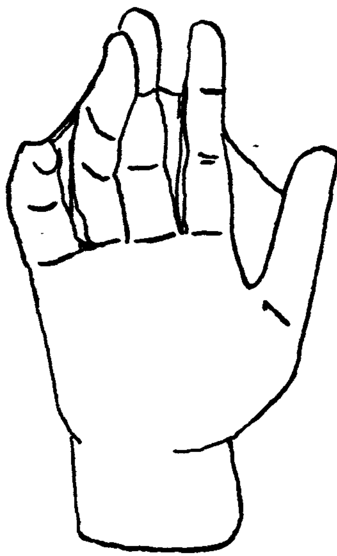

Fig. 3.
Naar Foucher, Gandhara II, p. 311

Fig. 4.
Naar von Lecoq, Chotscho, pl. 18

behoorde. Dat niet de Indiërs, maar zij zich iets onzinnigs voorstelden, wordt door een nauwkeurige observatie van de Gandhāra'sche Buddhabeelden in het licht gesteld. De „zwemvliezen" zijn aanwezig uitsluitend en alleen wanneer de hand vooruit is gestoken, maar zij verdwijnen spoorloos wanneer de hand tegen het lichaam rust, de vingers met de steen verbonden zijn gebleven. Indien werkelijk deze „vliezen" tot de lichamelijke kenmerken van den Buddha behoord hadden, dan zouden ze — dit spreekt van zelf — op álle handen, onverschillig in welke pose uitgebeeld, moeten voorkomen.

De juiste oplossing is zeer eenvoudig.

De graeco-buddhistische beeldhouwers hebben door gedeeltelijk de vingers aan elkaar verbonden te laten een middel toegepast om te voorkomen, dat deze in de broze materie uitgehakte, vooruitstekende deelen zouden afbreken. Volkomen begrijpelijk dus, dat bij de handen, waarbij het gevaar van afbreken niet bestond, het middel niet is toegepast, de „vliezen" achterwege zijn gebleven. In Indië zelf schijnt de voorzorgmaatregel van den steenhouwer niet tot misverstand aanleiding te hebben gegeven. Des te meer echter bij de volken, die hun kunst aan Gandhāra ontleenden en omtrent de strekking van de daar gangbare gewoonten en denkbeelden slecht ingelicht waren. Bij hen kon de meening postvatten, dat, waar immers alle uiterlijke kenteekenen van den Buddha een diepe symbolische beteekenis bezaten, ook de „vliezen" tusschen de vingers van de Gandhāra'sche Buddha-statuen tot de aangeboren bovennatuurlijke trekken van het Groote Wezen behoorden. Zoo werd het door de beeldhouwers van Noord-West-Indië gegeven voorbeeld in Serindië, China en Tibet nagevolgd, niet alleen bij de vervaardiging van steenen beelden, waar de voorzorgsmaatregel alle reden van bestaan had, maar ook bij de houtsculptuur. Zelfs zijn er ettelijke voorbeelden bekend van het voorkomen van een tusschen de vingers uitgespannen „huid" op schilderingen [20]) (fig. 4).

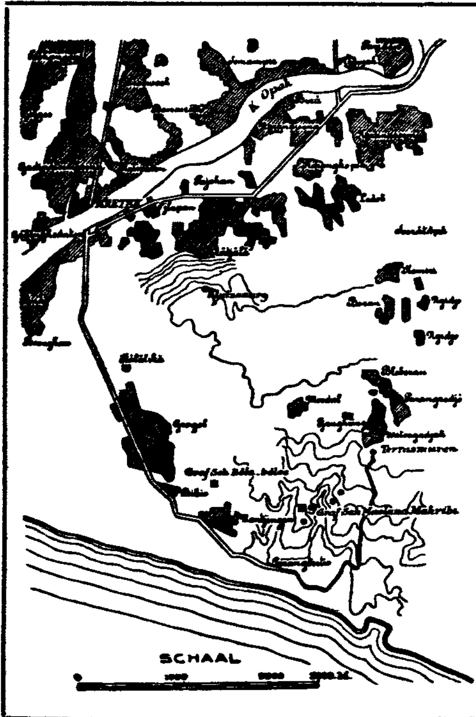
[20]) Volgens Foucher (o. c. p. 310) zouden de kunstenaars in de genoemde landen zich op dezelfde wijze vergist hebben als de 19e eeuwsche archaeologen, nml. de „huid" van de handen van Gandhāra voor den jāla uit den lijst der lakṣaṇāni hebben gehouden. O. i. is hiervoor geen enkel steekhoudend bewijs aan te voeren en heeft men eenvoudig te doen met 't klakkeloos imiteeren van een van G. afgezien voorbeeld. De handbedekking van den Borneo'schen Buddha kan in geen geval met den jāla in verband worden gebracht, daar de eerste, zonder de verbreeding tusschen de vingers, aan alles behalve aan een net of web kan doen denken.

Om op het Borneo'sche beeld terug te komen. Het feit, dat de „huid" bescheidener van afmeting is dan bij de Gandhāra'sche Buddha's, doet niets af van de waarschijnlijkheid, dat de geheimzinnige bedekking een overblijfsel is van de zoo juist besproken technische voorzorgsmaatregel van de beeldhouwers van Gandhāra. Dat het Indische voorbeeld, waarvan de bedoeling niet meer verstaan werd, door sommige gebuddhiseerde volken werd nagevolgd, ook wanneer er geen aanleiding toe bestond, bij andere daarentegen aan beteekenis verloor en voorbestemd was geheel te verdwijnen, ligt volkomen in de lijn van de natuurlijke ontwikkeling van de kunst. Wij moeten er ons alleen over verbazen, dat onder de tallooze Buddhabeelden in den Archipel het Koetei'sche exemplaar, voorzoover wij weten, het eenige is, waaraan de bedoelde eigenaardigheid valt op te merken.

Nog op een ander punt worde de aandacht gevestigd. Het is een bekend feit, dat slechts in uiterst sporadisch voorkomende gevallen de bewijzen te leveren zijn, dat de Hindoe-Javaansche beeldhouwers en bronsgieters iets aan de levende Indische kunst hebben ontleend. Over het algemeen, krijgt men den indruk, is de geschreven traditie van veel grootere beteekenis geweest voor het ontstaan en de ontwikkeling der insulaire kunst, dan de inwerking van het-voor-oogen-staande voorbeeld. Dit in aanmerking genomen is het een verrassing in het brons van Kota Bangoen een navolging te ontdekken van een traditie, welke niet op schrift was gebracht, maar zich in de levende praktijk van het beeldhouwersbedrijf had ontwikkeld. Deze ontdekking wint aan belangrijkheid, nu als plaats van herkomst dier traditie kan worden aangewezen Gandhāra, en wij hierdoor nog eens herinnerd worden aan de geweldige beteekenis, welke dit knooppunt der Hellenistische en Indische beschavingen voor de verbreiding van de Buddhistische kunst in het Verre Oosten gehad heeft.

BIJLAGE H.

OUDHEDEN IN HET ZUIDERGEBERGTE BIJ DE KALI OPAK [1]).

Het gebied waar de hieronder te bespreken oudheden gevonden zijn wordt in het Noord Westen afgesloten door de Kali Opak, in het Zuid Westen door de Indische Oceaan en in het Noord Oosten door den bergtop Selawoe. Het is een klassieke plek, immers de „kraton" van de hoogvereerde Ratoe Lara Kidoel, de godin van de Zuidzee. Bij Pemantjingan verheffen zich uit den uitlooper van het Zuidergebergte, dat hier over eenigen afstand nagenoeg evenwijdig loopt met de kust, twee niet zeer hooge heuveltoppen. De Oostelijke, de hoogste, setana Pemantjingan geheeten, bevat behalve een grot van Lara Kidoel, de pesarejan van den heilige Seh Maolana Mahribi, waarvan Dr. Hazeu een beschrijving gaf [2]). Op den Westelijken heuveltop bevindt zich het graf van een anderen heilige, seh Belabeloe (den geislamiseerden Boeboeksah [3]) met zijn volgeling Gagang-Aking. Tijdens het onlangs ingestelde onderzoek werden bij de laatste begraafplaats twee beeldvoetstukken aangetroffen (Pl. 41), waaruit mag worden afgeleid, dat het Islamitische heiligdom op de plaats van een ouder, Hindoe-Javaansch, is gebouwd geworden. Op de beide heuvels zijn overblijfselen van terrasmuren. Vermelding verdient, dat op den Noordelijken oever van de Opak in of bij de desa Gading eertijds een lustverblijf van den vorst gevestigd was. Het werd door Van Imhoff in April 1746, bezocht [4]) „...... en trokken door na onze avondplaats tot Gading, daar in des Soesoehoenans dalm logeerden, in dewelke hij resideert als na de Zuitzee gaat, om zig te diverteeren, zijnde dese plaats aan de mond van de rivier Dempan, op desselfs wester boord, aan het eijnde van het zuijder gebergte en pas een uur van de zee gelegen, daar de Vorst, voor de troubelen van 't jaar 1741, gewent was te jagen en te visschen, zijnde hier ook een klip van dewelke vele vertelselen gefabuleert werden uit de Heijdense tijd, en die selfs nog bij de tegenwoordige Mahometaanse Javanen

---

1) De bouwkundige gegevens in deze bijlage zijn verschaft door den heer P. J. Perquin.

2) *T.B.G.* LVIII p. 348.

3) Poerbatjaraka, *Aanteekeningen op de Nāgarakretāgama*, *B.K.I.* 80 (1924) p. 254.

4) *Reis van den Gouverneur-Generaal Van Imhoff over Java in het jaar 1746*, *B.K.I.* I, p. 408.

in eenige achting is". Volgens mededeeling van den heer Adam, Controleur B. B. te Djokjakarta, worden bij de desa's Gading-Kedaton, Gading-loemboeng en Gading-kaoeman nog overblijfselen van het oude lustverblijf aangetroffen en zijn er bij de bevolking nog verhalen over een rijk Gading, waarvan de grenzen zouden samenvallen met het huidige Kabonongan minus Srandakan, in omloop.

De eerste van de onlangs ontdekte oudheden is gelegen op een heuveltop ten Noord Oosten van het genoemde graf van Seh Maolana Mahribi, op 500 M. afstand daarvan, en bestaat uit een dubbele terrasmuur (Pl. 37 en 39). De pilasters van dit bouwwerk vertoonen een opvallende gelijkenis met die van den hoofdtempel van Panataran; de trapuitbouw, waarvan de vleugels versierd zijn met pilasters in den vorm van in de lengte doorgesneden hoek-torentjes, doet sterk denken aan het overeenkomstige bouwdeel van tjandi Sawentar, terwijl de paneelen in den vorm van een Grieksche kruis met ingezette hoekvullingen bij vele monumenten op Oost-Java en Bali zijn aan te wijzen. (Zie de vergelijkende teekeningen Pl. 40). Waar bekend is hoe weinig de architectuur uit de periode van godsdienstovergang van de bouwvormen uit den Majapahitschen tijd is afgeweken, bestaat er geen reden de bouw van het terras in een vroeger tijd dan het begin of het midden der 16e eeuw te stellen. Ofschoon het muurwerk in een verregaanden staat van verval verkeert, was het toch mogelijk den oorspronkelijken vorm terug te vinden (Pl. 39). Het bouwmateriaal is zandsteen van het Zuidergebergte, prachtig vlak en strak bewerkt. Eigenaardig is, dat men voor de vulling van de ruimten tusschen de pilasters van den beneden-terrasmuur geen gevlakte, noch van bossingen of ornament voorziene natuursteen gebruikt heeft, maar ruwe karang-brokken zooals die op de helligen van de heuvels in groot aantal worden aangetroffen. De trappen in de beide muren aangebracht leiden naar een hooger gedeelte van den heuvel, waarschijnlijk naar de plaats waar ook nu nog voortdurend water afstroomt, waaraan door de bevolking geneeskracht wordt toegeschreven.

De tweede nieuw ontdekte oudheid ligt bij de desa Soeratjala, 2½ K.M. ten N. W. van het graf van Seh Bela-beloe. Het is een kluizenarij, bestaande uit twee gedeelten: een grot met een toegang die aan beide zijden geflankeerd wordt door uit kalksteenen opgetrokken muurtjes (Pl. 38 en 41) en de restanten van een aan de rechter deurpost aansluitend muurtje van hetzelfde materiaal met een tegen den rotswand aangebouwde kamer (Pl. 41 b) waarnaar een trap van ongelijke natuurblokken toegang geeft. In de rechtsche penant naast den ingang is een rechthoekige steen aangebracht (Pl. 38 a) voorzien van een wajang-figuur met olifantskop. Op de omhoog gestoken handen draagt zij een langwerpige, trapezium-vormige trog of bak, gevuld met kluiten aarde (?). Voor de kamer werd een steen met vierregelige in nieuw-Javaansch schrift (Pl. 38 c) aangetroffen. Het inschrift heeft te lezen:

// punnika kayasa kangdjĕng
susuhunnan ratu Hammangku
rat /'/ krĕtini pannĕmbah
winnayáng hing ratu 1624.

„Dit is de stichting van Z. M. Susuhunan ratu Amangkurat. De daad der vereering wordt door een wajang (vertooning?) voorgesteld (gewijd?) door den vorst 1624".

De beteekenis van den laatsten zin, welke in een candra sengkala het jaartal 1624 uitdrukt, is niet duidelijk. Vermoedelijk bestaat er verband tusschen winayang en de wajang-figuur op den steen. Maar welk?

De stichter van de kluizenarij is, zooals uit het jaartal blijkt, Amangkurat II.

Evenals bij de Islamitische begraafplaatsen worden ook bij de kluizenarij eenige Hindoe-Javaansche oudheden aangetroffen, nml. een tweetal makara-spuiers, waarvan de eene nog dienst doet voor den aanvoer van water voor een badplaats van recenten datum. Blijkbaar heeft men ook hier als plaats voor de stichting een punt gekozen, waarvan de heiligheid tot den Hindoe-Javaanschen tijd teruggaat.

B.

VOORLOOPIGE INVENTARIS DER OUDHEDEN VAN BALI

DOOR

Dr. W. F. STUTTERHEIM.

AFDEELING ZUID-BALI; ONDERAFDEELING GIANJAR; DISTRICT OEBOED.

Desa Pedjeng.

Waar een uitvoerige bespreking der te Pedjeng gedane vondsten zal worden gepubliceerd in de „Publicaties van den Oudheidkundigen Dienst" en waar een zakelijk relaas van de daartoe ondernomen reis naar Bali elders in dit Kwartaalverslag is opgenomen, kan hier volstaan worden met het geven van een inventaris der oudheden, in Pedjeng aanwezig.

Eenige opmerkingen van algemeenen aard mogen echter hier vooraf gaan. Onderzocht werd de desa Pedjeng met de daaraan onmiddellijk grenzende buitenwijken. Al hetgeen is opgenomen bevindt zich bovengrond, zoodat de kans lang niet is uitgesloten, dat bij ontgraving meerdere belangrijke stukken zouden worden gevonden.

Alle voorwerpen zijn vervaardigd van paras, de bekende zachte steensoort, die nog heden ten dage het bouwmateriaal oplevert voor de poeri's en poera's. Aan deze zachtheid is de geschonden toestand te wijten.

Bijkans alle voorwerpen ook vormen een voorwerp van vereering der bevolking, zoodat de kans op verloren raken of verder verminkt worden niet zeer groot is.

Niettemin dient tegen de verzamelwoede van toeristen gewaakt te worden.

Van de inscripties zijn abklatschen vervaardigd, waarvan de nummers in de inventaris zijn opgenomen.

1. Poera Pĕnataran Sasih [1]). In de Gĕdong Ratoe Sakenan (Zuidzijde):
   a. Brahma, staande, met vier drie-oogige hoofden en vier lichamen, elk met twee handen in een sĕmbah en in de andere twee handen een schelp en een boek. Onder de knieën afgebroken. Hoog 1.16 M. Foto O. D. 5669—5672.
   b. Man (priester?), op de knieën liggend, kaalhoofdig, met priesterband en halsketting, handen op de dijen met de handpalm naar boven gekeerd, de duim tot aan den ringvinger in de hand gelegd. Op vierkant lotuskussen, met lotusbladeren en „zaadhuis" motief. Hoog 66 c.M., lotuskussen breed 28 c.M. Foto O. D. 5664.

---

[1]) De beelden van de Poera Pĕnataran Sasih en enkele van de Poera Poesĕr Ing Djagat zijn reeds eerder gefotografeerd (1921, O. V. pag. 14, No. 5662 vlg. waar gelezen moet worden Pedjeng i. pl. v. Redjeng).

c. Vorstin [1]) staande, twee handen met de handpalm naar buiten gekeerd. Madjapahit stralenkrans en op een vierkant lotuskussen. Hoog 71 c.M., voetstuk breed 29 c.M. Foto O. D. 5663.
d. Idem, doch zeer beschadigd. Foto O. D. 5663.
e. Vorstin (?) staande op vierkant lotuskussen, in de rechterhand een lotus houdende, linkerhand afgebroken bij den elleboog. Hoog 76 c.M., voetstuk breed 30 c.M. Foto O. D. 5663.
f. Idem, doch kleiner. Hoog 66 c.M., voetstuk breed 26 c.M. Foto O. D. 5664.
g. Idem, doch in beide handen een lotus. Hoog 64 c.M., voetstuk breed 26 c.M. Foto O. D. 5664.
h. Idem, linkerhand afgebroken. Hoog 67, voetstuk breed 28 c.M. Foto O. D. 5664.
i. Twee vorstinnen (?) [2]) op één voetstuk. Hoog 47 c.M., voetstuk (lotuskussen) breed 45 c.M. Foto O. D. 5667.
j. Idem, doch meer geschonden. Foto O. D. 5667.
k. Idem, idem. Foto O. D. 5667.
l. Driedeelige lingga (doorsnede der drie deelen van boven naar beneden rond, achthoek, vierkant), achterstuk gedeeltelijk weggebroken. Hoog 58, breed 25 c.M. Foto O. D. 5665.
m. Idem, idem, idem. Foto O. D. 5665.
n-r. Idem, doch zeer beschadigd. Foto O. D. 5665.
s. Lingga, zonder achterstuk. Hoog 43 c.M. Foto O. D. 5665.
t. Lingga, als no. 1 : 1. Hoog 25, breed 12 c.M. Foto O. D. 5665.

Voorts enkele niet nader definieerbare fragmenten.

In de Gĕdong Kĕmoening (in deze Gĕdong worden voorloopig de stūpas van No. 46 bewaard):

u-z. Linggas als No. 1 : 1, zonder achterstuk. Hoog 84, breed 26 c.M.
aa. Vorstin, staande, in elk der beide handen een knopvormig voorwerp houdend. Tegen het achterstuk, links van het beeld, een inscriptie van 7 regels in laat schrift. Op vierkant lotuskussen. Hoog 107, voetstuk breed 32 c.M. Abklatsch Bali No. VI.
ab. Idem, doch veel slechter uitgevoerd. Hoog 112, voetstuk breed 39 c.M.
ac. Idem, uitvoering beter. Hoog 117, voetstuk breed 45 c.M.
ad. Idem, linkerhand afgebroken. Hoog 114, voetstuk 33 c.M.
ae. Idem, linkerhand afgebroken. Hoog 100, voetstuk 33 c.M.
af. Brahma, vier handen, vier gezichten, waarvan een afgebroken. Hoog 56, voetstuk breed 18 c.M.

---

[1]) Met de uitdrukking vorst of vorstin wordt een beeld te kennen gegeven, waarvan niet met zekerheid kan worden vastgesteld, dat er een godenfiguur mede is gemeend, dat niettemin een vorstentooi bezit.
[2]) Door den geschonden toestand is het geslacht niet steeds vast te stellen.

ag. Idem, doch zeer klein. Twee handen en vier gezichten. Onderstuk gebroken. Hoog 21, breed 11 cM.

Op het erf aan de Noordzijde:

ah. Gaṇeça, staande, tot op de borst afgebroken.

In de Gĕdong Oeloewatoe:

ai. Knielende man, het linkerbeen op de wijze der rākṣasa-tempelwachters opgetrokken. Eigenaardig „egyptische" haartooi met horizontale golven. Op twee dooreengekronkelde slangen. Geen ornaat; in de tegen de opgetrokken knie rustende linkerhand een mes, rechterhand tot vuist gevormd op 't rechterbeen. Op rond voetstuk. Hoog 141, voetstuk breed 76 cM. Foto O. D. 5674.

aj. Gaṇeça, staande, vierhandig. Op halfrond voetstuk. Hoog 98, voetstuk breed 48 cM. Foto O. D. 5673.

ak. Vorstin, staande. Handen afgebroken. Hoog 98, voetstuk (vierkant) breed 36 cM.

al. Idem, staande, handen afgebroken. Hoog 102, vierkant voetstuk 37 cM.

am. Idem, staande, handen afgebroken. Hoog 112, vierkant voetstuk 40 cM.

an. Idem, staande, in de rechterhand lotusknop, linkerhand afgebroken. Hoog 69, voetstuk 33 cM.

ao. Vorstelijke figuur (vorstin?) zittend. Hoog 54, vierkant lotus-voetstuk 21 cM. Foto O. D. 5666.

ap. Lingga, van boven naar beneden rond, vierkant; vierkant in doorsnede. Hoog 57, voetstuk breed 23 cM.

aq. Lingga, diameter van het bovenste gedeelte boven grooter dan onder. Dubbele vierkante basis. Hoog 60, vierkant voetstuk breed 25 cM.

ar. Idem, idem, idem.

as. Lingga (?), bestaande uit een hooge en lage afgeknotte pyramide met de grondvlakken op elkaar (de lage vormt het bovenstuk), het geheel op een vierkant voetstuk. Hoog 49, voetstuk breed 21 cM.

Voorts vele gedeeltelijk onherkenbare fragmenten als leeuwekoppen, rākṣasas etc.

In de Gĕdong Pĕsimpangan Batoe Karoe (West):

at. Olifant met berijder, waarvan het hoofd is afgebroken en er los bijligt. De olifant houdt de korte slurf omhoog; voorzien van veel lofwerk. Hoog (met het hoofd) 80, voetstuk breed 25, lang 48 cM. Foto O. D. 5662.

au. Rākṣasa, knielend op twee dooreengekronkelde slangen. Hoog 165, breed (voetstuk) 65 cM.

av. Vorstin, zittend op vierkant lotuskussen. Hoog 75, breed 31 cM. Foto O. D. 5662.

aw. Rĕṣi, staande, met golvenden puntbaard. Hoog 59, breed 13 cM. Foto O. D. 5668.
ax. Vorstin, staande ± 60 cM. hoog. Foto O. D. 5668.
ay. Idem, idem, idem.
az. Idem, idem, idem.
Voorts verscheidene linggas als in de Gĕdong Ratoe Sakenan, grootendeels onherkenbaar verminkt, fragmenten van rākṣasas, vrouwefiguren, dubbelbeelden (vlg. 1: i—k).

In de Gĕdong Pĕnataran Sasih (Oost):

ba. De bekende bronzen trom, de „Maan van Bali".

Bij de achterpoort (Oost):

bb. Eenige steenen balken, waarvan de grootste meet 237 × 43 × 39 cM.

Aan de Zuidzijde:

bc. Fragment van een inscriptie, 27 regels aan de eene en 6 regels aan de andere zijde (zijkant). Sanskrit. Abklatsch Bali no. V, Va.

Voorts over het terrein verspreid verschillende fragmenten van topstukken (?), met gemiddelde diameter van 50 cM. Oorsprong onbekend.

2. Poera Taman Sari (Noordelijk van de Poera Pĕnataran Sasih):

In de Gĕdong Batara Wisnoe (Noord):

a. Tjandra Sĕngkala: naga, waarop een aap, die zijn staart vasthoudt en in de rechterhand een krab heeft. Boven de nagastaart een s-vormige figuur. Lang 40, breed 7,5, hoog 20 cM. Foto O. D. 7683.
b. Tjaṇḍi-model van ongeveer gelijken stijl als de werkelijke tjaṇḍi No. 45. Op een halfrond het onversierde tempellichaam. Kroonlijst met drie onderaan ingesneden antefixen, waarboven tegen de eerste daketage drie amṛta-potten; deze figuur herhaalt zich. Top afgebroken. Van boven naar beneden doorboord, met uitzondering van een gedeelte van 4 cM. Hoog 44 cM., grootste breedte 20 cM. Foto O. D. 7684.
c. Idem, doch meer defect. Grootste hoogte 45 cM., breed 22 cM. Geen daketages.
d. Ronde amṛta-pot, afkomstig van een tjaṇḍi en geheel als die welke op het tjaṇḍi-model No. 2b voorkomen. Diameter 30 cM., hoog ± 30 cM.
e. Lingga, hoog 51, voetstuk breed 20 cM.

Voorts eenige kleinere amṛta-potten, min of meer beschadigd.

In de Gĕdong Kangin (Oost):

f. Vorstin, zeer ruw werk. In de linkerhand een bloem, rechterhand weggebroken. Hoog 60, voetstuk breed 26 cM.
g. Amṛta-potten als No. 2b, doch ± 20 cM. diameter.

h. Tjaṇḍi-model, gebroken. Hoog 40, voet breed 31 cM.
i. Gaṇeça, zittend op lotuskussen. Geheel verminkt.
j. Vorst, staande. Zeer ruw werk. Defect. Hoog 62, breed ± 25 cM.

Voorts fragmenten van linggas etc.

3. P o e r a T a m a n (Oostelijk van de Poera Pĕnataran Sasih):

a. Makara-spuier met waterloop. Lengte van de laatste 96 cM., kop lang 37, hoog 51 cM. Oost-Javaansch type. Foto O. D. 7685.
b. Steenblok met voluut, waarschijnlijk afkomstig van een trapspiegel.

Voorts enkele koppen van weggeraakte beelden, onderdeelen van linggas etc.

4. In een kĕlapa-tuin ten Noorden van Poera Taman:

Fragmenten van linggas en van een leeuw, welke ± 40 cM. in de breedte moet gemeten hebben.

5. P o e r a S a r e n (Noord-Oostelijk van Poera Taman).

a. Vorst, staande, handen in bijzettingsmudrā. Hoog 40, voetstuk breed 17 cM.
b. Vorstin, zittend op vierkant lotuskussen, de handen op de knieën. Hoog 51, voetstuk breed 20 cM.
c. Zuilvormig voetstuk bestaande uit een kussen op een lotus met spitse bladen, waaronder een achthoekige zuil, met van boven grooter diameter dan beneden. Deze staat weer op een vierkant voetstuk. Grootste breedte 22, hoogte 64 cM.
d. Lingga op yoni. Hoogte lingga 10 cM., totale hoogte 23 cM. Yoni breedte 20 cM.
e. Rond topstuk op geringd rond voetstuk. Hoog 41, diameter 35 cM.
f. Voorts bevinden zich in de Gĕdong verscheidene andere verminkte topstukken, linggafragmenten, geschonden rākṣasa, hurkend en met gekruiste beenen, fragment van een Guru, van enkele bijzettingsbeelden en andere onherkenbare stukken, benevens een lange, spits toeloopende steenschilfer.

Vóór de Gĕdong:

g. Nandi, liggend, bult afgesleten of niet aanwezig geweest. Lang 74 cM.
h. Steenblok, vierkant, waarop in tegenovergestelde richting voorover liggend een man en een vrouw, beiden met opvallend duidelijk en groot aangebrachte genitaliën (de penis van den man vertoont ter weerszijden van en vlak onder de glans peneris twee kleine ballen). Op de ruggen van deze figuren heeft iets gestaan, wat afgebroken is. Onder de voorstelling tegen het voetstuk eenig geometrisch ornament. Foto O. D. 7687—7690.
i. Idem, doch voorzien van twee mannen en beiden in dezelfde richting liggend. Op een ornament van doodskoppen en doodsbeenderen.

j. Bovendorpel (nu als drempel gebezigd), voorzien van een kāla-kop en relief; lang 145, hoog 34 cM. Foto O. D. 7686.

6. Poera Djoerit (Zuidelijk van Poera Pĕnataran Sasih):
Paardekop zonder lichaam en enkele lingga- en beeldfragmenten.

7. Poera Ratoe Pĕgĕning (Zuidelijk van de vorige):

a. Lingga, staande op een lotusbloem. Rondom de lingga en uit den lotus te voorschijn tredend 8 godenbusten, zonder armen, allen met schedel en halve maan in de tressen-haartooi, die bovenop een bloem heeft. Onder, tegen de onderste bladen van den lotus aan, 8 goden, allen in buddha-houding op kleine lotussen zittend, met halve maan en schedel, vier-armig, de echte armen in een mudrā (rechtervuist in de geopende linkerhand), de achterarmen links met akṣamālā, rechts met cāmara. Het geheel op een vierkante pen. Foto O. D. 7691, 7692. Totale hoogte 120, lingga 33, lingga en godenbusten 70, elke godenbuste 18, elke god op lotus 25, pen 49 cM. hoog. Grootste diameter ± 40 cM.
b. Hoekpilaster met gaṇa als drager tegen den hoek. Versierd met middenband met spiraal (?) en parellijst. Hoog 60, breed 45 cM. (Een tweede exemplaar bevindt zich in de huispoera van een der erven ten Zuiden van de Poera Ratoe Pĕgĕning). Vgl. voorts No. 52a.

c. Voorts fragmenten van klokvormige topstukken met lotusblad (elk blad 16 cM. breed) en andere soorten van topstukken in potvorm (combinatie van de nos. 2d en 5e), linggas, lijstwerk en fragmenten van bovenomschreven grooten lingga (7a).

8. Poera Mas Koening (Zuidelijk van de vorige):

Enkele spuiers in den vorm van een ruiter op een onherkenbaar dier, waarvan de kop is afgebroken. Voorts beeldfragmenten.

9. Poera Mas Soerat (Zuidelijk van de vorige):

In de Gĕdong beeldfragmenten, waaronder de kop van een leeuw (misschien behoorend bij no. 4?), een fragment van een lijst met een zgn. hemelband, beeld- en linggafragmenten.
Vóór de Gĕdong twee topstukken in vaasvorm, 35 cM. hoog.

10. Op het erf van I Gĕtar:

Midden-Javaansche makara, met spitsgehoornden leeuw in den bek. Hoog 100, lang 88, breed 45 cM. Kop van den leeuw gedeeltelijk weggebroken. Foto O. D. 7693.

11. Poera Petak (open, in de sawahs van de soebak Petak uitgespaarde plek):

a. Lotuskussen, diameter 45 cM.
b. Lingga, rond, op een achthoekige basis, welke weer in een vierkant voetstuk overgaat. Hoog 75, voetstuk breed 27 cM.
Voorts beeldfragmenten van gevleugelde en nietgevleugelde rākṣasas, allen zeer geschonden. De grootste van kop tot heup 90 cM.

12. Gĕdong Kĕpatihan, op een erf tusschen P. Ratoe Pĕgĕning en P. Mas Koening:

a-g. Bijzettingsbeeldjes (7), meest vrouwen. Zeer slecht werk. ± 30—40 cM. hoog en 10—14 cM. breed.
h. Lingga. Hoog 39, voetstuk breed 16 cM. (Heeft drie op elkaar gestelde, naar boven kleiner wordende kubussen tot basis).
i. Lotuskussen, vierkant. Hoog 25, breed 16 cM.

Voorts fragmenten van koppen, een nāga, Gaṇeça, alles zeer verweerd en verminkt.

Naast de Gĕdong:

j. Bovenstuk van een trapvleugel (?), geheel beornamenteerd. Hoog 31, breed 43, lang 49 cM. Foto O. D. 7694.
k. Schildpad, kop afgebroken. Hoog 19, breed 40 cM.
l. Idem, idem. Hoog 19, breed 49 × 40 cM.

Voorts brokstukken van een leeuw etc.

13. Batara Gana, een heilige plek op een erf dichtbij de P. Mas Koening:

a. Spuier, aan de voorzijde voorzien van een voorstelling: Narasingha (?), gezeten op een man, wijdbeens hurkend. Achterstuk antefixvormig, driedeelig. De bovenste figuur vat den man bij de haren en houdt de rechterhand komvormig op ter hoogte van diens hoofd. De onderste persoon vat den rechterarm van de bovenste beet. Opstelling als de moderne Wisnoe-op-Gĕroeḍa-beelden. Spuiergat in den buik van de onderste persoon. Voorstelling hoog 53, spuier lang 60 cM.
b. Fragment van een rond lotuskussen. Diameter ± 80 cM.

14. Op het erf van Tjantĕng:

Een fragment van een beschreven steen met 11 regels vroeg-Oost-Javaansch schrift. Sanskrit. Zeer geschonden en vaak onleesbaar. Abklatsch Bali no. I, Ia.

15. Poera Mĕlanting:

a. Lingga, geheel gaaf en als nieuw, wellicht kortelings opgegraven. Doorsnede der drie onderdeelen rond, achthoekig en vierkant. Het vierkante voetstuk is een kubus van 27 cM. De breedte der zijvlakken van den achthoek is 12 cM., de hoogte 27 cM. De hoogte van de eigenlijke lingga (met de bekende gleuf) is eveneens 27 cM., de diameter 25 cM.

b. Idem, doch iets grooter (3 × 31 cM. hoog).

c. Idem, iets kleiner.

d. Guru met drietand en akṣamālā (respectievelijk rechts en links). Hooge haartooi van krullen (niet van tressen). Lange band over den linkerschouder, afhangend vóór tusschen de beenen. Hoog 75, voetstuk breed 36 cM.

e. Vorstin, lotusknop in de voor den buik samengebrachte handen. Hoog 44, breed 15 cM.

f. Idem, idem, idem.

g. Idem, idem, idem.

h. Idem, bij het middel doorgebroken.

i. Idem, zonder hoofd.

j. Idem, hoofd los er naast. Allen op halfrond voetstuk.

k. Arddhanārī, zittend, links vrouwelijke, rechts mannelijke borst. Vier-armig, echte handen in dhyānimudrā, achterhand links afgebroken, rechts akṣamālā. Hoog 40, breed 24 cM. Foto O. D. 7695.

16. Poera Pĕgoelingan:

Op een open bale:

a. Rākṣasa, voetstuk afgebroken, handen idem. Tegen het achterstuk liggen de rākṣasakrullen. Op den rechterzijkant van het achterstuk een inscriptie van twee regels, aan weerszijden afgebroken. Hoog 70, achterstuk breed 46 cM. Abklatsch Bali no. VII. Foto O. D. 7739.

b. Steenblok, langwerpig vierkant (90 × 46 × 44 cM.). Heeft op vier zijden een inscriptie gedragen in Kĕḍiri-schrift, welke nog slechts zeer gedeeltelijk is te lezen, niettegenstaande de letterteekens soms een diepte hebben van bijna een halven centimeter. Oppervlakte zeer verweerd en bemost. Voor de zijden 2, 3, 4, zie abklatsch Bali no. Xa-c.

c. Enkele lingga-topstukken, waarvan enkele horizontaal vierkant doorboord. Hoog ± 65, diameter ± 50 cM.

In de Gĕdong:

d. Vorst, spuierbeeld; in de handen eivormige voorwerpen, rechtstandig doorboord. Het waterkanaal loopt door tot het achterstuk. Kleed met batikan „mas-masan". Vier armen, achterhanden afgebroken, kop afgebroken. De eivormige voorwerpen hoog 10, diameter 8 cM. Geheel hoog 140, voetstuk breed 54 cM.

e. Rākṣasa, staande, voeten afgebroken. Hoog 84, breed 45 cM.
f. Idem, met schild aan den linkerarm, waarop gefigureerd schrift als dat van Goenoeng Kawi; één letter in elk der vijf ovalen, die zich op het schild bevinden. Hoog ± 70, breed ± 40 cM. Foto O. D. 7696.
g. Idem, doch geheel verweerd en zonder letters. Geknield. Hoog 88, breed 58 cM.

17. Poera Poesĕr ing Djagat (Zuidelijk van de vorige):

In de Gĕdong Poesĕr Tasik (Oost):

a. Vier goden op een vierkant lotusvoetstuk, in krodhavorm en āliḍahouding naar rechts. Linkervoet opgetrokken. Lange slippen, afhangend van den gordel en waar achter de penis (gevormd als bij no. 5h) te voorschijn komt. Om de enkels slangen. Haartooi bestaande uit een pyramide van haarkrullen. Elke figuur heeft twee armen, waarvan de rechtsche bij alle vier waarschijnlijk een wajrastaf hield (drie zijn hiervan over) en de linksche een gevleugelde schelp (nog eenmaal over). Tusschen de vier hoofden een halfbolvormig middenstuk, dat men kan opvatten als den top van een lingga, waaromheen de godenfiguren zijn geschaard. Waarschijnlijk zwart geverfd geweest. Hoog 100, voetstuk breed 55 × 46 cM. Foto O. D. 7697.
b-d. Drie achterstukken van Garuḍa's.
e. Rākṣasa, staande. Rechts wajrastaf, links schild. Hoog 102, voetstuk breed 37 cM.
f. Guru (?), staande, rechts triçūla, linkerhand afgebroken. Kroon als van den Brahma no. 1a. Hoog 93, breed 35 cM.

Voorts fragmenten, geheel verminkt en verweerd.

In de Gĕdong Poeroes (Oost):

g. Lingga, een weinig gebogen en naturalistisch. Onder de glans peneris drie (afgebroken) ballen. Hoog 120, diameter 37 cM.
h. Vulva; driehoekige, op de hoeken afgeronde, platte steen, aan één hoek van een gleuf voorzien. Lang 68, hoog 41, diameter 80 cM.

Voorts eenige zeer verminkte beelden.

In de Gĕdong Batara Brahma (Zuid):

i. Dubbelbeeld. Voorzijde: zittende vorstin, vierhandig, voorhanden in een mudrā in den schoot (afgebroken), achterhanden links afgebroken, rechts akṣamālā. Achterzijde: staande vorst, vierhandig, voorhanden in een mudrā tegen de borst (afgebroken), achterhanden met niet meer te onderkennen attributen. Hoog 111, voetstuk breed 55 cM.
j. Vorstin, tweehandig, staande. Hoog 50, breed 19 cM.
k. Vorst, tweehandig, staande. Voor den buik houden de handen een onherkenbaar voorwerp. Hoog 37, breed 10 cM.

l-m. Twee rākṣasas, de armen op de gekruiste beenen steunend, gehurkt zittend, de kop op de armen gelegd. Hoog 67, voetstuk breed 38 cM.

n. Durgā mahiṣāsuramardinī, wapens paarsgewijs van beneden af: cāmara (?) — onherkenbaar; wara (?) — onherkenbaar; khadga-schild; cakra-onherkenbaar. Onder de knieën afgebroken. Hoog 32, breed 24 cM.

o. Gaṇeça, zeer geschonden. Hoog 126, breed 81 c.M.

Voorts beeldfragmenten.

Op de Bale Inggih Batara Wisnoe:

p. Tonvormig, hol steenblok, genoemd naragiri. Gebroken en sterk vervuild, zoodat de voorstellingen, waarmede het geheel overdekt is, niet duidelijk te zien waren. Voor het nemen van een foto geheel schoongemaakt. Staat op een niet erbij passende yoni. Hoog 75, diameter ± 80 c.M. Yoni hoog 65, breed 90 c.M. Foto O. D. 7698—7705.

q. Gaṇeça, staande. Gebroken. Hoog 90 c.M.

In de Bale Agoeng (Oost):

r. Spuierbeeld, vorst, staande op slangenvoetstuk. Het spuiergat mondde uit in een nu afgebroken voorwerp, dat in de voor den buik samengebrachte handen lag. Vierhandig, de achterste handen afgebroken. Spuiergat diep 48, diameter 7 c.M. Totale hoogte 175, breedte 60 c.M. Foto O. D. 7713.

Op het poeraterrein verspreid:

s. Eenige kolossale ronde steenplaten, waarvan de grootste en gaafste dik 20, diameter 130 c.M. Herkomst onbekend.

In de Gĕdong Batara Wisnoe (Noord):

t. Rākṣasa op doodshoofden staande, rechts knots, links schild. Hoog 140, voetstuk breed 58 c.M.

u. Spuierbeeld, vorst, beneden de heup afgebroken. Spuiergat diep 27, diameter 3 c.M. Hoog 78, breed 33 c.M.

v. Leeuw, staande. Zeer geschonden en onder de heup afgebroken. Voor de schaamdeelen een hertekop. Horens en krulhaar, voorpooten omhooggestrekt. Hoog 85, breed 42 c.M.

Voorts losse onherkenbare fragmenten.

Op de Bale Inggih Batara Pĕngidĕr Boewana:

w. Viervoudige godenfiguur, elk met vier handen. Voorhanden in een mudrā, achterhanden met boek, wajra en andere, onherkenbare attributen. Staan op gevleugelde gaṇa's. Hoog 52, voetstuk breed 24 c.M. Foto O. D. 7706—7710.

Voorts over het poeraterrein verspreid losse beeldfragmenten van schildpadden, rākṣasas enz.

18. Poera Ratoe Pande:
In de Gĕdong onherkenbare fragmenten.

19. Poera Kĕbo Edan:

a-d. Vier gaṇa-dragers. Hoog 69, breed 43 c.M.
e-f. Twee Nandi's, liggend met naar rechts en links gewende staarten en koppen, dus oorspronkelijk een paar uitmakend. Geen bult; zij vertoonen, evenals de meeste Balische nandi's, een karbouwengestalte. Stier en Koe. Lang 153, breed 45 c.M.
g. Rākṣasa, staande, een schedel als drinknap voor het middel houdend. Grof beeldwerk. Hoog 163, schouders breed 63, schedel breed 43, diep 17 c.M.
h. Rākṣasa, staande, beneden den navel afgebroken. Hoog 161, kop hoog 83 c.M. Wellicht behoorend bij 19i. In plaats van een gelaat heeft het beeld een masker als no. 36. Foto O. D. 7712.
i. Langwerpig steenblok (voetstuk), waarop twee naar buiten gewende (rākṣasa-)voeten, waartusschen het onderste stuk van de kleedslip. De voeten staan op een naakten liggenden man, eveneens een rākṣasa (?). Lengte 192, breedte 61 c.M. Een enkele voet meet reeds 73 c.M. Wellicht behoorend bij no. 19h. Foto O. D. 7711.
j. Voorts enkele andere minder groote rākṣasas, min of meer geschonden, veel vaasvormige topstukken, een geschonden beeld en een voetstuk van een Gaṇeça, met doodskoppen versierd, breed 115, hoog 72 c.M.

20. Poera Ardjoena Mĕtapa, een in de sawahs uitgespaarde plek:

a. Op een vierkant voetstuk met lofwerk aan de voorzijde een uit brokstukken samen te stellen defecte rĕṣi-figuur, met typisch oost-Javaansche kluizenaarshaartooi. Spuierbeeld, naakt, om het middel een ketting, waaraan een schaambedekking. Spuiermond weggebroken; was in de handen voor den buik gelegen. Voetstuk hoog 59, breed 57, diep 55 c.M. Gelaat van den rĕṣi (los aanwezig) van kin tot haartooi 17, breedte over de heup 27 c.M.
bc. Twee pijlers, elk aan een zijde voorzien van een reliefvoorstelling, volgens de bevolking Mĕrdah en Ngaren. Behooren waarschijnlijk bij No. 20a en vormen tesamen een voorstelling van de Mintaraga. Hoog elk 112, breed 41 × 41 c.M.
d. Gehoornde kālakop, breed 95 c.M.
e. Spuierbeeld, vrouw. Zeer geschonden, armen onder het spuiergat afgebroken. Hoog 120, breed 42, spuiergat diep 30 c.M.

21. Poera Kĕbo Edan II, open plek in de sawahs ten Zuiden van de Poera Kĕbo Edan: Gaṇeça, zittend. Hoog 95, breed 70 c.M.
Voorts enkele topstukken in vaas- en juweelvorm.

22. Poera Poesĕr ing Djagat II, open plek in de sawahs bij de Poera Poesĕr ing Djagat:

Spuierbeeld, man, bij het middel glad afgebroken, zoodat het geheel misschien uit twee deelen heeft bestaan, waarvan het onderste verloren is gegaan. Houdt voor den buik een kleine, om het leven worstelende figuur, uit wiens buik het water heeft gestroomd. Weinig ornaat. Hoog 95, breed 55, spuierkanaal diep 61 c.M.

23. Poera Poesĕr ing Djagat III:

a. Knielende rākṣasa-drager. Hoog 94, breed 78 c.M.
b. Lingga-topstuk, hoog 86, diameter boven 47 c.M.

24. Poera Pĕnataran Panglan (Westelijk van Poera Ratoe Pande):

In de Gĕdong Kĕmoening (Oost):

a. Vorstin (godin), zittend op Europeesche wijze. Met vijf kinderen, twee aan weerszijden en een tusschen de beenen. Op de achterzijde een inscriptie van 6 regels laat schrift. Hoog 93, voetstuk breed 35 c.M. Abklatsch Bali no. VIII.
b. Vorstin, staande, handen in dhyānimudrā. Hoog 115, breed 44 c.M. Tegen de zijkanten van het achterstuk golflijnen (late spiralen), tegen de achterzijde een inscriptie van vijf regels schrift. Abklatsch Bali no. IX.
c-d. Twee dubbellingga's, telkens twee tegen een achterstuk. Hoog 45, voetstuk breed 43 c.M. Lingga als no. 1 : l.
ef. Twee vorstenbeelden, met opwaaiende linten tegen het achterstuk. Tweehandig, waarvan een in abhayamudrā, de andere voor den buik afhangend. Op halfrond lotuskussen. Hoog 86, breed 41 c.M.
gh. Twee vorstinnebeelden, idem, idem. Hoog 75, breed 38 c.M.
i. Achterstuk van een troonzetel. Makara op een klimmenden leeuw aan weerszijden. Op steenen pen. Zwaar beschadigd. Hoog 87, breed 40 c.M.
j. Lingga met buste tegen het bovenste gedeelte (vorm als no. 1 : l). De figuur draagt een haartressen-hoofdtooi. Hoog 63, breed 21 c.M. Foto O. D. 7714.
k. Rākṣasa, zittend op een vierkant lotuskussen. Hoog 70, breed 37 c.M.

In de Gĕdong Batan Boni (Noord):

l. Rākṣasa, staande, handen en gelaat weggebroken. Hoog 91, breed 43 cM.
m. Rĕṣi, zittend, handen voor de borst in een sĕmbah. Puntbaard. Hoog 78, breed 38 cM.
n. Durgā mahiṣāsuramardinī, staande op een stier. Achtarmig; wapens paarsgewijs van beneden naar boven, rechts en links: speer (waarmede zij den stier in de flank treft) — touw (aan den kop van den stier); triçūla-

n. boog; kris-schild; cakra-çaṅkha; zeer fraai beeld, doch gelaat helaas weggebrokenen op tal van plaatsen beschadigd. Ālīḍhahouding naar rechts, kop van den stier links. Geen rākṣasa. Hoog 88, breed 43 cM.
o. Rākṣasa, staande met schild en wajrastaf. Zeer geschonden. Hoog 63, breed 44 cM.

Voorts beeldfragmenten en topstukken.

In de Gĕdong Poesĕh Dalĕm (Noord):

p. Vorstin, zittend op europeesche wijze op een troon. Armen afgebroken. Hoog 75, breed 51 cM.
q. Gaṇeça, op lotuskussen zittend. Zeer geschonden. Hoog 68, breed 40 cM.
rs. Lingga's, hoog 60 en 42 cM.
t. Man, zittend, handen met de handpalm naar boven op de knieën. Laat werk.

25. Poera Tĕlĕdoe Nginjah (ten Oosten van de Poera Pĕnataran Panglan):

Eenige fragmenten van lingga's en beelden (o.a. een makara).

26. Erf tegenover Poera Pĕnataran Panglan:

Twee leeuwen, Baraboeḍoer-type, waarvan één zeer verminkt. Hoog 63, breed 41, lang ± 40 cM.

27. Huispoera van I Djĕdĕng:

Twee gehurkte rākṣasas als No. 17: lm. Voorts beeldfragmenten.

28. Erf van I Jada:

a. Buddhabeeld op rond lotuskussen, rechterhand in bhūmisparçamudrā. Bestaat uit drie stukken, veel ontbreekt, o. a. het hoofd. Zeer geschonden. Hoog 89, diameter 56 cM.
b. Lingga.
c. Vaasvormig topstuk, hoog 40 cM.

29. Erf in de nabijheid van no. 28:

Linggafragmenten.

30. Idem:

Zeer verweerde makaraspuier. Hoog 58, breed 25 cM. Voorts beeldfragmenten.

31. Idem:

Zwaar geschonden leeuw. Hoog 66 cM.

32. Poera Ratoe Mas Kĕtel:

a. Rond steenblok met vier buddhafiguren tegen den zijkant, verdeeld over de windstreken. Elk in een verschillende mudrā, tegen een glorie en met den rechterschouder ontbloot. De mudrā's zijn niet alle met zekerheid te herkennen, doordat het stuk zeer verweerd is. Slechts bij één buddha nog sporen van buddha-haarkrullen. Achtereenvolgens dhyāni-, abhaya-, wara- of bhūmisparça-, bhūmisparça- of waramudrā. Het geheel verticaal doorboord. Hoog 22 (tevens de hoogte van elke figuur), diameter 42 cM. Foto O. D. 7715.

b. Steenblok met midden-Javaansch ornament (twee pilasters met paneelvulling). Lang 42, hoog 16 cM. Van den buitenwand van een tjaṇḍi?

c. Sluitsteen (?) met stralenkrans (zon?). Foto O. D. 7716.
Voorts fragmenten van een leeuw en lingga's.

33. Gĕdong Ratoe Mas Djaja, op een woonerf:

Fragmenten van verweerde leeuwen, Nandi, rākṣasas enz.

34. Gĕdong Hai, op een woonerf:

Fragment van een rond topstuk van groote afmetingen, zeer geschonden lingga en leeuw.

35. Gĕdong Batan Tjampĕloeng, op een woonerf:

a. Zuilvormig voetstuk, vierkante schacht, naar het midden ingebogen. Hoog 40 cM.

b. Vorstin (godin?), vierarmig, achterhanden: rechts akṣamālā, links paraçu voorhanden afgebroken. Links en rechts een adorant. Hoog 65, breed 39 cM.

cd. Twee idem, doch slechts fragmentarisch aanwezig.

e. Yoni, hoog 45, breed 45, lang 45 cM.
Voorts beeldfragmenten van een Gaṇeça, rākṣasa, voetstukken, lingga's. Achter het erf aan een waterloop een klein beeldje van vier zittende vrouwen, met de ruggen naar elkaar toe gekeerd, op vierkant lotuskussen, de handen op de knieën. Verweerd. Hoog 16, breed 14 cM.
Voorts aldaar linggafragmenten.

36. Erf van I Gĕdoer:

Vier goden op een rond lotuskussen, elk naar een windrichting gekeerd en in ālīḍha-houding naar links, met opgetrokken voet (vgl. no. 17a). Allen hebben in de rechterhand een zwaard en de linkerhand in de zijde gezet. In plaats van een gelaat hebben de figuren een masker (vgl. no. 19h). In het midden verticaal doorboord. Hoog 37, diameter lotuskussen 21, diameter gat 5 cM. Foto O. D. 7717—7719.

37. Poera Manik Tjorong II:

a. Makara, hoog 65, breed 35, lang 54 cM.
b. Leeuw als spuier. Spuiergat tusschen de voorpooten. Ruw werk. Hoog 48, breed 25 cM.
c. Leeuw, opzittend met uitgestoken tong. Hoog 55, breed 40 cM.

38. Gĕdong Djarak Ngaloep, op een woonerf:

ab. Twee rākṣasas, staande met schild en knots op een voetstuk met doodshoofden en doodsbeenderen. Veel schedelornament. Hoog 113, voetstuk breed 48 cM. Een derde exemplaar geheel defect.
c. Fragmenten van leeuwen etc.

39. Erf van I Lempod:

Steen met inscriptie op twee zijden, respectievelijk 12 en 8 regels. Defect. Abklatsch Bali no. II, IIa.

40. Poera Pĕnataran Sasih II:

Voetstuk met gedeelte van een beeld (rākṣasa?). Rond, met lotuskussen, bladornamenten tegen het beeldfragment aan. Diameter 30 cM.
Voorts fragmenten van topstukken, etc.

41. Erf van Ngakan Roegĕh, bij de Poera Kĕpatihan:

a. Steen met inscriptie van 12 regels Sanskrit. Defect. Abklatsch Bali no. IV.
b. Geprofileerde steen (fragment van een yoni), met een inscriptie op de twee zijden. Aan beide zijden 6 regels Sanskrit. Defect. Abklatsch Bali No. III, IIIa.

42. Erf van Nang Wiri:

a. Beornamenteerde steen, misschien nieuw werk. Hoog 12, lang 43, breed 17 cM
b. Lingga, hoog 63, breed 26 cM.
c. Topstukken en dergelijke fragmenten.

43. Poera Pĕdĕmongan:

a. Steen met inscriptie in gefigureerd schrift als van Goenoeng Kawi Lang 79, breed 21, hoog 12 cM. Foto O. D. 7720.
b. Gaṇeça, zittend, zeer klein. Hoog 23, breed 14 cM.
c. Lingga, als No. 1:1. Hoog 3 × 27 cM.
d. Schildpad, lang 49, breed 46 cM. Schild gebroken.

Voorts fragmenten van lingga's en linggatopstukken.

44. In de sawahs ten Zuiden van Poera Poesĕr ing Djagat:

a. Makaraspuier van specifiek balisch type. Overgangsvorm naar de latere karang manoek. Hoog 45, lang 68, breed 27 cM. Foto O. D. *7721*.

b. Voetstuk, rond, in het midden een gat (basis voor lingga of topstuk?) Diameter 62, hoog 25 cM. Gebroken.

45. Aan den oostoever van de rivier Kĕlĕboetan, ter hoogte van de Poera Kĕbo Edan:

In den rotswand een nis uitgehouwen, waarin een tjaṇḍi is uitgespaard, op de wijze van die van Goenoeng Kawi bij Tampak Siring. De plek is ontoegankelijk en bevindt zich ruim een vijftal meters boven de rivierbedding De tjaṇḍi is zeer verweerd en heeft in een nis vóór het tempellichaam een eveneens verweerd beeld, waarschijnlijk van een staanden man. Op de daketages komen dezelfde amṛtapotten of vaasvormige topstukken voor, als welke overal in de desa werden aangetroffen en die dus blijkbaar de gebruikelijke tjaṇḍiversiering uitmaakten. Tegen de kroonlijst van het yoni-vormige voetstuk, waarop de tjaṇḍi als het ware staat, nog sporen van ornament (kāla-kop in het midden en op de hoeken, gescheiden door een afhangende palmet). De profileering en tevens de geheele opzet van de tjaṇḍi komt merkwaardig overeen met de overal in de desa gevonden fragmenten. In den achterwand van de nis vier gaten. Hoogte van de tjaṇḍ 3.5, breedte van de nis 2 M. Foto O. D. *7734*, *7735*, *7741*.

46. Op eenigen afstand ten Zuiden van de Poera Pĕnataran Panglan in de sawahs en aan den oever van een kleine rivier:

Een paar honderd klei-stūpas vas verschillende grootte (van 4—20 cM.), tevoorschijn gekomen bij een aard-storting ter plaatse en sedert bewaard in de Gĕdong Kĕmoening van de Poera Pĕnataran Sasih. De stūpas vertoonen twee modellen: a. met vier nevenstūpas aan de basis; b. zonder deze. Een enkel exemplaar is nog in het bezit van de pinakel, die allen bekroond. moet hebben. Onder het gedeelte, dat door den bronzen vorm is vervaardigd, bevindt zich meestal nog een kluit klei, ten ruwste gekneed. Even boven de plaats, waar de eigenlijke stūpa-basis aanvangt, bevindt zich in het midden (door den kleivoet verborgen) een tweetal tabletten, voorzien van een afdruk van een stempel, waarin de buddhistische geloofsbelijdenis is gegraveerd geweest. Het lettertype is ongeveer het prae-nāgarī van de Kalasan- of Kĕloeraksteen. Alle gestempelde typen zijn niet eender; men heeft er met eenig ornament en ook gaan alle niet even ver met den tekst. Deze tabletten lagen met de voorzijde tegen elkaar aan en konden slechts met vernieling van de stūpa daaruit verwijderd worden. Bij de zeer kleine exemplaren is het stempel tegen den stūpa-bodem aangedrukt en dus zichtbaar; daar bevinden zich geen tabletten in. Op de achterzijde zijn nog duidelijk de vingerafdrukken der vervaardigers te zien.

Tevens werden bij deze gelegenheid gevonden eenige grootere kleitabletten met verschillende voorstellingen:

a. Buddha op een lotus zittend in bhūmisparçamudrā, tegen een prabhā met vlammen. Diameter 6 × 5 c.M.

b. (Hiervan is slechts de linkerhelft over) Bodhisattwa op lotustroon en prabhā achter het hoofd. Boven den troon links van den bodhisattwa een utpala. Lager een kleine stūpa. De lotuszetel op stengel in een lotusvijver. Het geheel was omgeven door de geloofsformule. Grootste diameter 7 c.M.

c. Bodhisattwa met zeer sterk naar links gebogen hoofd, door de linkerhand ondersteund. Gezeten op (Ajaṇṭā-)rotsmotieven, waaronder een leeuw in zijn hol. Rechts en links een adorant. De bodhisattwa is vierhandig, de linker-achterhand onder het hoofd, linker-voorhand in wara-mudrā (?), rechter-achterhand op den bodem steunend, rechter-voorhand uitgespreid tegen de borst. Links van den bodhisattwa een padma op stengel, rechts een losse bloem in de lucht. Rechts en links een kleine stūpa op lotuskussen. Bij één exemplaar was de geloofsformule achteraan ingedrukt. Diameter 6.5 en 7 c.M.

d. Drie staande figuren op lotussen, welke uit een steel, die zich driemaal vertakt, oprijzen (op de wijze van de zgn. lamp uit de coll. Resink-Wilkens). Figuren onherkenbaar. Diameter 3.5 en 3 c.M.

De afdrukken zijn in het bezit van Tjokorda Gĕde Raka Soekawati te Oeboed. Foto O. D. 7736, 7737.

47. Erf van I Rangkĕp:

Een onafgewerkte makara-spuier. Lang 75, hoog 33, breed 22 c.M.

48. Erf van I Gojo:

a. Ornamentstuk, fragment, bestaande uit een lotuskussen met vier kālakoppen naar de vier windrichtingen. Misschien nieuw werk? Lang 38, hoog 17 c.M.

b. Lingga, hoog 59, breed 21 c.M.

Voorts beeld- en linggafragment.

49. Erf van I Gĕranjam:

a. Geheel verweerde Durgā mahiṣāsuramardinī. Nauwelijks meer herkenbaar. Hoog 35, breed 24 c.M.

b. Spuier, spuiermond rond, zonder versiersel, slechts geprofileerd. Lang 41, hoog 14 c.M.

50. Erf van I Djĕngdjĕm:

a. Topstuk van specifiek balischen vorm, overgang naar de tegenwoordige kĕkotjongs. Hoog 26, breed 21 c.M.

b. Beornamenteerd steenblok, driehoekig. Hoog 32, breed 19, lang 59 c.M.
c. Geheel vernielde godenbuste ± 20 c.M. hoog.

51. Erf van I Maling:

Beornamenteerde steen, vierkant. Hoog 24, breed 25, lang 65 c.M. Twee kleine voluten en enkele andere fragmenten.

52. Erf van I Karja:

a. Gaṇa-drager aan de voorzijde en gaṇa-drager aan de achterzijde van denzelfden steen, die een hoek vormt. De eene gaṇa in den binnenhoek, de ander tegen den buitenhoek. Aan de buitenzijde verticaal geprofileerd. Hoog 57, breed 37 c.M.
b. Idem, doch slechts aan één zijde.
c. Gaṇeça, geheel verweerd. Hoog 18, breed 9 c.M.
d. Kop, van een Gaṇeça? Hoog 37 c.M. Zwaar verminkt.
e. Steenplaat in ui-vorm, gebroken en verweerd. En relief ertegen aan een stūpa-achtig voorwerp op lotuskussen. Bijna onherkenbaar. Hoog 58, breed 44 c.M.
f. Lingga, gebroken. Hoog 93 c.M.
gh. Twee steenen kogels. Diameter 7 en 14 c.M.

Voorts defecte ornamentstukken.

53. Erf van Ni Prodong:

In de gĕdong beeldfragmenten, koppen, linggas, hurkende rākṣasas, allen zeer verminkt en verweerd.

54. Erf van I Gangsar:

a. Bijzettingsbeeld van een man, hoofd afgebroken en weggeraakt. Hoog 41, breed 17 cM.
b. Lingga op rond lotusvoetstuk. Hoog 21, breed 15 cM.

55. Poera Galang Sandja:

a. Wiel (cakra?); de spaken worden gevormd door amṛtapotten. Diameter 73, dikte velg 19, breed 12, lengte spaken 15, diameter naaf 20 cM. Foto O. D. 7722.
b. Padmapāṇi, hoofd afgebroken. In de afgebroken linkerhand hield de figuur de padma. Rechterhand afgebroken. Rechterbeen opgetrokken, linkerbeen afhangend en rustend op een nevenlotus. Zeer goed werk. Hoog 31, voetstuk breed 20 cM. Foto O. D. 7723.
c. Lingga op vierkant lotusvoetstuk. ± 44 cM. hoog.

Voorts beeldfragmenten.

56. Erf van Dewa Rai Amĕngan:

Zeer geschonden beeld met fraai bewerkt achterstuk. Het achterstuk is omlijst met een parellijst en heeft een bladrankversiering. Van boven hangt een geplooid kleed af. Het beeld onherkenbaar. Hoog 51, breed 29 cM.

57. Poera Batan Kĕlĕtjoeng:

ab. Twee leeuwen van het Baraboeḍoertype. Hoog 78, breed 43, lang 80 cM. Foto O. D. 7724.
c. Gaṇeça, verminkt. Hoog 73, breed 44 cM.
d. Lingga, hoog 59, breed 19 cM.
e. Rākṣasa, oud type. Zonder hoofd. Hoog 49 cM.
f. Godenbeeld, onherkenbaar. Hoog 63 cM.
g. Bodhisattwa, zonder hoofd. Lofwerk geïncrusteerd op het achterstuk. Hoog 42, breed 30 cM.
h. Lingga, hoog 54, breed 18 cM.
i. Yoni, hoog 70, breed 84 cM. Zonder voet.
j. Fragment van een topstuk, als een „tandrad", aan de buitenzijde voorzien van afgeronde „tanden". Diameter 97, dik 53, elke „tand" lang 28 en breed 15 cM. Zie 60e. Foto O. D. 7725.

58. Poera Moentoer:

a. Yoni, hoog 41, boven breed 65 cM.
b. Topstuk (overgang naar de kĕkotjong ?), hoog 40 cM. Foto O. D. 7727.

59. Poera Jeh Ajoe:

a. Buddhabeeld in dharmacakramudrā, zonder hoofd. Op halfrond lotuskussen. Hoog 73, breed 41 cM. (oost-javaansch type). Foto O. D. 7726.
b. Eenige fragmenten van andere buddhabeelden, grootendeels onherkenbaar.
c. Onafgewerkte buddha (?), ruw stuk.
d. Ongetooide zittende mannenfiguur, slip van het kleed over den linkerschouder, haardracht als bij 1 : ai. Handen op de knieën met de handpalm naar boven. Hoog 86, breed 45 cM.
e. Onafgewerkt zittend mannenbeeld. Hoog 71, breed 36 cM.

60. Poera Kĕmbang Ridjasa:

ab. Twee linggas, hoog 75, breed 25 cM. Elk in een voetstuk, dat er wel niet zal bijhooren.
c. Gaṇeça, zittend op vierkant lotuskussen.
d. Topstuk op zuil. Hoog 84, breed 36 cM. Foto O. D. 7727.
e. Lingga-topstuk op rond voetstuk als no. 57j. Hoog 54 cM.
f. Spuierbeeld, man. Spuieggat in den buik. Geschonden. Hoog 67, breed 23 cM.

g. Makara-spuier. Niet afgewerkt. Hoog 30, lang 58, breed 13 cM.
h. Twee halve bollen op één voetstuk, beiden over het midden voorzien van een "naad", tusschen beiden dito. Lang 55, hoog 15, diameter bol 27 cM Foto O. D. 7728.

Voorts fragmenten van leeuwen, lingga's, yoni's etc.

61. Poera Měradjan:

Beeldfragmenten, waaronder nog gave kleine lingga.

62. Poera Manik Tjorong (Poera-poeri):

ab. Twee zittende buddhabeelden, zonder hoofd en zeer geschonden. De kleinste in dharmacakramudrā, rechter schouder ontbloot. Respectievelijk 68 en 80 cM. hoog en 67 en 60 cM. breed.
c. Leeuw, steigerend. Gebroken. Hoog ± 70 cM.

Voorts beeldfragmenten en lingga's.

63. Poera Ratoe Mělanting, naast den weg naar Tatiapi:

a. Padmapāṇi, rechtervoet op een kleinen nevenlotus, linkerbeen opgetrokken. Handen en hoofd afgebroken. Dubbele prabhā en trapsgewijs opgebouwd achterstuk. Sporen van een lotusstengel links van het voetstuk. Hoog 80, breed 60 cM.
b. Bodhisattwa, zittend. Latere stijl met opwaaiende linten links en rechts. Twee handen in dharmacakramudrā (?). Zeer geschonden. Hoog 70, breed 40 cM.

Voorts topstukken en fragmenten van rākṣasa's.
Tegenover de Poera langs den weg een grenspaal (?), als no. 60d.

64. Poera Batan Boni, in de sawahs ten Noorden van de desa.

a. Vorstenbeeld, staande, met bellen aan den gordel. Hoog 72, breed 40 cM. Zeer geschonden.
b. Gaṇeça, zittend. Achterstuk aan de achterzijde met drie rozetten versierd. Laat werk. Hoog 54, breed 29 cM.
c. Rākṣasa hurkend met het hoofd op de op de gekruiste beenen liggende armen. Hoog 70 cM. Geschonden.

65. Poera Doegoel Pědapdapan, Noordelijk van de vorige en dichtbij den grooten weg:

a. Tjaṇḍi-model met nis en groote kālakop daarboven. Hoog 48, breed 30 cM. Zeer geschonden.
b. Gaṇeça, staande op een lotus. Geschonden. Hoog 63, breed 30 cM.

c. Godin, zittend op een lotuskussen, zonder hoofd, vierarmig, achterhanden afgebroken, voorhanden op de knieën met de handpalm naar buiten en bloemknop daarin. Hoog 27, breed 18 cM.

Voorts beeldfragmenten etc.

66. Poera Desa Pĕdapdapan:

a. Tjaṇḍi-model. Zeer geschonden. Drie nissen en een poort, daarin achtereenvolgens de beelden van Guru, Gaṇeça, Durgā en Çiwa Mahādewa. Stijl der beeldjes als van den Brahma no. 1 : a. Boven de deuropening een kālakop als die van no. 5j. Onder den Gaṇeça een horizontaal loopend rond gat. Hoog 58, breed 35 cM. Hoogte Çiwa 14, andere beeldjes ± 8 cM. Foto O. D. 7729 — 7733.
b. Idem, doch meer geschonden en zonder beelden. De drie nissen met een deurtje gesloten, elk met een slot van 5 mM. Lange afhangende antefixen en kālakop, de laatste meer en relief dan bij no. 66a. Staat op nāga's. Hoog 57, breed 35 cM.
c. Voetstuk, steenplaat rustend op twee dieren (met klapooren?) en een gaṇa. Afmetingen 43 × 43 × 43 cM.

Voorts een zittende geschonden Gaṇeça en lingga's.

67. Poera Dalĕm Pĕdapdapan:

Yoni, zonder voet. 97 × 97 × 60 cM.
Eenige verweerde beeldfragmenten.

68. Poera Doegoel Pĕgĕnding, Oostelijk van de desa:

a. Lingga, hoog 56, breed 19 cM.
b. Gaṇeça, zittend, hoog 35, breed 27 cM.
c. Guru, vierarmig, handen afgebroken. Hoog 68, breed 30 cM.

Voorts beeldfragmenten etc.

69. Poera Bedji:

Onherkenbare beeldfragmenten.

FRAGMENT VAN EEN INSCRIPTIE OP BRONS UIT DE COLLECTIE RESINK-WILKENS

DOOR

Dr. W. F. STUTTERHEIM.

Door de welwillendheid van Mevrouw Resink-Wilkens werd ik in November in de gelegenheid gesteld een transcriptie te vervaardigen van bovenbedoeld fragment van een oorkonde; de eigenares voorzag mij daartoe van enkele afprenten, doch, aangezien de voorzijde van de plaat zeer geschonden was, bleek het niet goed mogelijk op deze wijze een betrouwbare lezing te geven. Later was ik in de gelegenheid de plaat zelf te bestudeeren; waarvan het resultaat hieronder zal worden medegedeeld. De plaat is te Jogjakarta aangekocht (1925) en heet van daar afkomstig te zijn. Volgens den verkooper zou de plaat gediend hebben om er geneeskrachtig water mede te vervaardigen. Toch lijkt mij de verwoesting van de voorzijde eerder aan een andere oorzaak toe te schrijven b.v. vuur. De plaat vormt de voorlaatste van een stel; het nummer is 4. De afmetingen zijn 12 × 34.5 cM., de dikte is tamelijk sterk afgenomen.

Wat den inhoud betreft, zoo leeren wij tamelijk toevallig uit dit fragment den naam van den schenker van de sīma, waar de oorkonde over handelt, kennen. Immers, meestal komt de volle koningsnaam slechts eenmaal en wel aan den aanvang eener oorkonde voor en wordt de vorst daarna slechts aangeduid met çrī mahārāja.

Hier lezen wij echter in B2 dat Çrī Mahārāja Rake Lokapāla een sīma (B7) sticht ten behoeve van en als gunstbewijs aan zijn kind Dyaḥ Bhūmijaya, wat wel een zoon geweest zal zijn. Het geschonken gebied heet Wuatan Tija.

Deze koningsnaam is zeer welkom. Hij komt slechts twee keer voor in de javaansche geschiedenis en wel in de oorkonde van Gĕdangan, die helaas een heruitvaardiging uit den tijd van Majapahit is, en in de genealogie op den Calcuttasteen, dus ook al uit later tijd. Hier hebben wij den naam nu eindelijk in het oorspronkelijk, althans, indien met deze drie Lokapāla's steeds dezelfde persoon bedoeld is. Ik kan echter geen geldige reden vinden voor het tegendeel: de schriftsoort verplaatst ons in de tiende eeuw, wat met deze veronderstelling strookt.

Intusschen kunnen wij nu nog een naam in de lijst van Siṇḍoks koningsgeslacht invullen en wel dien van zijn zoon Dyaḥ Bhūmijaya. De titel dyaḥ doet reeds vermoeden, dat de man, indien hij ooit tot het koningsschap is gekomen, dan toch een anderen naam heeft gedragen. Of deze Makutawangça luidde, zooals van elders voor Lokapāla's zoon bekend is, ligt vooralsnog in het duister.

Daarbij ontmoeten wij in dit fragment in het eedsformulier weder de woorden „kaḍatuan Çri mahārāja i bhūmi i mataraṁ".

Verdere opmerkingen komen in grooter verband beter tot hun recht.

A (voorzijde):

1. mata — — — ri wruhanyan turunya anugraha çrī mahārāja rikanang wanua i wuatan tija māryya yan watĕk wintri samgat wintrī rikā (kā) la punaryya mawuang ri tamyang wi
2. — — siran māryya watĕk wintri ikā wanua i wuatan tija dyaḥ bhūmi pra māṇā riya salwir ni sukhaduḥkhanya pangguḥhanya mas mā 8 muang wuru wuruan 2 i satahun
3. taḍaḥha ni punggul nira panikĕlana susur anugraha çrī mahārāja ryy anak nira dyaḥ bhūmi/momaḥumaḥhakan dyaḥ bhūmi samgat pinapan samgat sawyan sa
4. mgat sukhapanggil rake tulangan dinammakan ikang rama muwaḥ mas su 5 byapāranya npanaḍah muang ikang patiḥ wahuta / muang sahananing magamman tpi siringnya
5. ri wanua kabeḥ ngaran nika rāma prataṇḍa rama ni tiwi / anak wanua i srai watak halang si milu rama ni kanyā anak wanua i halang watak saragwa a(s)ilr(ai)
6. (heng) rama si anggul anak wanua i tpung sugiḥ watak anggul kalang i kupu si amwir rama ni rāghu winĕkas si hurip rama ni wadö tuha kalang ri (b)ḍalua si ko
7. pal rama ni ja(gh)i winĕkas si gawil rama ni kabikuan i madyoran si bobo kaki malawang / i gunungan si nohan gusti i tukir si hanton winĕ
8. kas i wuat si wanū rama ni dawir winĕkas i wunmadis si totoḥ rama ni padöwan tuha paḍahi si rinḍa rama ni aru tlas masamoha manaḍaḥ saha
9. na nikā sang patiḥ wahuta muang ika magamman kabeh muang ikā tpi siringnya ri wanua kabeḥ huwus manaḍaḥ wruḥ ya kabeḥ ni patĕḥ ni anugraha çrī mahārā

B (achterzijde):

1. ja an dyaḥ bhūmi pramāṇa nikā wanua i wuatan tija salwirning sukhaduḥ-khanya kabeḥ tan katamāna dening mangilala drabya haji / dyaḥ bhūmi ataḥ pramāṇa rika wa
2. nua i wuatan tija / mangkāna anugraha çrī mahārāja rake lokapāla ryy anak nira dyaḥ bhūmijaya / kinon ta sawah ya ta hyang kudur umagĕhakna ya kumannakna ikang sa
3. paja i harĕpan ning wahuta patiḥ muang sahana nikā tanayan wanua i wuatan tija muang satpi siringnya kabeḥ mangadag sang wahuta hyang kudur īndaḥ ta kita
4. hyang bāprakeçwara brahmā wiṣṇu maheçwara rawi çaçi kṣiti jala pawana / hutāçana / yajamāna ākāça kāla mṛtyu gaṇa bhūta siddhyādwaya ahorātri yama ba
5. ruṇa kuwera bāsapawa yakṣa rākṣasa piçāca / rāmadewatā / preta asurā garuḍā gandharwa grahā kinnara widyadhara / dewaputra nandīçwara mahākāla / nāgarāja •

6. / winâyakâ / durgâdewî / kita tuwi sâkṣeḥ ta dewatâ / prasiddha mangrakṣa kaḍatuan çrî mahârâja i bhûmi i mataram kita umasuk i hati nikanang wang kabeḥ tan
7. kawnang tinahan yâpuan hana anyâya lumang kahanang çâsana langghanâ i âjñâ haji / lumaburra ike wanua i wutan tĳa / sîma anugraha çrî mahârâja ryy anak nira
8. dyaḥ bhûmĳaya / ndaḥ pangan ta kamung hyang ḍuḍuk hatinya sawwittakan wtangnya rantan ususnya uḍulakan pahungnya wĕtuakan dalĕmmanya / tampyal i wirawan mewahi
9. i tangannan yan para ing alas panganninning mong patutanning lrai / pulirakna ni dewamanyuḥ / ya hana ya i tĕgal panganninning glap panganaanning wuil sang pamungwan
10. sampalaning râkṣasa araḥ kita hyang kuṣikagargametri kurump(u) pâtañjalâ suwuk lre kidul kuluan wetan buangakan ing âkâça / salamwitaknaning

OUDHEDEN BIJ BOJOLALI IN 1841

DOOR

Dr. N. J. KROM.

Omtrent de overblijfselen der monumenten, die zich in niet onbelangrijk aantal in de tegenwoordige afdeeling Bojolali moeten hebben bevonden, is slechts weinig bekend; voor een goed deel berust al wat wij daarvan weten op twee oudheidkundige reizen, die van Hoepermans in 1866 [1]) en die van Knebel in 1910 [2]); in de laatste jaren is de Oudheidkundige Dienst gelukkig bezig, door onderzoek ter plaatse hun mededeelingen aan te vullen. De schaarschheid der gegevens doet ons met te meer belangstelling kennis nemen van onlangs te voorschijn gekomen beschrijvingen van enkele dezer oudheden uit 1841, en die belangstelling groeit nog door de persoon van den opsteller. Ze zijn namelijk van de hand van niemand minder dan Dr. C. J. van der Vlis.

Deze geleerde, van 1837 tot 1842 (het jaar van zijn overlijden) te Soerakarta werkzaam voor het Ned. Bijbelgenootschap, is op oudheidkundig gebied vooral bekend als de nauwkeurige beschrijver van Soekoeh en Tjĕto [3]) en als de man, die den tekst zou schrijven bij de platen van Sieburgh over de Javaansche oudheden [4]), doch door den dood verhinderd werd aan dat voornemen gevolg te geven. De drie hieronder afgedrukte stukjes maken ook niet den indruk ten behoeve van dat groote werk te zijn samengesteld; eerder zijn het de aanteekeningen van een belangstellend bezoeker. Hun bestaan was niet bekend; eerst zeer onlangs werden zij door Prof. J. C. van Eerde aangetroffen in een bundel nagelaten manuscripten van der Vlis, die berustte bij Natura Artis Magistra te Amsterdam (hoe hij daar gekomen was, wist niemand te zeggen) en thans is afgestaan aan het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, te 's-Gravenhage [5]). Zooals men ziet, is één der stukjes in 1841 gedateerd, en uit den aard der zaak kunnen ook de beide andere van niet later dan 1842 zijn.

Wij laten thans de drie beschrijvingen van Dr. van der Vlis volgen.

1. Oudheden bij de Dhesa Tjandi Krikil.

De Dhesa thans Tjandi Krikil genaamd ligt ten Noord-Westen van Bojolali op eenen afstand van 4 à 5 palen, benoorden en digt aan den weg, welke naar

---

[1]) Hindoe-oudheden van Java (1864—1867), in Rapp. Oudh. Dienst 1913 p. 269—273.
[2]) Beschrijving der Hindoe-oudheden in de resid. Soerakarta, Rapp. Oudh. Comm. 1910 p. 85—96.
[3]) Verhand. Bat. Gen. 19 (1843).
[4]) Zie o. a. Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst (1923) I p. 10 sq., en De Kopiïst 1 (1842) p. 678—680.
[5]) Notulen 1924 p. XXVII (in Bijdr. Kon. Inst. 80).

Selo leidt. In deze Dhesa zijn de overblijfselen aanwezig van twee oude gebouwen, waarvan het eene Tjandi Krikil en het andere Tjandi Lor of ook Tjandi Boengalan genaamd wordt.

Het eerste Tjandi Krikil genaamd is een vierkant gebouw, omstreeks 6 Ned. ellen breed en evenzoovele Ned. ellen lang. Uit de nog aanwezige overblijfselen is het duidelijk dat de omtrek van boven veel geringer geweest is, dan de omtrek beneden. Ook was het niet pyramidaalsgewijze gebouwd, maar, zooals nog zigtbaar is, was het vierkant op eene hoogte van omstreeks 2 Ned. ellen eensklaps vernauwd, ofschoon de vierkante gedaante niet verloren ging. Hoedanig de vorm van den top van dit gebouw geweest is, is thans niet meer te onderscheiden, nademaal hetzelve geheel is ingestort. Hierdoor is het ook onkenbaar geworden, of en waar dit gebouw eenen ingang gehad heeft.

De steenen van dit gebouw, zijnde de gewone blaauwe riviersteen, zijn eenvoudiglijk vierhoekig bewerkt en niet met eenig beeldhouwwerk of basrelief voorzien. Ook zijn er thans bij deze oudheden geene beelden meer aanwezig, zoodat het zeer onwaarschijnlijk is, dat dit gebouw vroeger een tempel is geweest. Ofschoon hetzelve nog Tjandi genaamd wordt, is hieruit echter nog niet te besluiten, dat er een tempel bedoeld wordt in dien zin, waarin wij dit woord gewoonlijk verstaan, namelijk een gebouw aan den dienst eener godheid geheiligd. Ook zeggen de inwoners dier plaats, dat dit gebouw geen tempel geweest is, maar waartoe hetzelve dan gediend zal hebben, weten zij niet. Waarschijnlijk is het een gedenkteeken op het graf van eenen heiligen of van eenen vorst die aldaar boete heeft gedaan. Dat er in den omtrek dier plaats in vroegere eeuwen boetedoeners geleefd hebben, bewijst de naam eener naburige Dhesa, welke nog den naam van zulk eenen boetedoener draagt, Manjoe-topo.

Ten Noorden van dit gebouw op eenen geringen afstand bevinden zich de overblijfselen van eenen tempel, genaamd Tjandi Boengalan of Tjandi Lor. De overblijfselen bestaan uit drie hoogtens. Twee derzelve liggen naast elkander in een regte lijn doch vormen slechts een geringe verhevenheid van den grond en zijn thans geheel begroeid. De derde hoogte ten Westen der twee zooeven vermelde en vlak achter derzelve gelegen, bestaat uit eene groote massa op elkander liggende steenen, alle tot de gewone blaauwe riviersteen behoorende. Uit de tegenwoordige gedaante dezer massa steenen, kan men ofschoon niet met genoegzame zekerheid, echter met groote waarschijnlijkheid opmaken, dat dezelve vroeger een vierkant gebouw gevormd hebben.

Eene groote boom op deze ruïne ten Noorden uitgesproten, verspreidt thans hare dikke en menigvuldige wortels tusschen deze steenen en verwoest daardoor nog verder de oorspronkelijke bouworde dezes tempels. De derde hoogte heeft waarschijnlijk met de twee eerstgenoemde een geheel uitgemaakt en misschien deze plattegrond gevormd * [1]).

* [1]) Hier is, evenals op de verder met een sterretje aangegeven plaatsen, een schetsje geteekend. Voor reproductie zijn deze teekeningen niet belangrijk genoeg.

De derde hoogte heeft dan de ingang uitgemaakt, welke naar het Westen gekeerd was; eene zoodanige plattegrond bevatten ook de menigte kleinere tempels, welke Tjandi Sewoe bij Prambanan in het vierkant omringen.

Onder de nog aanwezige steenen vindt men er zeer vele, welke met fraaye basrelief versierd zijn, en onder deze basreliefs komen vooral papegaayen voor, welke vogel ik op de basreliefs van andere tempels nog niet bespeurd heb. Ook vindt men eenige steenen, waarop fraai gewerkte pilaren zijn gebeeldhouwd, evenals die, welke bij Tjaṇḍi Sewoe te Prambanan voorkomen. Alle de door mij gevonden beelden zijn geschonden.

Op de laatst vermelde hoogte ligt een steen, waarschijnlijk vroeger een hoeksteen uitgemaakt hebbende, waarop een mannenbeeld is uitgehouwen. De voeten en beenen zijn thans tot aan de knie afgebroken. De linkerhand rust op eene afgebroken knods; in de regterhand, welke voor de borst gehouden wordt, zijn drie ronde balletjes in de volgende gedaante *). Op het hoofd is eene makoetho of kroon van dezen vorm *). Van onder de kroon komt het haar in lange tressen te voorschijn en hangt over de schouders. Achter het hoofd is eene glorie en in het regteroor is eene groote ronde oorbel, gelijk aan die, welke Mahadewa gewoonlijk draagt; in het linkeroor is geene oorbel en ook geen spoor, dat er vroeger een is geweest. De neus verheft zich tusschen de oogen en hierdoor ben ik in het vermoeden gebragt, dat op het voorhoofd een derde oog is geweest, welke echter met den neus is verbonden. Aan de handen zijn armbanden, bestaande uit drie ringen boven elkander. Misschien is dit beeld een voorstelling van Siwa, het vermoedde derde oog en de oorbel geven aanleiding om dit te veronderstellen. Het geheele beeld zooals het thans is, heeft eene hoogte van 60 Nederl. duimen.

Boven op deze zelfde hoogte ligt nog een andere steen, waarop een Siwa beeld is uitgehouwen in eene staande houding, hebbende in de regterhand, naar het schijnt een gebedensnoer, de linkerhand hangt langs de linkerdij. Achter het hoofd is eene glorie en achter de regterarm is een trisoela of drietand op den steen uitgehouwen. De voeten en beenen zijn tot aan de knie afgebroken. Het beeldje heeft thans eene hoogte van 61 Ned. duimen.

Beneden op den grond naast deze hoogte ten Zuiden ligt een beeld, waaraan het hoofd, de armen en de beenen ontbreken en daardoor is de voorstelling van hetzelve onkenbaar. Vlak bij dit beeld staat een stuk steen, waarop een paar voeten met banden om dezelve en rustende op eene Lotusbloem zijn uitgehouwen. Volgens de afmeting moeten deze voeten tot het zooeven vermelde beeld behooren.

Ten Noorden naast deze hoogte ligt een groote steen, waarop een vrouwenbeeldje is gebeeldhouwd met eene glorie achter het hoofd, en eene hooge kroon op hetzelve, op welker midden deze figuur voorkomt *). In de linkerhand wordt eene Lotusbloem aan eene lange steel vastgehouden. Ook van dit beeldje zijn de voeten en beenen tot aan de knie afgehouwen. Misschien is het eene voorstelling van Parwati. Hetzelve heeft thans een hoogte van circa 60 Ned. duimen.

Verder zijn er nog de volgende overblijfselen van beelden als:

1 steen, voorstellende een Gorgonhoofd;
1 steen, waarop een Gorgonhoofd is gebeeldhouwd, doch thans gebroken;
1 steen, waarop twee voeten en eene knie, de regtervoet is gebogen en de gebogene knie bij dezelve toont aan, dat dit het overblijfsel is van een beeldje, hetwelk op de regterknie heeft gelegen, misschien een tempelwachter;
1 steen, waarop nog een voet overig is;
1 steen, waarop zich twee kleine voetjes, staande op eene Lotusbloem, bevinden.

Er zijn dus 10 steenen, welke de overblijfselen van beelden bevatten.

Uit het bovenvermelde beeldje met de drietand of trisoela bij hetzelve en dus Siwa voorstellende, zoude men moeten opmaken, dat deze tempel aan Siwa geheiligd is geweest. Thans zijn er, zooals mij door de inwoners aldaar verzekerd is, verscheidene nog gave beelden, vroeger aldaar aanwezig geweest zijnde, weggenomen. Onder andere moeten er nog een paar op Ampel staan.

In den omtrek dezer oudheden bevindt zich een negental wellen, sommige derzelve 10 en meer voeten beneden de oppervlakte van den beganen grond. Deze wellen zijn naderhand door de Javanen dezer plaats omringd door de steenen, welke tot de bovenvermelde behooren, zooals blijkt uit eenig gebroken beeldhouwwerk, hetwelk zich tusschen de ommuringen der wellen bevindt. Niet lang geleden is een dezer wellen door eenen thans nog levenden Demang of inlandsch hoofd ommuurd. Onder het beeldhouwwerk, hetwelk men hiertoe gebezigd heeft, bevinden zich het hoofd en bovenlijf van een beeld, welks haar op dezelfde wijze is opgemaakt, gelijk Siwa dit gewoon is te dragen, wanneer de Ganges in deszelfs hoofdhaar zit. Behalve dit nog twee andere gebroken beeldjes, Lotusbloemen in de handen houdende.

Eene der wellen heeft men omringd door een langwerpig vierkant, waarvan de bovenste laag steenen, eene breedte van omstreeks 6 Ned. ellen beslaande, geheel bestaat uit bij elkander behoorende en alle met basreliefs versierde steenen. Deze basreliefs stellen verschillende groepen menschen voor, zoowel mannen als vrouwen, alle in de houding dergene, welke offers aanbrengen. Op eene dezer steenen staat een vaas, welke met verschillende ofschoon onkenbare voorwerpen gevuld is, boven op deze ligt een visch en een mensch zit er bij deze offers aanbiedende.

Bijna alle de menschelijke figuren liggen met eene knie op den grond en hebben den voet naar achter gebogen, terwijl de andere voet met gebogen knie regt op den grond staat. Onder deze basreliefs komen eveneens vele vogels voor. De voorwerpen hebben waarschijnlijk alle tot de Tjandi Boengalan behoord. Bij eene andere wel staat een steen, waarop twee vogels zijn uitgehouwen met een menschenhoofd voorzien en welke door Prof. Reuvens verklaard zijn als voorstellende de godin Saraswati [1]).

De beelden bij Tjandi Boengalan zijn alle zeer fraai en regelmatig bewerkt. Opmerkelijk is het, dat er verscheidene en relief uitgehouwen zijn op langwerpigen steen en hieruit is het waarschijnlijk, dat deze beelden tot de muren des tempels

---

[1]) De hiervan gegeven schets vertoont overeenkomsten met de beschrijving van een kinnara-figuur.

zelve behoord hebben, dewijl de steenen, waarop deze beelden uitgehouwen zijn, duidelijk het spoor dragen, van een gedeelte der ommuring te hebben uitgemaakt.

Het is ook opmerkelijk, dat digt bij eene der wellen, thans in putten hervormd, de grondslagen aanwezig zijn van eene lange muur, bestaande uit bestaande groote gebakken roode steen, terwijl bij vele dezer putten de kambodja-boom geplant is, welke alleen bij de graven gevonden wordt, en de steen, welke op vele graven gevonden en nog tot grafsteen gebruikt wordt, hebbende deze gedaante *), ook bij verscheidene wellen aanwezig is. Duidelijk blijkt het, dat deze steenen aldaar eerst in lateren tijd geplaatst zijn. Bij eene andere wel heb ik een paar gebroken Ganesabeelden gevonden.

10 October 1841.

2. Oudheden op Tampir, gelegen 3 palen Westelijk van Bojolali, op de helling van den berg Merapi.

Een weinig ten Westen der desa Tampir zijn op eene geringe hoogte boven den beganen grond welke aldaar terrasgewijze afloopt, nademaal die landen vroeger tot rijstvelden gediend hebben, doch nu geheel en al met koffijboomen geplant zijn, nog eenige beelden en losse, zoowel gave als gebrokene, steenen aanwezig, welke het duidelijk kenmerk dragen van vroeger behoord te hebben tot eenen tempel, die aldaar weleer bestond. De Hr. van Blommesteyn, landhuurder op Bojolali, welke bij het laten bewerken van dezen grond tot een koffijtuin het eerst kennis van deze oudheden heeft gekregen, heeft eenige der fraaiste beelden van die plaats laten weghalen en voor zijn huis op Baros, naast het fort te Bojolali gelegen, geplaatst. De 4 door hem daar naar toe gebragte beelden zijn:

1. Groot beeld met 4 hoofden en 4 armen; de boven regterhand is afgebroken, in de beneden regterhand is een gebedensnoer. De beneden linkerhand ligt op den schoot. In de boven linkerhand is een figuur van deze gedaante *), de steel wordt in de hand gehouden. Het beeld is in eene zittende houding op een voetstuk gelijk de Boeda-beelden. Het geheel is uitgehouwen uit eenen steen, welks achterstuk aanwezig is gebleven, zoodat het 4e hoofd niet zigtbaar is. Elk hoofd is met eene kroon voorzien van deze gedaante *). De kroon van het 4e hoofd is gedeeltelijk zigtbaar. De steen heeft eene hoogte van $1^1/_2$ Ned. el. Het beeld zal waarschijnlijk Siwa voorstellen.

2 en 3. Twee vrouwenbeelden in eene zittende houding, eveneens uit eenen steen gebeeldhouwd, waarvan het achterstuk aanwezig is gebleven, zonder verdere kenmerken; dezelve zullen dus Dewi's voorstellen, eveneens $1^1/_2$ Ned. el hoog.

4. Een Ganesa-beeld, omstreeks 1 Ned. el. hoog.

Op den weg uit het huis van den Hr. W. C. van Blommesteyn te Tampir naar de plaats, waar die tempel gestaan zal hebben, lag een beeld van dien tempel vervoerd, doch niet verder gebragt. Het zelve stelt voor een Vrouwen-beeld met eene kroon versierd evenals de zooeven gemelde. Hetzelve is in eene staande houding en uit eenen steen gebeeldhouwd, waarvan het achterstuk nog aanwezig is. Over elken

schouder hangt een band. Een keten is om den hals en daarnevens is een band om den hals geslingerd, welke met eene der einden, tusschen de borsten door, regt naar beneden hangt tot even boven den navel, terwijl twee andere einden van dien band op dezelfde hoogte en eveneens tusschen de borsten doorloopende, over de heup naar achter loopen, een ter regter en een ter linkerzijde. Over de heup beneden den navel is een buikband uit verschillende banden bestaande en welks einde tusschen de beenen regt naar beneden loopt. De linkerhand hangt regt naar beneden en daarin wordt de stengel eener Lotusbloem vastgehouden, welke aan de voeten van het beeld ontspringt en welks bloem zich naast het hoofd des beelds bevindt. De regterarm verheft zich aan de elleboog weder naar boven en in de hand dit voorwerp *) de steel wordt in de hand gehouden. Om den elleboog en den pols is aan elken arm een armband, die aan den pols is slechts een ronde ring, die aan den elleboog is *).

Naast dit beeld lag het Capiteel van een gebouw van deze gedaante [1]).

Op de plaats zelve, alwaar de tempel zal gestaan hebben, heb ik nog 4 beelden gevonden. Het eene in eene staande houding en 2 Ned. ellen hoog is Mahadewa, welks handen, beide naar beneden hangende, thans afgebroken zijn. Aan elke zijde zijner voeten zit een klein menschelijk figuur, dat ter regterzijde zit met de regterknie op den grond en de linkerknie naast het lijf gebogen, in de handen een gebedensnoer houdende. Het beeldje aan de linkerzijde zit met de linker knie op den grond en de regter knie naast het lijf gebogen, met de beide handen tegen de borst in eene biddende houding.

Mahadewa heeft naar beneden hangende snorren *).

Het beeld is, omstreeks 2 Ned. ellen hoog, op eenen steen uitgehouwen en evenals alle de reeds vermelde en verdere hier aanwezig zijnde met glorie achter het hoofd voorzien.

Dit beeld stond nog waarschijnlijk op dezelfde plaats, waar het ook oudtijds gestaan zal hebben. Achter hetzelve lagen nog eene [lees: eenige] platte steenen op den grond, welke tot den vloer des tempels hebben behoord.

Nevens dit beeld lag een even groot Doerga-beeld met acht armen, staande op eenen os, eveneens op eenen steen gebeeldhouwd. Aan des zelfs regterzijde is de halvemaan op den steen, die het achterstuk van dit beeld vormt, uitgehouwen. In de handen ter regterzijde zijn: in de bovenste een Tjank [2]), welke op de halve maan ligt; in de tweede hand een Lotusbloem, in de derde eene bloem, welke uit eene andere bloem schijnt te ontspringen, welker steel onder aan den steen begint. In de vierde of laagste hand is eene Gendi staande op eene bloem, uit die zelfde steel ontsproten en welke gelijk is aan die, waaruit de bloem, die in de hand ligt, schijnt te ontspringen *).

In de bovenste linkerhand is de stengel eener groote Lotusbloem, met het hart der bloem naar voren gekeerd. In de tweede hand is dit figuur [3]), hetwelk

1) Voetstukvorm.
2) Natuurlijk is hiermede de çangkha, schelp, bedoeld.
3) Een staf met afhangende haren, klaarblijkelijk de camara.

ook door het beeld, bij Tjandi Loemboeng te Prambanan aanwezig, in de hand wordt gehouden. In de derde hand worden de haren van het beeld de ondeugd voorstellende, vastgehouden. Dit heeft in beide dit voorwerp gevat [1]) en hierop ligt de vierde of benedenste linkerhand van Doerga.

Het beeldje, de ondeugd voorstellende, stond niet op den kop van den os, maar nevens denzelven regtop zooals ook de staart van den os niet in de benedenste regterhand van Doerga gehouden wordt.

Voor dit beeld lag een bijna evengroot mannenbeeld met de linkerhand rustende op de dij, terwijl de regterhand op een knods rust. Een weinig Zuidwaarts lag een ander mannenbeeld met de linkerhand op de dij rustende en in de naar beneden gestrekte regterhand een, zoo het schijnt afgebroken stengel eener bloem vasthoudende.

Verder lagen op deze plaats nog zeer vele hoeksteenen welke duidelijke bewijzen zijn van eenen vroeger aldaar aanwezig geweest zijnden (tempel) zooals ook eenige capitelen b.v. * [2]). Alle waren echter een weinig in den grond gezakt. Een der capitelen zeer fraai met bloemwerk bewerkt, lag op eenen kleinen afstand beneden de hoogte, waarop de tempel gestaan zal hebben.

Een weinig ten Oosten van die plaats zat een zeer groot beeld diep in den grond, alleen het hoofd met een kroon versierd en een zeer klein gedeelte van de borst steken nog boven den grond. De Javanen aldaar verhaalden mij, dat dit beeld voorstelde kaki Jamir, welke vroeger in de desa, waarbij deze tempel behoorde en welke Tjanden (tempelplaats) zal geheeten hebben, gewoond heeft. Deze dessa bestaat reeds sedert onheugelijke tijden niet meer. De gelaatstrekken van dit beeld zijn geheel verdwenen.

De tempel, waarbij de bovengenoemde oudheden behoord zullen hebben, wordt nu door de Javanen genaamd Tjandi Lemboe, waarschijnlijk naar het Doerga-beeld.

Vele platte steenen, welke tot dien tempel behoord hebben, zijn door den Hr. van Blommesteyn vandaar vervoerd en de hooge en breede trappen voor zijn woonhuis op Tampir zijn daaruit vervaardigd.

Naar gissing 400 à 500 schreden Zuidwaarts van dezen tempel ligt eene groote en hooge steenhoop, uit gehouwene steenen bestaande en zonder twijfel de ruïne van eenen tempel. De vier Javanen, welke bij mij waren, waren natuurlijk niet in staat, om dezen van alle de boomen, de heesters en onkruid, waarmede die steenhoop bedekt is, te zuiveren, zoodat ik in de onmogelijkheid ben geweest deze ruïne nader te onderzoeken, waartoe het ook noodig geweest zoude zijn, dat ik binnen den steenhoop kon doordringen. Nadat ik er boven op geklommen was, heb ik eenen steen, als een hoeksteen uitgehouwen, gevonden, waarop twee beeldjes waren uitgehouwen. Het eene beeldje stelt voor een manspersoon met eene groote paruik voorzien, met deszelfs regterhand rustende op eenen knods, en met de linkerhand

---

[1]) Een vijfknoppige bloem.
[2]) Voetstukvorm.

op de dij; dit beeldje had eene hoogte van $^3/_4$ Ned. el. Op eene andere zijde van dien steen was een fraai vrouwenbeeldje uitgehouwen, in de naar boven gebogene linkerhand eene Lotusbloem houdende, terwijl de regterhand voor den buik beneden den navel en naar boven geopend wordt gehouden [;] in de hand liggen * [1]).

Beide beeldjes zijn in eene staande houding en zeer fraai bewerkt; op den steen is verder veel en fraai lofwerk. Mogelijk hebben dezelve aan den bovenrand des tempels gestaan, en zal deze naar binnen zijn ingestort.

Een weinig meer Zuidwaarts liggen nog eenige ruïnen, welke of tot dien laatst vermelden tempel behoord hebben, of wat waarschijnlijker is tot eenen derden tempel. Aldaar zijn slechts eenige weinige steenen nog overig, waaronder ik gevonden heb eenen steen, waarop gebeeldhouwd is een Mahadewa met zijn kinbaard· Aan de regterzijde van dit beeld is veel lofwerk. Ofschoon er geen spoor is, dat de steen aan de linkerzijde des beelds geschonden is, ontbreekt echter de linkerarm, waardoor het mij waarschijnlijk is geworden, dat dezelve op eenen anderen steen, welke nevens dezen zal gestaan hebben, is afgebeeld geweest. Aan de keerzijde van dezen zelfden steen staat een tweede Mahadewa-beeld, aan welks linkerzijde zeer veel lofwerk is, en welks regter arm ontbreekt, zoodat mijne zooeven geuitte gissing daardoor waarschijnlijker wordt.

Beide deze beeldjes waren omstreeks ½ of $^3/_4$ Ned. el. hoog. Verder lag aldaar nog een groot en goed bewerkt Gorgon hoofd. De namen der beide laatst genoemde heilige plaatsen waren aan de 4 mij vergezellende Javanen onbekend.

De Javanen en ook de Hr. van Blommesteyn, die op Baros woont en ooggetuige is geweest, verhalen mij, dat aldaar ook gevonden is een gebeeldhouwde steen, drie menschelijke figuren voorstellende. Het eene is eene vrouw, welke door eenen man, die nevens haar staat, wordt om den hals gehouden, terwijl er achter de vrouw een man staat, met haar onnatuurlijke ontucht bedrijvende. De plegtigste verzekeringen der Javanen en de geloofwaardigheid van den Hr. van Blomesteyn als ooggetuige doen mij deze vreemde voorstelling gelooven. De Hr. v. B. wilde dezen steen naar zijn land op Baros doen vervoeren, doch toen hij, drie dagen nadat hij dien steen het eerst gezien had, met dit doel bij denzelven kwam, vond hij die verdwenen. De bij mij zijnde Javanen verzekerden mij, dat dezelve op die plaats begraven was, doch dat ik hen toch niet mogt vragen, om denzelven op te graven, nademaal ik hen daardoor ongelukkig zoude maken; het kenmerk eener gegraven kuil heb ik dan ook duidelijk aldaar bespeurd.

De genoemde beelden en het overige snijwerk gelijken in vele opzigten op de bouwvallen Tjandi Krikil genaamd; de tempels zullen ook nagenoeg dezelfde grootte als deze gehad hebben. Tjandi Krikil ligt ongeveer 2 palen Noordelijk in eene regte lijn van Tjandi Lemboe.

3. Overblijfselen van den tempel Tjandi Peta genaamd.

---

[1]) Figuur van vier cirkeltjes.

De Javanen verhalen dat er in zeer oude tijden een tempel gestaan heeft digt bij de Dhesa, welke thans nog den naam draagt van Tjandi Peta, dezelve ligt twee palen van Selo verwijderd en 8 palen van den grooten weg welke van Semarang naar Solo gaat; de bergweg naar het buitenverblijf van den Resident van Solo, te Aglé digt bij Solo, gaat langs dit dorp. De Javanen verhalen dat de overblijfselen van dezen tempel geheel zijn verdwenen, doordat zich van den berg Merapi af een zeer diep en breed ravijn heeft gevormd, hetwelk eenige weinige palen ver ter regter zijde van den bergweg van Aglé naar den grooten weg loopt, en hetwelk men daarna moet doortrekken; dit ravijn zoude haren loop genomen hebben juist onder den tempel door, waardoor dezelve geheel is ingestort. Ik heb daar ter plaatse eenige nasporingen gedaan in het diepe ravijn zelve, om te zien, of er nog eenige gebeeldhouwde of bewerkte steenen te vinden waren, doch de sterke bergstroomen, welke in den regentijd van den Merapi af door dit ravijn heen vloeijen, hebben waarschijnlijk de kenmerken van bewerking reeds lang aan die steenen ontnomen, of dezelve verre weg doen spoelen.

Het eenigste wat nog van dien tempel rest zijn eenige beelden, welke thans op het buitenverblijf van den Resident van Solo te Aglé gevonden worden, en die, welke de Hr. Dezentje rondom de badplaats achter zijne woning op Ampel heeft laten plaatsen.

Op Aglé zijn 5 monumenten. Het eerste is een fraai bewerkt beeldje van gewone blaauwe steen, waaruit de meeste beelden op Java bewerkt zijn. Het stelt eene Godin voor, blijkens de glorie, welke zij rondom haar hoofd heeft. Zij heeft 4 armen en houdt in elke hand eene (Lotus?)bloem. Zij zit met gekruiste beenen (evenals de Buddha-beelden gewoonlijk bewerkt zijn) op een kussen *).

Verder zijn er 4 steenen, op elk derzelve zijn twee beeldjes gehouwen, en derzelver buitenzijde en achterkant, welke geheel ruw bewerkt zijn zonder eenige beeldhouwwerk en ook derzelve bovenste oppervlakte toont aan, dat zij gediend hebben tot rustpunt voor andere steenen, welke op haar zijn geplaatst; het is dus zeer waarschijnlijk, dat de genoemde tempel twee deuren heeft gehad en dat deze 4 vierkantige hoeksteenen tot basis der 4 steilen van die 2 deuren gediend hebben. Op den kant die naar voren is gekeerd en die aan de binnenzijde zijn beelden gehouwen, zoodat men op de 4 voorzijden en 4 binnenzijden tezamen 8 beeldjes heeft, welke diep in de hoeksteenen (van de zelfde blaauwe steen vervaardigd als zooeven is gezegd) zijn ingewerkt. De beelden staan alle op eene lotusbloem, en eenig niet zeer fraai bewerkt lofwerk is aan den boven- en onderkant der voor- en binnenzijde zigtbaar. Ofschoon de beelden diep in de steenen zijn uitgehouwen, is echter het beeldhouwwerk niet zeer fraai. Ziehier derzelver bovenste oppervlakte *).

***

Tot zoover Dr. van der Vlis, aan wiens mededeelingen eenige korte aanteekeningen kunnen worden toegevoegd. In de eerste plaats blijkt, wat de geheimzinnige

Tjandi Boengalan is, waarvan Hoepermans later aanteekende (p. 272): „Deze tempel of naam is in de afdeeling Boijolalie of Ampel niet bekend". Het is eenvoudig een andere naam voor de oudheid, die hij waarschijnlijk reeds als Tjandi Soeko beschreven had (p. 270); deze immers lag in de onmiddellijke nabijheid van een der zoowel door hem als Van der Vlis bezochte badplaatsen. De door beiden vermelde steenen met reliefs zijn blijkens foto O. D. 7073 en 7075 nog steeds aan de Sĕndang Lerep te vinden. Ook een der beeldwerken van het tempeltje zelf is nog gemakkelijk te herkennen, de vrouwenfiguur met lotus, die thans te Tjepogo staat en op foto 7066 is afgebeeld. Daarentegen hebben wij den Mahākāla en Nandîçwara niet terug kunnen vinden, mischien kan dat echter ter plaatse, in Bojolali of Soerakarta, aan de hand van beschrijving en afmetingen nog wel geschieden.

De beelden van Tampir (het Tjandi Paingan van Hoepermans) schijnen echter vrijwel bij elkander gebleven te zijn, althans na den eersten tijd. Zoowel de stukken, die in 1841 te Baros stonden als die welke zich nog bij het tempeltje bevonden, komen voor onder hetgeen Hoepermans in 1866 te Bojolali aantrof (p. 272 sq.); en bij het bezoek van Knebel in 1910 voor het grootste deel in den Kebon-radja te Soerakarta stond [1]). Daaronder is een stuk van bijzonder belang, de Durgā van vredelievenden aard, op wier afwijkend karakter Knebel reeds de aandacht vestigde en waarvan Bosch in zijn bespreking van het Sriwedari-museum te Soerakarta de merkwaardigheid eveneens in het licht stelde [2]); het stuk is daarbij als afb. 12 gereproduceerd. Het stond te boek als afkomstig van Karang-gĕnĕng; de beschrijving bij Van der Vlis laat echter niet den minsten twijfel of het is de Durgā van Tampir, naar welke het tempeltje de Tjandi Lemboe heette.

Voor het overige kunnen de mededeelingen van Dr. van der Vlis voor zich zelf spreken. Ook al zijn zij niet buitengewoon gewichtig, zij zullen dienst kunnen doen zoowel bij het plaatselijk onderzoek als bij de opsporing van de verdere geschiedenis der daarin vermelde beelden. Bovenal echter als oudste gegevens over Bojolalische oudheden leken zij ons een publicatie waard te zijn.

---

[1]) Rapp. 1910 1.1. 72—75.
[2]) Oudh. Versl. 1923, p. 154.

FELSZEICHNUNGEN UND SKULPTUREN IN DER NÄHE VON KAPAL (SÜD-BALI)

VON

Dr. P. WIRZ.

Während meines letzten Aufenthaltes auf Bali habe ich vornehmlich die Gegend von Mangwi und Kapal nach Altertümern aller Art hin untersucht wozu mir die vielen Höhlen und Grotten, die jene Gegend aufzuweisen hat Veranlassung gaben.

Allgemein bekannt ist die heilige Grotte bei Lukluk und der am Pĕnĕt-Flüsschen gelegene kleine Felsentempel, pura Lĕlangon mit dem kleinen Weiher, der die heiligen djulit-Fische enthält. Beide werden von den Balinesen als sehr alte Städte der Verehrung angesehen. Der pura Lĕlangon soll aus dem Jahre 841 (Çaka) datieren, was man aus den daselbst befindlichen Steinskulpturen herauszulesen glaubt. Es befindet sich daselbst ein mächtiger, aus dem anstehenden Felsen herausgehauener Elephant, welcher die ganze Tempelanlage beherrscht. Zur Rechten führen einige, in den Felsen gehauene Stufen, die von zwei katzenartigen Tieren, angeblich Tiegern flankiert werden, nach einer kleinen Estrade, auf der sich weiterhin drei, ziemlich stark verwitterte Bildnisse befinden. Diese Steinfiguren stellen angeblich Çiva und zwei padandas vor. Sie sind jedoch blos hingestellt worden und befanden sich ursprünglich vielleicht an einer andern Stelle. Die drei Objekte: Elephant, Tiger und das Çivabild ergeben nach Aussage der Balinesen die oben genannte, Jahrzahl, denn es entspricht der Elephant der Zahl acht, der Tiger, als vierfüssiges Tier, der Zahl vier und Çiva der Zahl eins [1]).

Bekannt ist weiterhin die, etwas südlich von Kapal, gleichfalls auf der linken Seite des Pĕnĕt-Flüsschens befindliche Höhle, Goa pĕtang [2]), an die sich gleichfalls ein kleiner Tempel anschliesst und deren vorderer Teil von den Balinesen erweitert und zu einem Sanktuarium ausgebildet worden ist. Der tiefere Teil dieser Höhle soll jedoch, wie mir ein gebildeter Balinese versicherte noch niemals, weder von einem Balinesen noch einem Europäer betreten worden sein. Eine Untersuchung zeigte jedoch, dass das Innere abgesehen davon, dass es sehr schwierig war nach hinten zu gelangen, durchaus nichts bemerkenswertes enthielt.

Eine Menge intressanter Anhaltspunkte, wenn auch von wenig bedeutender Art ergab aber eine Durchsuchung des steinigen Abhanges in der Nähe dieses Tempels und der zwischen ihm und dem pura Lĕlangon gelegenen Partie.

Zu beiden Seiten des Pĕnĕt-Flüsschens pflegen hier die Balinesen, wohl seit Jahrhunderten schon das weiche Gestein, den vulkanischen Tuff (paras) zu brechen, welcher zum Bau von Tempelpforten, Mauern und zur Anfertigung von togog dient. Die Steinbrüche sind hier in der Tat besonders günstig gelegen und das Material

[1]) Vgl. J. de Vroom, De telwoorden in het Balineesch, Tijd. L. T. em Volk. deel XXI, pag. 177.
[2]) Ook genoemd Goa Poerasari (Red.).

von besonders guter Qualität. Während der Arbeit daselbst pflegen die Leute in das weiche Gestein allerhand Figuren und Bilder zu kritzen und so geschah es auch in früherer Zeit. Einige dieser Felszeichnungen sind zweifellos sehr alt und gehen wohl in die Jahrhunderte zurück. Sie befinden sich z. T. an Stellen, wo schon längst kein paras mehr gebrochen wird und die auch gänzlich wieder überwachsen sind. Am intressantesten und besten erhalten sind solche Zeichnungen zur linken Hand, in nächster Nähe der Goa pĕtang; denn neben menschlichen Bildnissen und Karikaturen erkennt man auch allerhand Tierfiguren unter anderm einen grossen Vogel (Abb. 42 a, b und c), den man am ehesten für einen Kasuar ansehen möchte, vermutlich aber einen Pfau darstellen soll.

Von grösserm Intresse, wie diese Zeichnungen, die wie gesagt auch jetzt noch bei der Arbeit in den Steinbrüchen in spielerischer Weise angefertigt werden, sind aber die Skulpturen. Dicht neben dem Eingang zur Goa pĕtang erblickt man deutlich drei kleine, aus dem anstehenden Gestein gehauene Figuren, zwei männliche und eine weibliche in der Mitte, alle freilich recht roh und wenig sorgfältig ausgeführt (Abb. 5). Man erkennt weiterhin einige Tierköpfe und Raksasa's, die jedoch noch schlechter erhalten sind.

Mit derartigen Bildnissen war ursprünglich wohl die ganze Wand bedeckt gewesen, vielleicht in der Weise, wie es noch bei der heiligen Grotte bei Bĕdulu zu sehen ist.

Schöner und grösser sind aber vier weitere Figuren, so etwa ½ km. nördlich von der Goa pĕtang entfernt, bei einem kleinen Badplatz der heute noch von den Bewohnern der benachbarten Desa Tĕgalsaät benützt wird (Abb. 43 d und e). Sie sind zur Hälfte aus dem Felsen gehauen und alle en face dargestellt.

Die erste Figur links stellt eine stehende balinesische Frau dar, mit einen Lendentuch bekleidet. Dann folgt eine grosse stehende männliche Figur, von 1 m. Höhe, bloss mit einer Schambinde bekleidet und die Arme auf den Rücken gewendet. Das zweite Paar zur Rechten ist in halb-hockender Stellung dargestellt, die Frau dicht an den Mann geschmiegt und beide mit einem karierten Lendentuch bekleidet. Beide Frauen tragen auch Ohrtuben, wie sie die Balinesen heute noch tragen und die Frisur scheint gleichfalls der heutigen zu entsprechen. Auch trägt die Frau rechts ein Tuch über die Brust geschlungen. Aus allem dem glaube ich schliessen zu können, dass es sich bei diesem Relief nicht um ein hohesAlter handeln kann. Eine Vergleichung mit den Figuren des unlängst von Nieuwenkamp veröffentlichten Reliefs bei Jèh pulu, in der Nähe von Bĕdulu zeigte aber, dass es sich zweifellos um sehr ähnliche und zeitlich jedenfalls nicht weit auseinanderliegende Kunstprodukte handeln kann. In keinen Fall sind sie aber als vorhinduistisch anzusprechen.

Die kleine in den Felsen gehauene Vertiefung, die auf der Abbildung eben noch teilweise sichtbar ist dient zum Einlegen von Opfer und es ist diese zweifellos so alt, wie die Figuren selbst.

Ganz in der Nähe dieses Reliefs befinden sich sodann noch zwei weitere Grotten, Goa tambak genannt, die gleichfalls als Sanktuarien ausgebildet sind. Im

Innern befinden sich einige Steinskulpturen, die jedoch alle, mehr oder weniger stark verwittert und beschädigt sind, und mir auch bloss eine einzige eindrüklich geblieben ist, nähmlich zwei Kröten oder Schildkröten, die auf einander sitzen.

Eine gründliche Untersuchung der ganzen Gegend würde zweifellos noch manches an den Tag fördern was durch die Geröll und Schuttmassen und vor allem durch die Vegetation, welche die Abhänge des Pĕnĕt-Tales bedeckt nicht ohne Weiteres gesehen werden kan.

Buitenzorg, Febr. '26.

CORRECTIE

Hieronder volgen eenige corrigenda in de transscriptie van een oudjavaansche oorkonde in het Oudheidk. Versl. 1925 pag. 59, 60. Een eventueele correctie van de transscriptie op pag. 57, 58 bleek niet meer mogelijk. Men leze:

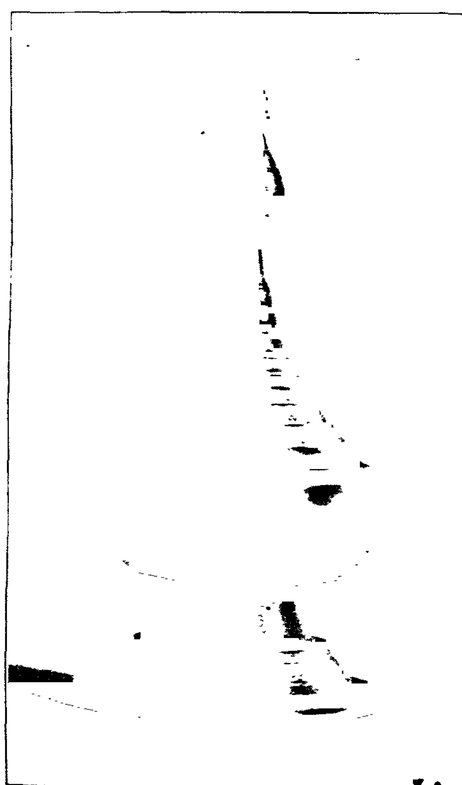
A.	1	baisākhamāsa	in	plaats	van	vaisākhāmāsa
	3	sambandha	„	„	„	sambandha.
	3	sina	„	„	„	sina.
	4	pabyawāhāra	„	„	„	pabywāhāra
	8	ngūni.	„	„	„	nguni.
	10	mewĕḥ	„	„	„	meweh
	15	ning	„	„	„	ni
B.	1	(k)āṇya	„	„	„	(kanya).
	2	ṇḍyu	„	„	„	ṇḍya
	2	(—) l.	„	„	„	(—) 1.
	5	sipanaik	„	„	„	sipanait
	7	jyaiṣṭamāsa	„	„	„	jyeṣṭamāsa
	7	wu.	„	„	„	wu˙
	9	kamilalā	„	„	„	ta milalā
	12	gṛha	„	„	„	graha
	13	sthāna	„	„	„	sṭāna
	14	wuwusa	„	„	„	wuwus
	15	trīṇi	„	„	„	(tr) ini
	15	sandiḥ	„	„	„	sang (—) i
	16	pusan	„	„	„	pasan
	17	sang ra	„	„	„	s(u)ra
	18	waçaḥ	„	„	„	waçah
	18	hya(ng)si sḍat	„	„	„	hyasisṭat
	19	likhita tamwra	„	„	„	likhita tambra

Tjandi Merak, distr. Karang-nangka, afd. Klaten, vóór de ontgraving.

a

b

c

a. Steen met inscriptie, afk. tjandi Plaosan (zie p. 88). b. Bronzen urn, afk. distr. Selakaton (bij den Diëng), res. Semarang. Eigendom van den heer A. C. Tobi (zie p. 89). c. Bronzen beeld van Awalokiteçwara (Gambar Goesar), Sepauk, onderafd. Sintang, W. afd. van Borneo (zie p. 89).

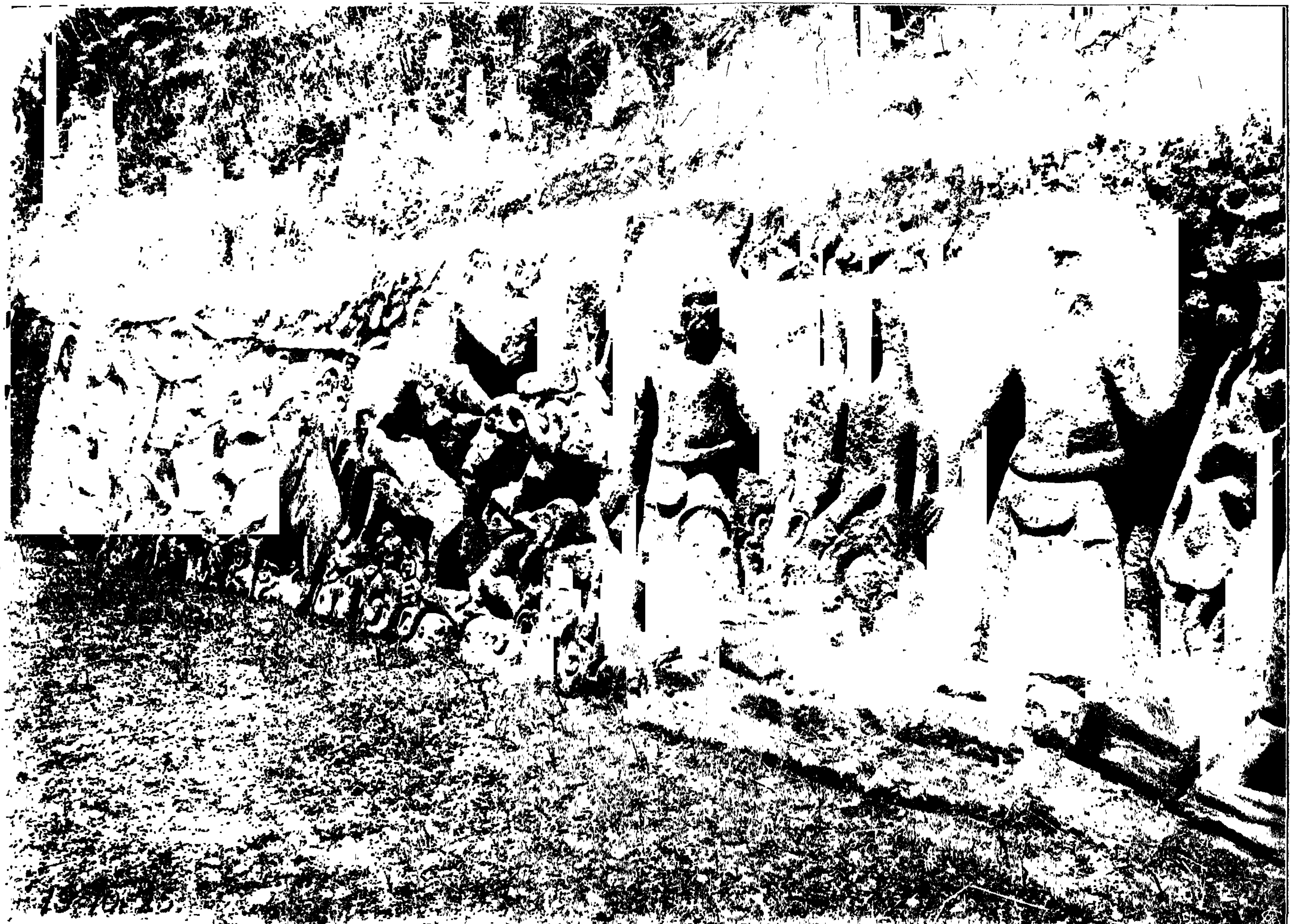
Ingang van de Goa Gadjah bij Bedoeloe, Gianjar, Bali *(zie p. 94).*

a. Rotsrelief te Jeh Poeloe, Gianjar, Bali (zie p. 96).

b. Rotsrelief te Jeh Poeloe, Bali.

c. Rotsrelief te Jeh Poeloe, Bali.

d. Rotsrelief te Jeh Poeloe, Bali.

a

b

a. Abri sous roche (van ter zijde gezien), Moeara Lingkoengan, distr. Bandar Doerian, afdeeling Asahan, S. O. K. b. Teekens door Bataksche boschproducten-zoekers in de rots gekrast (zie p. 102).

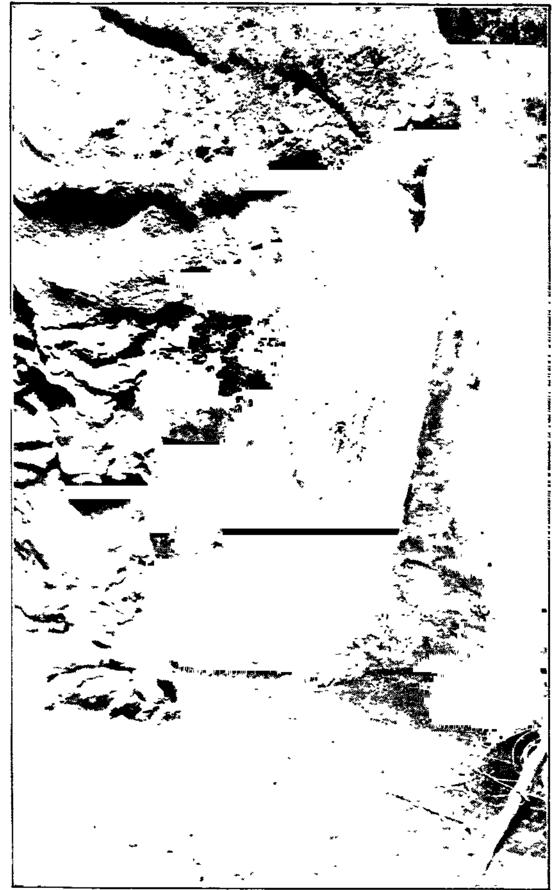
Kop van vrouwenbeeld te Goenoeng Kombeng.

Onderafd. Tenggarong, res. Z. en O Afd. van Borneo (w. gr. 30 c.M.).

(Zie Bijl. G).

a

b

c

a. De Goenoeng Kombeng. b. Ingang tot den grot. c. De beelden in den grot. (Zie Bijl. G).

a

b

c

d

Beelden van den Gg. Kombeng.

a. Mahādewa, Mus. Bat. No. 103 f (w. gr. 146 c.M.); b. Guru (w. gr. 110 c.M.);
c. Nandīçwara, Mus. Bat. No. 103 g (w. gr. 84 c.M.); d. Mahākāla (w. gr. 80 c.M.).

a

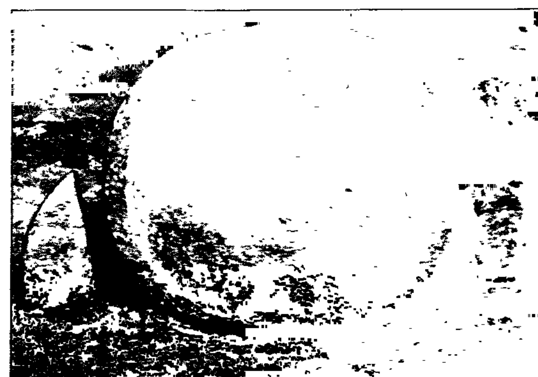
b

c

d

e

Beelden te Gg. Kombeng.

a. Kārtikeya (w. gr. 90 c.M.); b. Gaṇeça (w. gr. 100 c.M.); c. Brahman-kop en fragmenten; d. Fragmenten.

a *b*

c *d*

Beelden van den Gg. Kombeng.

a. Wajrapāṇi, Mus. Bat. No. 103 h (w. gr. 70 c.M.); b. Amitābha in Sambhogakāya (?) (w. gr. 110 c.M.); c. Onbekend beeld (w. gr. 115 c.M.); d. Onbekend beeld (w. gr. 105 c.M.).

a

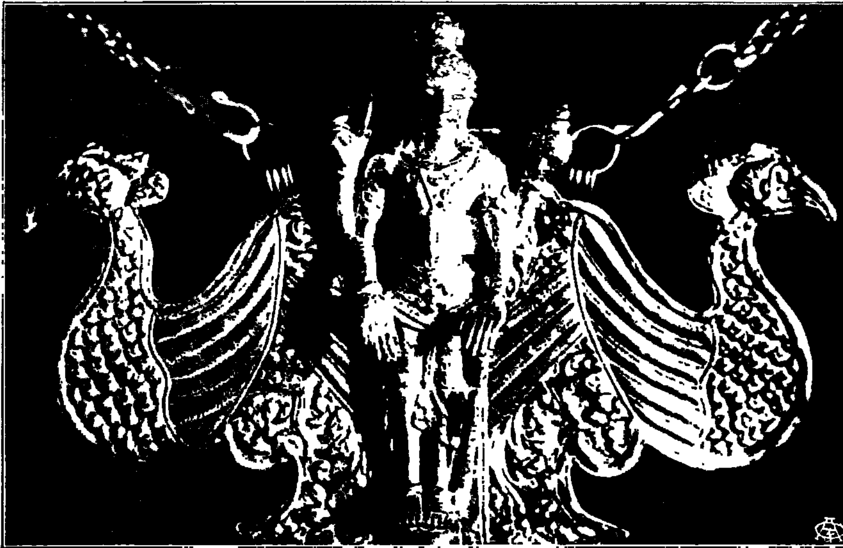
b

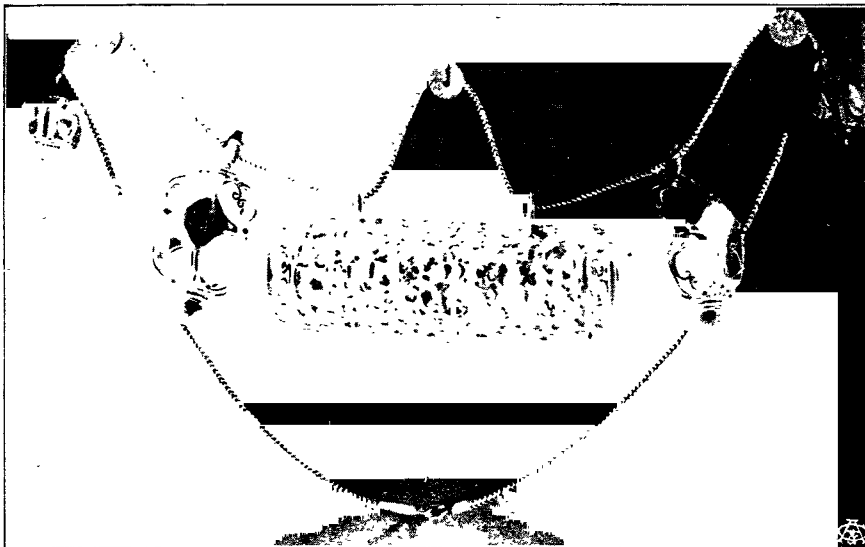
c

Beelden van den Gg. Kombeng.

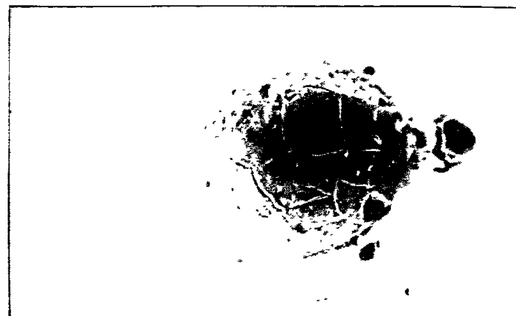
a. Jaṭāmakuṭa Lokeçwara (?) (w. gr. 60 c.M.); b. Onbekend beeld (w. gr. 70 c.M.); c. Onbekend beeld (w. gr. 90 c.M.).

a

b

c

Rijkssieraden van Koetei.

a. Gouden Wisnu-beeldje (w. gr. 10 c.M.); b. Gouden oentjal (w. gr. 6 c.M.); c. Gouden schildpad (w. gr. 5 c.M.).

Bronzen Buddha-beeld.

Afkomstig van Kota Bangoen, onderafd. Tenggarong, res. Z. en O. Afd. van Borneo (w. gr. 58 c.M.) (zie p. 142).

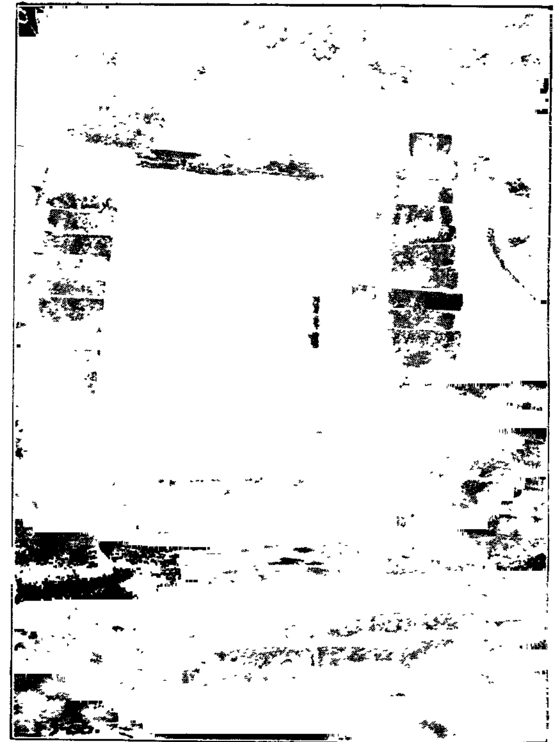
Gambirawati, distr. Plajen, afd. Goenoeng Kidoel, res. Djokjakarta.

Overblijfselen van twee terrasmuren na gedeeltelijke ontgraving.

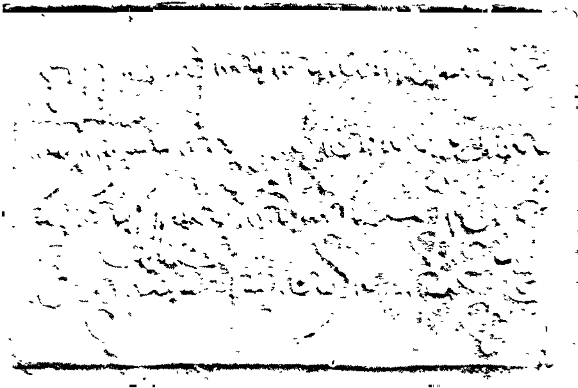
(Zie Bijl. H).

a

b

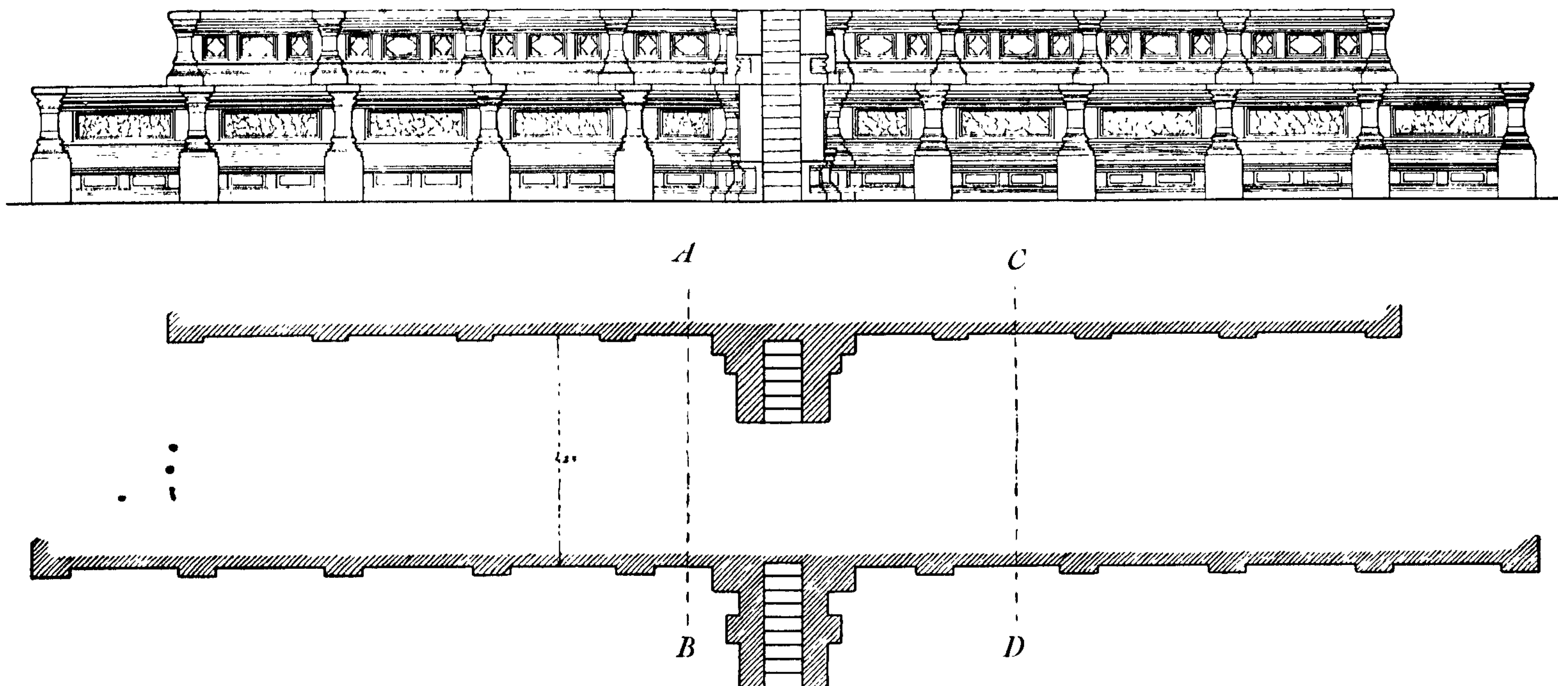
c

d

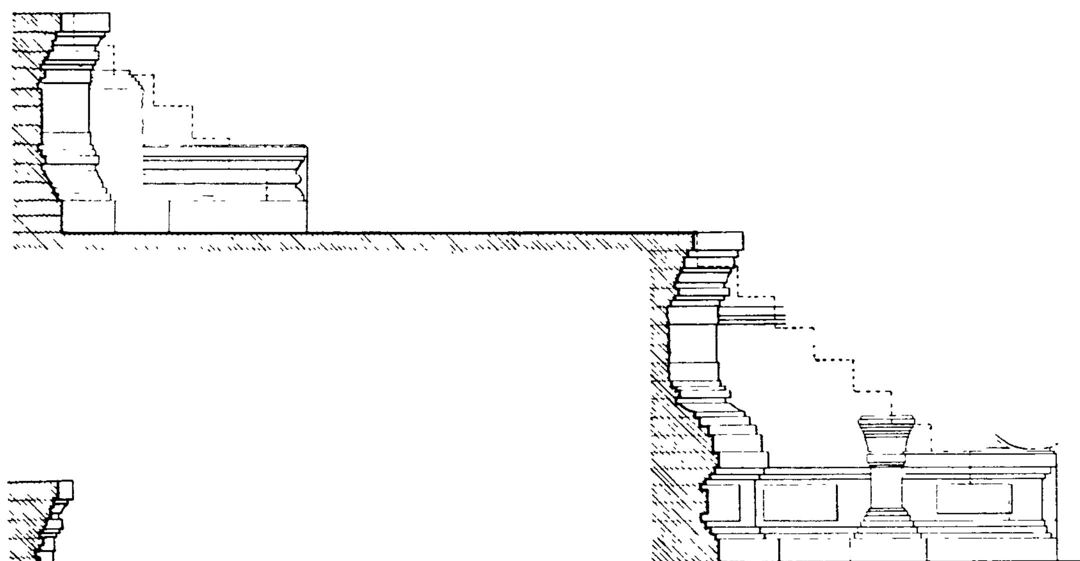
Grot Soeratjala, distr. Kretek, regentsch. Bantoel, res. Djokjakarta.

a. Toegang tot de gedeeltelijk in de rots uitgehouwen kamer. b. Ingang tot de grot met gedeeltelijk nog aanwezige aanbouwing. c. Steentje met inscriptie (w. gr. 31 × 34 × 12 c.M.) van çaka 1624. d. Steen met wajangfiguur. (Zie Bijl. H).

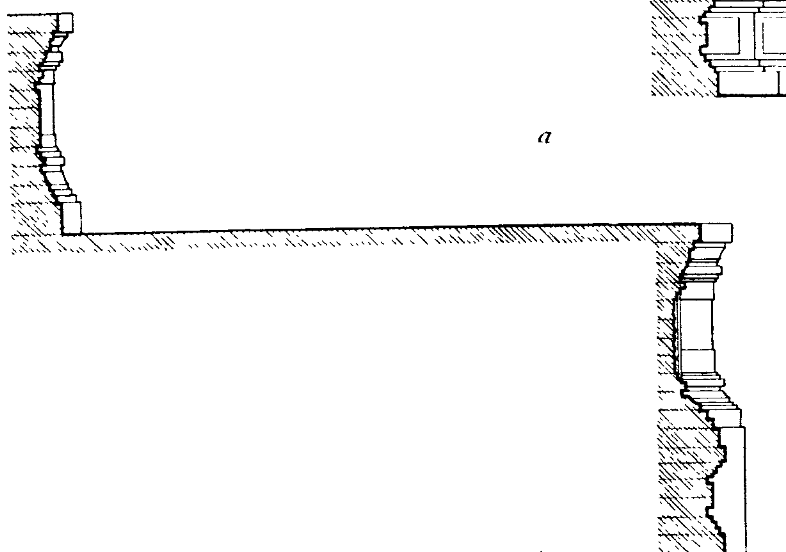

Terrasmuren te Gambirawati.

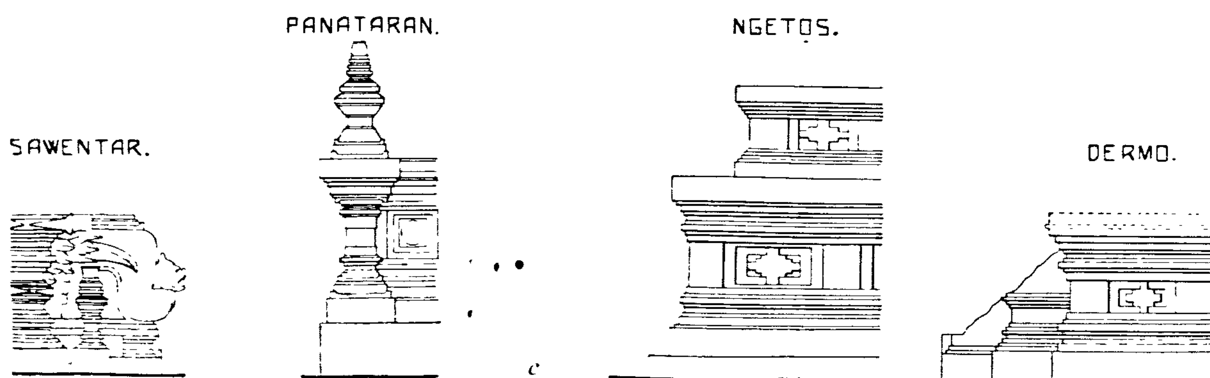
Gereconstrueerde opstand en plattegrond (vgl. Pl. 37).
(Schaal 1 : 150).

a

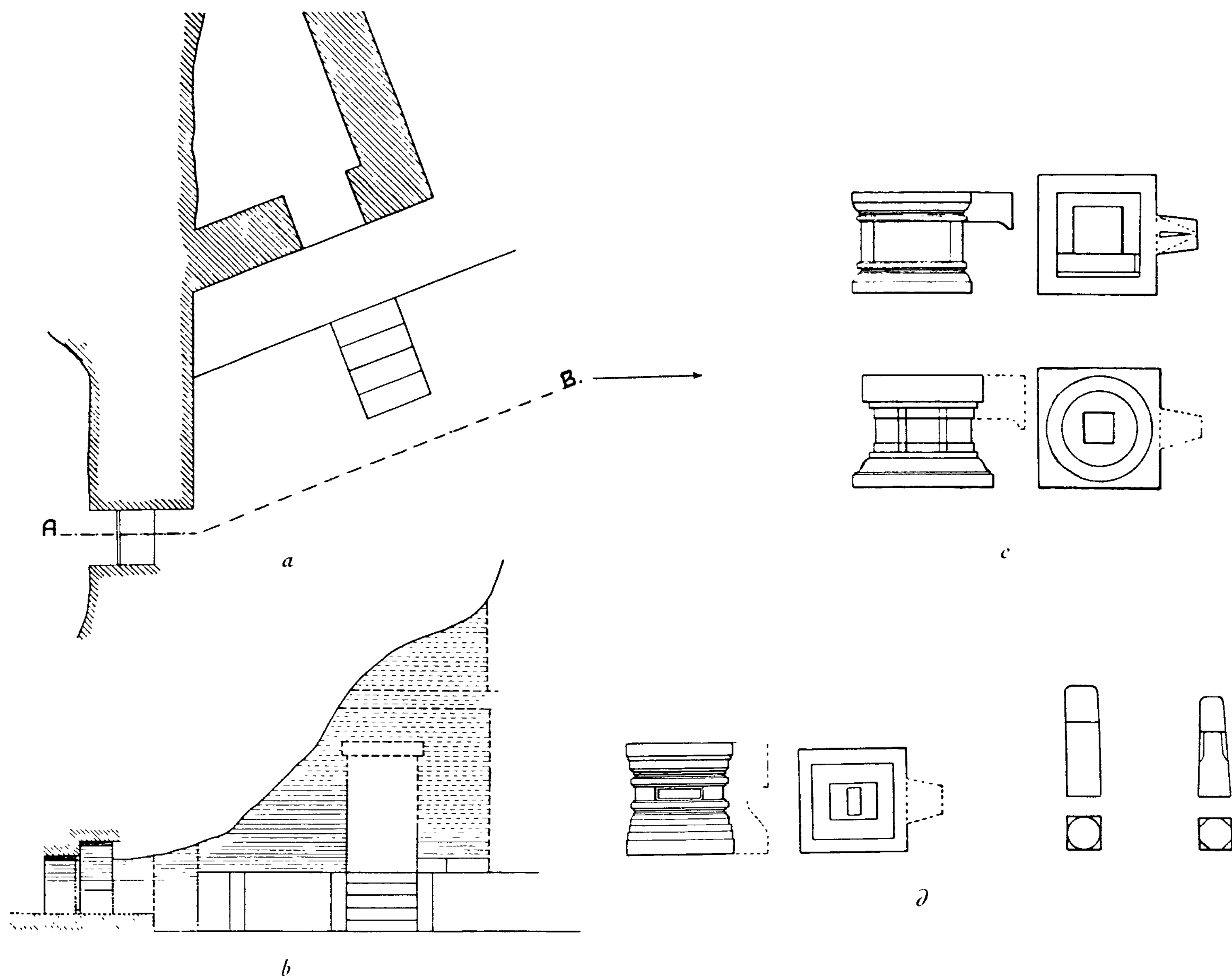
b

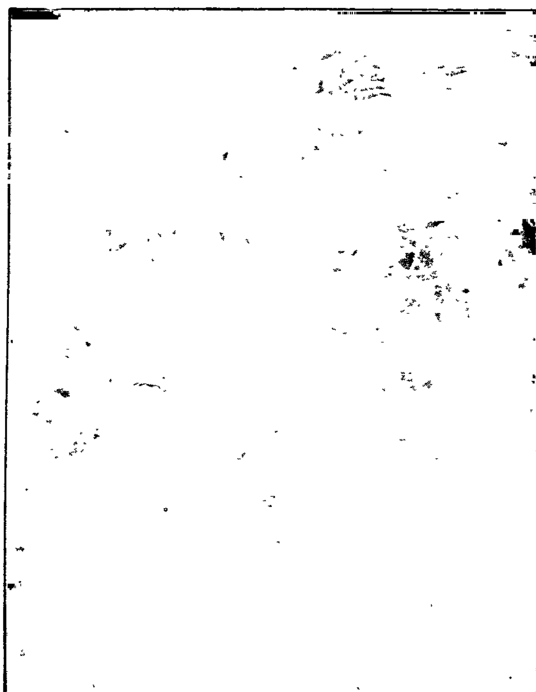
c

Terrasmuren te Gambirawati.

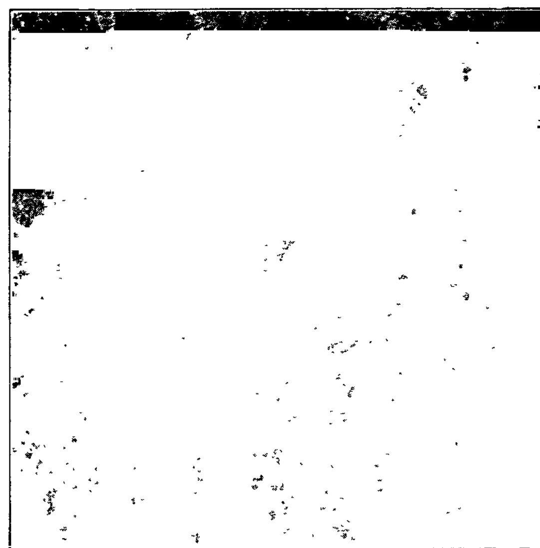
a. Doorsnede over A — B. b. Doorsnede over C — D (vgl. Pl. 39).
c. Vergelijkende teekeningen.

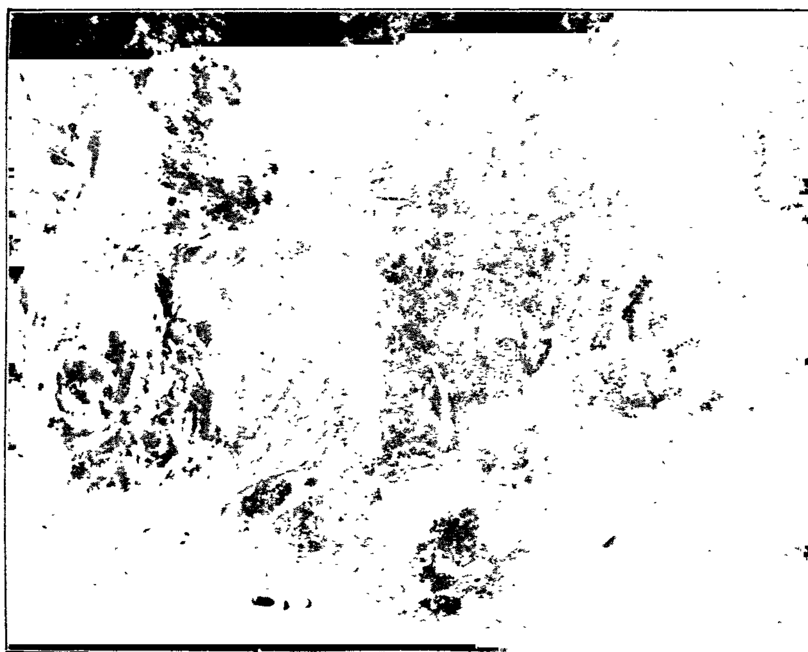
a en b. Grot en kamer te Soeratjala, plattegrond en aanzicht (vgl. Pl. 38). c. Voetstukken bij de begraafplaats van Seh Maolana Mahribi. d. Voetstuk en lingga's ten N. O. van de zelfde begraafplaats.

a

c

b

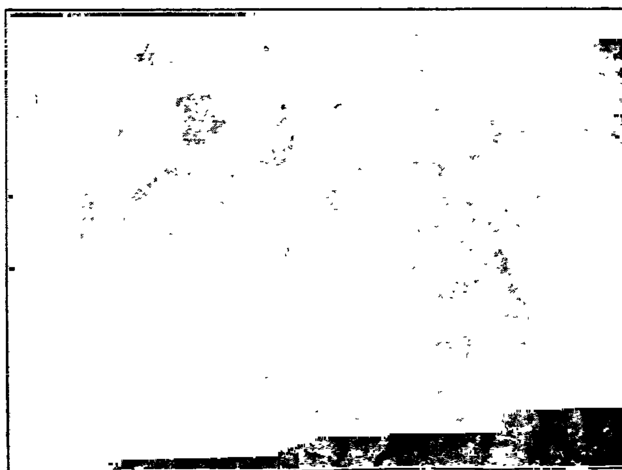
Rotsteekeningen bij Goa Pĕtang, Kapal, Bali.

a. Vogelfiguur. b. Dierfiguren. c. Menschenfiguur.

(Zie Bijl. M).

a

b

Menschenfiguren bij de badplaats Poera Sari bij Tegal Saät, Bali.
(Zie Bijl. M).

New Delhi

